

SUMAR

STUDII

- Andrei EȘANU, Valentina EȘANU,**
NOI CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA PIERDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII ALBE ÎN 1484 5
- Eugen-Tudor SCLIFOS,**
FRANȚA, RUSIA ȘI CHESTIUNEA SUDULUI BASARABIEI (1856-1857) 17
- Irina CERES,**
EXPORTUL DE SARE DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN IMPERIUL RUS LA SFÂRȘITUL
SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA 36
- Игорь Игоревич БАРИНОВ,**
УКРАИНА В СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПЛАНАХ ИТАЛИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1919-1939 ГГ.) 49

ISTORIOGRAFIE

- Valentin BURLACU,**
IMPACTUL ANULUI 1812 ÎN ISTORIOGRAFIE: ÎNTRE DISCURSUL IDENTITAR
ROMÂNESC ȘI PROMOVAREA MOLDOVENISMULUI 58
- Sergiu TABUNCIC,**
REPERE ISTORIOGRAFICE PE MARGINEA PRIMELOR UTILITĂȚI DE APĂ-CANAL
ALE ORAȘULUI CHIȘINĂU 91

DOCUMENTAR

- Tudor CIOBANU,**
DESCENDENȚII LUI GHEORGHE HĂJDĂU ARMAȘUL ÎNTR-UN PROCES DE JUDECATĂ
DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA 102
- Sergiu BACALOV,**
DIN ISTORIA RELAȚIILOR MOLDO-FINLANDEZE. AJUTORUL FINANCIAR ACORDAT
DE NOBILII BASARABENI LOCUIITORILOR ORAȘULUI FINLANDEZ FRIDRIHSGAM 114
- Георгий СТЕПАНОВ, Александр СТЫКАЛИН,**
«ВАЖНО ВНЯТНО СКАЗАТЬ В БУХАРЕСТЕ, ОТ КАКИХ СТЕРЕОТИПОВ МЫ ОТКАЗЫВАЕМСЯ...»
ВИЗИТ Э.А. ШЕВАРДНАДЗЕ В РУМЫНИЮ В ЯНВАРЕ 1990 Г. ГЛАЗАМИ ЕГО СПИЧРАЙТЕРА 122

ISTORIE LOCALĂ

- Ion CHIRTOAGĂ,**
ASPECTE DIN ISTORIA SATULUI FEȘTELIȚA 136

RECENZII

- PERCEPȚII PRIVIND FRONTUL DE EST ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL
ÎN ISTORIOGRAFIA AMERICANĂ, DUPĂ LUCRAREA LUI GRAYDON A. TUNSTALL,
„BLOOD ON THE SNOW. THE CARPATIAN WINTER WAR OF 1915” 146

Mariana BAGRIN

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „CULTURĂ ȘI ISTORIE LA EST DE CARPAȚI
ÎN PERSPECTIVĂ SUD-EST EUROPEANĂ (SECOLELE XVII-XX)”. BUCUREȘTI, 16 SEPTEMBRIE 2016 151

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

CONTENTS

STUDIES

- Andrei EȘANU, Valentina EȘANU,**
NEW CONSIDERATIONS REGARDING THE LOSS OF CETATEA ALBĂ AND CHILIA IN 1484 5
- Eugen-Tudor SCLIFOS,**
FRANCE, RUSSIA AND THE ISSUE OF SOUTHERN BESSARABIA (1856-1857) 17
- Irina CEREȘ,**
EXPORT OF SALT FROM THE PRINCIPALITY OF MOLDAVIA TO THE RUSSIAN EMPIRE
AT THE END OF THE EIGHTEENTH CENTURY - BEGINNING OF THE NINETEENTH CENTURY 36
- Игорь Игоревич БАРИНОВ,**
UKRAINE IN THE STRATEGIC PLANS OF ITALY IN THE INTERWAR PERIOD (1919-1939) 49

HISTORIOGRAPHY

- Valentin BURLACU,**
IMPACT OF THE YEAR 1812 IN HISTORIOGRAPHY: BETWEEN ROMANIAN IDENTITY
DISCOURSE AND PROMOTION OF MOLDOVENISM 58
- Sergiu TABUNCIC,**
HISTORIOGRAPHICAL HIGHLIGHTS ON THE FIRST WATER AND SEWER UTILITIES OF CHISINAU 91

DOCUMENTARY

- Tudor CIOBANU,**
DESCENDANTS OF GHEORGHE HÂJDĂU ARMAȘ IN A LAWSUIT FROM
THE EARLY NINETEENTH CENTURY 102
- Sergiu BACALOV,**
FROM THE HISTORY OF MOLDOVAN-FINNISH RELATIONS. FINANCIAL
AID OF BESSARABIAN NOBLES TO THE RESIDENTS OF FINNISH CITY FRIDRIHSGAM 114
- Георгий СТЕПАНОВ, Александр СТЫКАЛИН ,**
"IT IS IMPORTANT TO EXPLICITLY NAME IN BUCHAREST, THE STEREOTYPES WE RESILE
FROM ...". THE VISIT OF E.A. SHEVARDNADZE TO ROMANIA IN JANUARY 1990 THROUGH
THE EYES OF HIS SPEECHWRITER 122

LOCAL HISTORY

- Ion CHIRTOAGĂ,**
ASPECTS FROM THE HISTORY OF THE VILLAGE FEȘTELIȚA 136

REVIEWS

- PERCEPTIONS ON THE EASTERN FRONT DURING THE FIRST WORLD WAR IN AMERICAN
HISTORIOGRAPHY, AFTER THE WORK OF GRAYDON A. TUNSTALL, "BLOOD ON THE SNOW.
THE CARPATIAN WINTER WAR OF 1915" 146

Mariana BAGRIN

SCIENTIFIC LIFE

SCIENTIFIC SESSION OF PAPERS "CULTURE AND HISTORY AT EAST OF CARPATHIANS FROM SOUTH-
EASTERN EUROPEAN PERSPECTIVE (17TH-20TH CENTURIES). BUCHAREST, SEPTEMBER 16, 2016 151

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

STUDII

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

NOI CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA PIERDEREA CHILIEI ȘI CETĂȚII ALBE ÎN 1484

Ideea studiului de față a apărut în urma lecturii publicației colegilor noștri Naghi Pienaru și Ovidiu Cristea, în care sunt expuse și analizate informațiile din cele 10 „cărți” din *Istoria dinastiei otomane* de Ibn Kemal privitoare la campania de cucerire a Chiliei și Cetății Albe de oastea otomană în frunte cu sultanul Baiazid al II-lea (1481-1512), în vara anului 1484¹. Pe lângă expresiile și formulele exagerate la adresa sultanului și a oastei otomane care a participat la asediul și cucerirea celor două fortărețe, cronica menționată, după aprecierea autorilor, conține informații mai amănunțite și mai complete, necunoscute și neprezente în alte cronică turcești, privitoare la forța și capacitatea impresionantă de luptă a trupelor otomane, sprijinite de o seamă de oaste muntenească și de tătarii din Crimeea. După cele mai recente estimări, oastea turcească în această campanie număra circa 60 mii de oameni și avea la dispoziție peste 100 de nave maritime², artilerie grea de asediu ș.a., cea munteană³, a lui Vlad Călugărul, număra circa 20 mii de oameni, iar cea tătărească, care a participat doar la luarea Cetății Albe, număra 40⁴-50 mii de oșteni⁵.

Se știe, că Baiazid al II-lea, ceea ce se vede și din *Istoria dinastiei otomane* de Ibn Kemal la care ne-am referit, s-a năpustit asupra celor două cetăți cu

* **Andrei Eșanu**, academician, șeful secției Istorie Medievală a Institutului de Istorie al AȘM.

** **Valentina Eșanu**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în *Analele Putnei*, An VIII, 2012, nr. 1, p. 43-57.

² Cristea Ovidiu, *Acest domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p. 92, 96. C. Rezachevici indică 200.000 de oameni și 100 corăbii, cu o armată mai mare decât al lui Mehmed al II-lea în 1476 (Idem, *Epoca lui Ștefan cel Mare*, în: *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2012, p.434). Reprezentantii Veneției la Poartă apreciau că e „cea mai mare armată care a atacat până atunci Moldova” (Ibidem, p. 434-435).

³ Müneğgimbași Derviş Ahmed dede bin Lütfüllah, *Pagini informative*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 308.

⁴ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484 ...*, p. 53.

⁵ Sa'adeddin Mehmed Hodja Efendi, *Coroana istoriilor*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p.280. Mehmed bin Mehmed, *Cronică aleasă și informativă*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p.287.

toată puterea sa militară dinspre uscat și de pe apă. Cu toate acestea, cele două fortărețe au rezistat relativ mult timp în fața forței năpraznice a invadatorilor: Chilia - 10 zile (de la 5 până la 15 iulie), iar Cetatea Albă - 15 zile (părerile autorilor diferă, după unii cetatea a căzut la 3 august⁶, după alții, asediul a durat din 22 iulie până la 7-8 august sau chiar 9 august⁷ 1484)⁸. Această rezistență să fi avut la temelie doar trăinicia zidurilor de apărare, gradul înalt de pregătire militară și combativitatea garnizoanelor care numărau cel mult 400⁹-500 de oșteni, fiecare în frunte cu pârcălabii lor sau a mai fost ceva la mijloc, chiar dacă admitem că apărătorii au fost sprijiniți de locuitorii acestor cetăți-orașe?

Ne punem această întrebare, deoarece în temei cetățile moldovene, între care și cele de la hotarele din sud-estul Moldovei, nu aveau garnizoane prea mari, încât dacă le comparăm cu forțele asediatorilor din iulie-august 1484, apărătorii puteau fi calificați în cel mai bun caz - o mână de oameni puternici și dârji. Cu atât mai mult, precum arată chiar cronicile turcești din epocă, inclusiv și cea la care ne-am referit mai sus, pentru luarea Chilieii „s-au dat multe lupte crâncene”¹⁰ în „jurul cetății”¹¹, sau „luptă mare, împresurând-o de pe uscat și de pe mare”, iar la cucerirea Cetății Albe, care avea „arme nesfârșite... tocmai pentru 30 de ani”¹² a rezistat câteva zile de bombardamente și la numeroase atacuri ale pedestrimii otomane.

Ba mai mult, în timpul asediului cetăților moldave la Constantinopol erau destui sceptici care credeau că sultanul nu va fi în stare să cucerească Chilia din cauza fortificațiilor, a poziției naturale foarte dificile și a numărului mare de apărători¹³. Or, conform surselor otomane din epocă, „adâncimea șanțului ei era de neînchipuit, iar apa Dunării fiind scursă în el, cetatea părea ca o insulă. Zidurile și turnurile ei erau înalte și alcătuiau piedici, iar urcarea dușmanului

⁶ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484 ...*, p. 48, 57.

⁷ Iorga Nicolae, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*. Cu un studiu asupra Basarabiei de Gheorghe Buzatu. Ed. anastatică, Bacău, Ed. Vicovia, 2014, p. 159.

⁸ Chirtoagă Ion, *Tărguri și cetăți din sud-estul Moldovei (sec. XIV- încep. sec. XIX)*, Chișinău, 2004, p. 24-27, 74-77; Neșri Mehmed, *Oglinda lumii. Istoria dinastiei otomane*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 259; Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în *Analele Putnei*, An VIII, 2012, nr. 1, p. 56-57.

⁹ Beldiceanu N., *La campagne de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie*, în *Revue des études roumaines*. T. V-VI, Paris, 1960, p. 71-72.

¹⁰ Așâk Pașa-Zade, *Cronicile dinastiei otomane*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 250.

¹¹ Chirtoagă Ion, *Tărguri și cetăți din sud-estul Moldovei (sec. XIV- încep. sec. XIX)*, Chișinău, 2004, p. 75.

¹² Neșri Mehmed, *Oglinda lumii. Istoria dinastiei otomane*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 258-259. Cetatea Albă avea „muniții nenumărate, grâne și alimente pentru 30 de ani ...”, în *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1966, p. 326.

¹³ Cristea Ovidiu, *Acest domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p.111.

pe ele era cu neputință¹⁴, „fiecare bastion semăna cu un cufăr de fier”¹⁵. Ceva mai târziu, însuși sultanul recunoștea, în răspunsul dat regelui maghiar Matia Corvin, că cele două cetăți moldovene au fost „dobândite de noi cu mare trudă și cu moartea multor credincioși ai noștri”¹⁶. Din toate acestea putem deduce că confruntarea dintre cele două părți a fost de proporții impresionante, cu numeroase pierderi umane de o parte și de alta.

În istoriografia românească de la Grigore Ureche încoace s-a profilat destul de clar opinia, care, de fapt, a rămas în mare parte, până astăzi în picioare, precum că Ștefan cel Mare aștepta ca și mai înainte să dea bătăliile hotărâtoare undeva în adâncul țării, căci „la gol [la loc deschis, precum erau stepele din preajma Chiliei și Cetății Albe - n.n.] n-au îndrăznit să iasă”, crezând că coaliția otomană își va continua, ca și odinioară, ofensiva în adâncul țării, unde de obicei „la strămtori nevoia de le făcea zmințeală”¹⁷, iar Nicolae Iorga susținând această opinie arăta printre altele: că Ștefan a fost învins „fără să se lupte ... n-având măcar mângâierea de a ști că s-a împotrivit”¹⁸, iar conform altora, voievodul „a asistat neputincios la căderea celor două cetăți”¹⁹.

Spre deosebire de Nicolae Iorga, de exemplu, care considera că Ștefan cel Mare a fost luat prin surprindere, când Baiazid al II-lea s-a năpustit cu toată forța asupra cetăților sale, Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely în temeinica lor sinteză dedicată marelui voievod, apărută în 2005, susțin că domnul moldovean, dimpotrivă, „nu putea să nu înțeleagă și să nu știe acest lucru”²⁰, opinie pe care de altfel o împărtășim și noi. La curtea de la Suceava, atacul asupra celor două cetăți era socotit iminent încă din 1477, arată în continuare aceiași cercetători, când Ștefan a comunicat acest motiv de maximă îngrijorare Senatului Veneției prin gura unchiului soției sale, Ioan Tzemplakon: „știu că turcul va veni în vara aceasta iarăși asupra mea, pentru cele două ținuturi, al Chiliei și al Cetății Albe, care le sunt foarte supărătoare”²¹.

În același timp, nici turcii nu făceau mare secret din faptul că pregătesc o nouă campanie asupra Moldovei, scopul acțiunii devenind evident către sfârșitul lunii mai 1484, când numele celor două cetăți-porturi au fost indicate concret

¹⁴ Tursun Bei, *Istoria sultanului Mehmed han, părintele cuceritor*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică*, Mănăstirea Putna, 2004, p. 244.

¹⁵ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484 ...*, p. 52.

¹⁶ Iorga Nicolae, *Acte și fragmente*, III, p. 65. Apud Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 222.

¹⁷ Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 98.

¹⁸ Iorga N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, Chișinău-Iași, 1990, p. 117.

¹⁹ Neagoe Manole, *Ștefan cel Mare și Sfânt, domn al Țării Moldovei (1457-1504)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010, p. 118-123, 122.

²⁰ Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 213.

²¹ *Ibidem*, p. 213-214.

că urmează să fie cucerite²². Cercetările din ultima vreme au arătat că Baiazid al II-lea, în vederea atingerii scopului, a întreprins pregătiri militare de mare anvergură, a concentrat o mare oaste de uscat, multe nave maritime, muniții și piese de artilerie, instrumente necesare cuceririi de cetăți ș.a., totodată, promițând participanților la această campanie avantaje deosebite²³.

În același timp, domnul Țării Moldovei, conștientizând această primejdie, a întreprins mai multe acțiuni diplomatice, dar fără vreun rezultat, precum și o serie de măsuri în vederea întăririi capacității de apărare a țării, mai ales la hotarul de sud, între care: la Cetatea Albă finisează, în 1476, construcția „porții cele mari”²⁴, consolidând și adaptând fortificațiile acesteia la condițiile de tactica de asediu cu artilerie²⁵, iar în 1479 a fost continuată munca de consolidare a capacității de apărare a cetății prin înălțarea încă a unui zid de incintă²⁶. În vara aceluiași an, cu mari eforturi, este terminată construcția cetății Chilia Nouă²⁷. În aceeași arie de acțiuni se înscrie cucerirea la 10 martie 1482 a cetății Crăciuna cu întreg ținutul Putnei; apoi, în primăvara lui 1484, domnul retrace locuitorii din Țara de Jos de la câmpie spre munte și pregătește cetățile pentru rezistență²⁸ și chiar a ieșit cu oastea sa spre Oblucița la Dunăre, față în față cu Isaccea, în așteptarea armatei turcești.

Cum s-au derulat mai departe evenimentele în mersul campaniei lui Baiazid II-lea din vara anului 1484, este cunoscut destul de bine. Oastea otomană s-a îndreptat la început nu spre Oblucița, unde o aștepta Ștefan cel Mare cu ai săi, ci spre **Chilia** și după ce au primit refuz din partea apărătorilor de a preda fortăreața, inamicul s-a năpustit cu toate forțele pe uscat și pe apă asupra cetății. Apărarea era condusă de cei doi pârçalabi permanenți (din 1479 – 1484), **Ivașco** și **Maxim**²⁹,

²² Cristea Ovidiu, *Acest domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p. 90-91, 100.

²³ *Ibidem*, p. 90.

²⁴ Șlapac Mariana, *Cetăți medievale din Moldova (mijl. sec. XIV- mijl. sec. XVI)*, Chișinău, 2004, p. 53, 224.

²⁵ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 217.

²⁶ *Ibidem*, p. 218.

²⁷ Între 22 iunie și 16 iulie 1479, din porunca lui Ștefan voievod, 800 de meșteri zidari și 17 000 de salahori construiesc cetatea Chilia Nouă, pe malul stâng al Dunării, căci cea veche a fost distrusă în 1475 (*Cronica moldo-germană*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 34).

²⁸ Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 216- 217.

²⁹ DRH A, vol. II, doc. 219 - 262. În 1479 pe lângă cei doi pârçalabi a fost trimis la Chilia un al treilea - Bora Șandru (4 mart. 1479 - 20 sept. 1479), (DRH A, vol. II, doc. 212-221). Prezența aici, în 1479, concomitent a trei pârçalabi poate fi explicată prin construcția cetății noi. Or, Ștefan, cunoscând pericolul iminent al unei invazii otomane, căuta să întărească cetățile din sudul țării. În acele condiții, dacă unul din pârçalabi se ocupa de treburile cetății și ale târgului, altul - de flota de pe Dunăre, apoi, cel de-al treilea trebuia să diriguie lucrările de construcție a Chiliei Noi. Nu este exclus că anume Bora Șandru a fost șeful șantierului. Se cunoaște că noua cetate

unul era responsabil de apărarea cetății dinspre uscat, iar cel de-al doilea – de pe apă, având o mică flotilie, care trebuia să apere Chilia dinspre Marea Neagră și Dunăre³⁰. De altfel, acesta din urmă, împreună cu câțiva partizani ai săi, au fost capturați în cursul unei confruntări pe luciul apei³¹ în mersul campaniei din 1484, când încerca să zădărnicească trecerea inamicului peste Dunăre pe la Isaccea³². În condiții grele de asediu, apărătorii uneori au izbutit să iasă călări din cetate și să-i izgonească pe turci până la tabăra lor. Inamicul folosind artilerie grea de asediu de pe uscat și de pe Dunăre, timp de „zece zile, ziua și noaptea”³³, turnurile și o parte din zidurile cetății au fost distruse, după care s-au dat alte lupte crâncene în cetate³⁴. Se pare că după moartea în lupte al celui de al doilea pârcălab, un *dizdar* (pârcălab) sau un *emin* (vameș)³⁵ moldovean, conform cronicii otomane citate, a „solicitat *aman*”³⁶ care a fost acceptat de sultan și fortăreața s-a predat sub condiții stipulate într-o convenție de pace din 15 iulie 1484”³⁷.

După câteva zile de odihnă și refacere a forțelor și a cetății cucerite, oastea otomană a pornit spre Cetatea Albă, trecând „prin câmpia numită Turhanova, deșert renumit prin secetă și lipsă de apă...Oștirea, suita, oamenii și caii au suferit de sete... În fiecare zi și noapte au întâmpinat greutate și nicio clipă în acea regiune nu au fost liniștiți”³⁸, ceea ce pare să arate că turcii erau permanent hărțuiți de detașamente moldave.

a fost zidită într-un timp record de la „22 iunie până la 16 iulie” (Ureche Grigore, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p.96) 1479, la care au participat „800 de zidari și 17 000 de ajutoare” (*Cronicle slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*. Ed. de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 34), fiind folosit materialul de construcție din cetatea veche (Șlapac Mariana, *Cetățile medievale din Moldova (mijl. sec. XIV- mijl. sec. XVI)*, Chișinău, 2004, p. 65).

³⁰ Unul dintre aceștia doi, era pârcălabul care conducea o mică flotă militară, numit în *Istoria dinastiei otomane* de Ibn Kemal *kapudan* al Chilieii, care împreună cu câțiva partizani, fusese capturat de sancakbeg-ul de Silistra. Amiralul moldovean a suportat un supliciu cumplit în timpul popasului armatei turcești lângă lacul Siutghiol, fiind suprimat prin devorarea de cămile flămânde. (Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în *Analele Putnei*, An VIII, 2012, nr. 1, p. 50).

³¹ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484...*, p. 50.

³² Chirtoagă Ion, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-16900 (expansiune și dominația turco-tătară)*, București, 1999, p. 26-27.

³³ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484...*, p. 52.

³⁴ *Ibidem*, p. 27.

³⁵ Așik pașa-zade arăta că „un om, care era *eminul* acelei cetăți, a venit în cortul unui vizir de-al padișahului”. În Moldova, *eminul* otoman după rang corespundea vameșului, care avea mai mult funcții economice decât militare (Chirtoagă Ion, *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-16900 (expansiune și dominația turco-tătară)*, București, 1999, p. 28.

³⁶ Amanul prevedea ieșirea și plecarea din cetatea a luptătorilor împreună cu căpetenia lor, supușii să rămână pe loc și să trăiască în tihnă..., cei care vroiau să rămână, rămâneau, iar cei care doreau să plece, plecau (Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în *Analele Putnei*, An VIII, 2012, nr. 1, p.52-53.)

³⁷ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484...*, p. 47.

³⁸ *Ibidem*, p. 53-54.

Apărarea **Cetății Albe** a fost condusă de pârcălabii **Gherman**³⁹ (**Hâra**⁴⁰) și **Oană**, care fuseseră numiți de Ștefan vodă în această dregătorie încă din 1481. După ce a împresurat cetatea, inamicul a supus-o de la 23 până la 29 iulie unor îndelungate (zi și noapte) bombardamente și totodată au umplut cu pământ șanțul de apă (în timp de o săptămână⁴¹), care înconjura cetatea de jur-împrejur⁴²; de la 30 iulie până la 4 august s-au dat lupte corp la corp; în ziua următoare, apărătorii au solicitat *aman* și s-au purtat tratative, pe parcursul cărora o parte a populației, părăsind cetatea, a plecat în teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei, vestind că la 5 august cetatea a căzut, știre reflectată în cronicile de la Bistrița și Putna; la 6-9 august, totuși, luptele au continuat cu o înverșunare și mai mare, pe parcurs fiind uciși și cei „doi pârcălabi renumiți” ai cetății, precum afirmă cronicarul turc Sa’adeddin⁴³, iar alt cronicar arăta că „în ziua de 16 regeb 889 (9 august 1484), dându-se lupte crâncene... amândoi [pârcălabii - n.n.] au pierit din pricina tunurilor”⁴⁴. Aceste două zile de lupte finale dintre moldoveni și otomani sunt menționate și într-o scrisoare a sultanului, adresată negustorilor raguzani⁴⁵. Populația din Cetatea Albă a luptat până la capăt și poate mai rezista, dacă nu le-ar fi fost distruse rezervoarele de apă din cetate⁴⁶. Această reluare a ostilităților l-a determinat pe sultan să nu acorde celor din Cetatea Albă statutul juridic aplicat celor în cazul Chiliei și, drept urmare, aceștia au fost supuși unor dări grele și unor jafuri soldățești cumplite⁴⁷. Pierderile în urma căderii Cetății Albe au fost enorme și multiple, spicuim doar unele informații: locuitorii din satele vecine, refugiați în Cetatea Albă, ...[au fost] făcuți robi. Hanul [Crimeei] avu 2 000 de soldați, dintre care 1 000 fură dați ienicerilor, etc. Orășenii (după capitulațiune) aveau dreptul de a eși cu averile lor; dar, după ce eșiră din cuprinsul zidurilor, avură și ei aceeași soartă: 2 000 de băieți fură înscriși în corpul ienicerilor, 2 000 de fete au fost duse la Constantinopol pentru a popula seraiurile și târgurile de sclave. Din 20 000 de locuitori, rămăseră 200 de familii de pescari între ruinele falnicului oraș de odinioară”⁴⁸. „Dintre cei cu avuții, 10 000 de gospodării au fost

³⁹ A nu-l confunda cu Hărman, căci în mai multe documente ei figurează concomitent în sfatul domnesc (DRH A, vol. II, doc. 230-233). În anii 1478-1480, Gherman făcea parte din sfatul domnesc în rang de postelnic (DRH A, vol. II, doc. 211-230).

⁴⁰ DIR A, XVI, III, p. 246, nr. 299.

⁴¹ Kodja Husein, *Evenimentele minunate, în Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică, Mănăstirea Putna*, 2004, p. 293.

⁴² Sa’adeddin Mehmed Hodja Efendi, *Coroana istoriilor, în Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică, Mănăstirea Putna*, 2004, p. 281.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Neșri Mehmed, *Oglinda lumii. Istoria dinastiei otomane, în Ștefan cel Mare și Sfânt 1504-2004. Portret în cronică, Mănăstirea Putna*, 2004, p. 259.

⁴⁵ Chirtoagă Ion, *Târguri și cetăți din sud-estul Moldovei (sec. XIV- început. sec. XIX)*, Chișinău, 2004, p. 26.

⁴⁶ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484...*, p. 55.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 47-48.

⁴⁸ Iorga Nicolae, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*. Cu un studiu asupra Basarabiei de Gheorghe Buzatu. Ed. anastatică, Bacău, Ed. Vicovia, 2014, p.161.

trimise la tronul sultanului. O parte a Istanbulului a prosperat cu ei și porțiunea a devenit faimoasă sub numele de mahalaua akkermanilor. Ca pradă s-au luat 40000 de prizonieri, robi și roabe, copii și tineri ...”⁴⁹.

Astfel, cu toată rezistența deosebită pe care au opus-o apărătorii celor două cetăți, acestea au căzut în mâna inamicului. Pierderea lor a avut urmări grave nu numai pentru apărătorii și locuitorii acestor cetăți-porturi, dar și pentru întreaga țară, or, acestea nu numai că erau aducătoare de importante venituri în visteria statului, dar și reprezentau deosebit de importante centre de apărare.

În condițiile în care turcii au asediat și au cucerit Chilia, apoi și Cetatea Albă, se pare că Ștefan a rămas în expectativă, considerând că forțele nu îi permit să intervină în acțiuni de proporții. În același timp, probabil, voievodul moldovean, pornind de la măsurile sale de întărire a celor două cetăți-porturi, inclusiv și cu efective armate, mai spera că zidurile și apărătorii vor rezista. Dar atât garnizoanele, cât și zidurile Chiliei și Cetății Albe au rezistat până la o vreme.

După părerea noastră, rezistența celor două cetăți s-a datorat și faptului că Ștefan cel Mare a reușit, până la asediere, să trimită în ajutorul celor două cetăți alte importante efective de oaste, care au făcut să crească capacitatea de apărare și moralul apărătorilor.

Acest din urmă fapt nu este fixat direct în izvoarele vremii. Cu toate acestea, examinând evenimentele principale care au urmat, după cei peste doi ani de tăcere (29 mai 1484 - septembrie 1486) și de lipsă de documente interne, observăm că după încheierea păcii cu Poarta Otomană (1486), din primele documentele emise de cancelaria domnească (datate aproximativ cu 1486-1491 și din 14 septembrie 1486), în care apar membrii Sfatului domnesc și alți înalți dregători de la curte și de pe la cetăți, constatăm că în urma luptelor de apărare a Chiliei și Cetății Albe, în vara anului 1484, s-au produs schimbări importante în rândurile elitelor ștefaniene și în cele ale Sfatului domnesc, în special. Astfel, mulți dintre membrii Sfatului domnesc care figurau în ultimul act de până la declanșarea campaniei lui Baiazid în Moldova (în vara lui 1484), nu numai că nu reapar în Sfat, dar și dispar din documentele vremii, ceea ce ne-a făcut să considerăm că aceștia nu mai erau în viață⁵⁰.

Precum reiese din sursele cronicărești și cele documentare, inclusiv cele străine, turcești în special, cunoaștem că în luptele de apărare a cetăților de la Dunăre și Marea Neagră și-au pierdut viața pârçălabii **Ivașco** și **Maxim** de Chilia, **Gherman** și **Oană** de Cetatea Albă, precum și vistiernicul **Ciriaco**, implicat în vara anului 1484 într-o misiune de recunoaștere în apropiere de lacul Gătlăbuga⁵¹.

⁴⁹ Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484...*, p. 55.

⁵⁰ Eșanu Valentina, *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*. Teză de doctor în istorie la Institutul de Istorie al AȘM. Chișinău, 2015, p. 117-118. Manuscris deținut de Biblioteca Națională a Republicii Moldova și la Biblioteca Centrală Științifică „Andrei Lupan” a Academiei de Științe a Moldovei.

⁵¹ În misiunea de a culege informații și de a prinde limbi fiind însărcinat Evrenosoglu Hüseyin beg, căpetenia unei unități de 300 de călăreți; avansând în direcția apei Prutului, turcii s-au

Dar ce s-a întâmplat cu ceilalți demnitari care dispar, căci, după sursele interne, în toamna anului 1486, pe lângă cei 4 pârcălabi și vistiernicul Ciriacole amintiți, nu mai reapar în Sfat și în alte înalte dregătorii încă alți 5 mari demnitari, fiind vorba de **Vlaicul** pârcălab de Orhei și prim-sfetnic, unchiul lui Ștefan cel Mare⁵², **Șteful Hrană** vornic⁵³, **Fete Gotcă** boier-sfetnic⁵⁴, **Dragoș** spătar⁵⁵ și **Ion** ceașnic⁵⁶, aproape toți, mari dregători cu bogată experiență și funcții militare. Să fi fost implicați și ei în luptele de apărare a cetăților din sudul Moldovei? Cât ne privește, înclinăm să considerăm că acești demnitari au fost trimiși cu steaguri de oaste de Ștefan cel Mare în cele două cetăți încă până la împresurarea lor de către inamic, or, cum putem, altfel, explica dispariția din Sfat în perioada imediat următoare a unui număr atât de mare de demnitari, 10 în total din 25 membri ai Sfatului domnesc? În realitate, numărul celor dispăruți în vara anului 1484 se pare a fi chiar mai mare, dacă luăm în considerație faptul că, odată cu revigorarea Sfatului domnesc în toamna anului 1486, componența acestuia a fost redusă de la 23-25 la 20-21 de persoane. Dacă admitem că unii au putut să fie re-traiși din considerente de vârstă sau suferinzi de răni (cum a fost cazul lui Ignatie

confruntat cu o unitate de 500 de moldoveni, conduși de „șeful visteriei”. În cursul bătăliei, vistiernicul moldovean (pan Chiriacol), care avea sarcina de a strânge știri din zonă pentru voievodul Ștefan, a fost decapitat, iar o parte din companiile săi luați prizonieri și transportați la tabăra sultanului (Pienaru Naghi, Cristea Ovidiu, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în *Analele Putnei*, An VIII, 2012, nr. 1, p. 48-49).

⁵² **Vlaicul**, unchiul lui Ștefan vv. pe linie maternă; promovat de Bogdan al II-lea, menționat doar o dată în Sf. d. din 13 iun. 1451. Probabil a fost în pribegie cu viitorul vv. Ștefan 1451-1457; adept al lui Ștefan la luarea scaunului domnesc din 12 aprilie 1457; pârcălab de Cetatea Albă 1457 sept. 8 – 1462 dec. 3 (probabil până la 1466), participă la semnarea tratatului moldo-polon din 4 apr. 1459 de la Overcăuți; boier-sfetnic în Sf. fără dregătorie 15 apr. 1463 – 30 iun. 1467; ia parte la lucrările comisiei mixte pentru reglementarea relațiilor moldo-polone din 9 octombrie 1467. Ștefan vv. îi întărește seliștea Chișinău; pârcălab de Hotin 11 sept. 1467 – 1469 iun. 5; 20 oct. 1469 – 22 mai 1476, când apără cetatea de invazia otomană; boier-sfetnic în Sf. fără dregătorie 11 febr. 1478 – 17 sept. 1480; prim-sfetnic 11 aug. 1479- 29 mai 1484 și, totodată, pârcălab de Orhei 1 febr. 1481- 29 mai 1484, când cetatea a fost înzestrată pentru prima dată cu artilerie. Sunt cunoscute pecețile personale din 18 februarie 1466 și 22 mai 1476. Din 20 oct. 1469-1479 înscris în Sfatul domnesc, conform formularului actelor oficiale de cancelarie împreună cu fiul său Duma. Înscris în pomelnicul măn. Bistrița. Menționat ultima dată în documente pe 29 mai 1484. Se admite că a murit participând în luptele de apărare a Chiliei sau Cetății Albe. Copii: Duma pârcălab și prim-sfetnic și Dragna.

⁵³ **Șteful Hrană**, vornic în Sf. d., 11 febr. 1478 – 29 mai 1484. Înscris în pomelnicul măn. Bistrița. Se admite că a murit participând în luptele de apărare a Chiliei sau Cetății Albe.

⁵⁴ **Fete Gotcă**, boier în Sf. fără dregătorie, 9 febr. – 20 oct. 1469; pârcălabi de Cetatea Nouă (Roman) 8 febr. 1470 – 26 aug. 1474; boier în Sf. fără dregătorie, 14 apr. 1475- 29 mai 1484). Voievodul îi întărește jum. din s. Ruși, la Cobâle. Probabil, a căzut în luptele de apărare a Chiliei sau a Cetății Albe în iulie-august 1484. Copii: fiul Moga.

⁵⁵ **Dragoș**, spătar Sf. d., 12 apr. 1483 – 29 mai 1484, probabil, a luat parte la apărarea uneia din cetăți de la Marea Neagră sau Dunăre, după care dispare din Sfat.

⁵⁶ **Ion**, ceașnic, 11 febr. 1478 - 29 mai 1484. Se admite că a murit participând în luptele de apărare a Chiliei sau Cetății Albe (iulie-aug. 1484).

luga vistiernic în 1479⁵⁷), apoi cât privește ceilalți, le-am putea deduce dispariția din Sfat ca urmare a căderii în luptele de apărare a Chiliei și Cetății Albe.

Drept urmare, după reșezarea păcii și a țării în toamna lui 1486, Ștefan cel Mare s-a văzut nevoit să revigoreze rândurile elitei sale de vârf. Cei rămași în viață din vechea componență au fost promovați în dregătorii mai înalte ale Sfatului: **Zbiera** a fost ridicat de pe locul al 3-lea pe post de prim-sfetnic; **Neagu** a fost avansat de pe locul 6 pe poziția 2; **Duma Vlaiculovici**, fiul lui Vlaicul pârcălab, vărul lui Ștefan voievod, a fost trecut de pe locul 2 asociat pe cel de-al 3-lea, cu drepturi depline ca membru în Sfat; **Radu Gangur** a fost transerat de pe locul 7 pe al 4-lea; **Dragoș Boul** a fost trecut de pe locul al 15 pe al 5-lea cu dregătoria de vornic; **Hărman** – de pe locul 8 trecut pe al 6-lea; **Iațco Hudici** – de pe locul 18 pe al 7-lea; **Dajbog** - de pe locul 13 pe locul al 8-lea; Șteful – de pe locul 17 trecut pe al 9-lea; **Micotă** – de pe locul 16 pe al 10-lea; **Grozea Micotici** – de pe locul 24 trecut pe al 13-lea; **Eremia** postelnic – de pe locul 21 trecut pe al 19-lea; **Petrea** stolnic – de pe locul 23 trecut pe al 17-lea. Totodată, Sfatul a fost completat cu alți 10 noi membri: **Luca Arbore**, portar de Suceava; **Reașeș**, pârcălab de Neamț; **Andreico Ciortorovschi**, boier-sfetnic; **Ion Secară**, pârcălab de Cetatea Nouă; **Petre Clanău**, spătar; **Sima Boldur**, vistier; **Petru**, stolnic; **Andreico**, ceașnic; **Șandru Bora**, comis, și **Matei**, stolnic.

A mai recurs în trecut Ștefan cel Mare la remanieri de asemenea proporții în rândurile elitelor sale de vârf? Investigațiile noastre au dat răspuns afirmativ, căci asemenea modificări în Sfatul domnesc Ștefan cel Mare a efectuat anterior în trei rânduri⁵⁸:

- **în primul caz, în urma campaniei lui Matia Corvin și a lui Petru Aron în încercările sale de a recuceri tronul, a trădărilor legate de aceste acțiuni (1468-1471), în urma cărora constatăm lipsă în Sfat a 8 boieri-sfetnici:** Crasnăș vornicul, boierul-sfetnic Lazea, boierii-sfetnici: Coste al lui Dan și Ion Dobrul logofătul (ultima menț. 5 febr. 1468), Steșco a lui Dămăcuș, Oanță pârcălab de Cetatea, Sacăș spătar, Toma Cânde și clucerii Giurgiu și Herman) **și aducerea în Sfat a altor 8 demnitari noi** (Toma logofăt; Bâlco pârcălab de Chilia și Ion Ciocârlie boier-sfetnic; Șteful al Negrului boier-sfetnic; Fete Gotcă boier-sfetnic; Bodea spătar și Herman clucinic; Iuga postelnic), **ca alți 8 membri ai Sfatului din vechea componență să fie ridicați pe trepte mai înalte** (Ioan Boureanu din pârcălab de Neamț este trecut pe poziția de boier-sfetnic; Albu din boier-sfetnic în cea de pârcălab de Neamț; Buhtea din pârcălab de Chilia în cea de boier-sfetnic; Pașco din postelnic în cea de pârcălab de Chilia; Fete Gotcă din boier-sfetnic în cea de

⁵⁷ Gorovei Ștefan S., *Un ctitor uitat la Putna și asocierea la atribuțiile puterii suverane*. În: SMIM, 2003, p. 257-270.

⁵⁸ Eșanu Valentina, *Marii demnitari ai Țării Moldovei în domnia lui Ștefan cel Mare (1457-1504)*. Teză de doctor în istorie la Institutul de Istorie al AȘM. Chișinău, 2015, p. 81-87, 112-118. Manuscris depus la Biblioteca Națională a Republicii Moldova și la Biblioteca Centrală Științifică „Andrei Lupan” a Academiei de Științe a Moldovei.

pârcălab de Cetatea Nouă (Roman); Radu Gangur din boier-sfetnic în cea de pârcălab de Orhei și Stanciul Marele din pârcălab de Cetatea Albă în cea de prim-sfetnic; Bâlco din pârcălab de Chilia în cea de pârcălab de Cetatea Albă);

- **în al doilea caz, în urma pierderilor grele în lupta de la Podul Înalt (Vaslui, 10 ianuarie 1475), când din Sfatul domnesc dispar 5 persoane din cei 24 mari boieri-demnitari** (Bâlco pârcălab de Chilia, Ciocârlie și Petru Iachimovici boieri-sfetnici, Toma stolnic și Toma logofătul)⁵⁹, **iar în locul lor pe scaune mai înalte sunt plasați alți 4** (Hărman pârcălab de Cetatea Albă, Vâlcea pârcălab de Roman, Barsu stolnic și Tăutul logofăt) **și aduși alți 2 demnitari noi** (Șteful al lui Osif, ca boier-sfetnic și Galeș pârcălab de Orhei);
- **în al treilea caz, după bătălia de la Valea Albă (26 iulie 1476), constatăm lipsa din Sfat a 14 demnitari** ⁶⁰ (Mârza, fiul lui Stanciul Marele, Bodea vornic, Luca pârcălab de Cetatea Albă, Arbure pârcălab de Neamț, Fete Gotcă boier-sfetnic, Vâlcea pârcălab de Roman, Pașco, Buhtea și Șteful al lui Osif boieri-sfetnici, Mihău Vrânceanu spătar, Iuga vistiernic, Iuga postelnic, Barsu stolnic, Îlea Huru comis), **iar în locul lor sunt aduși alți 8**

⁵⁹ Comparând datele din pomelnice, observăm că în cel al Bistriței sunt trecuți 13 boieri căzuți pe câmpul de luptă (Bogdan D. P., *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 110), iar în cel de la Voroneț - chiar 18 boieri (Eșanu A., Eșanu V., *Pomelnicul mănăstirii Voroneț. Studiu și text*. În: *Analele Putnei*, An. IV, 2008, nr. 2, p.125). Pe lângă aceasta constatăm că în lupta de la Vaslui au căzut 19 înalți demnitari și alți boieri, dintre care 12 figurează în ambele pomelnice, unul apare doar în pomelnicul de la Bistrița (Ivan Ciocârlie) și alți 6 - doar în cel de la Voroneț (Vasilii, Stețco, Averchii, Șerban, Frunțeș, Oanco). Comparând datele din pomelnicul Bistriței cu cele ale componentelor Sfatului domnesc înainte de război (10 ianuarie 1475), M. M. Sékely constată că printre cei căzuți în luptă sunt 3 membri ai Sfatului domnesc (Toma stolnic, Petru Iachimovici și Ivan Ciocârlie), un slujitor (Dima ușerul) și restul boieri de rând (Szekeley M. M., „*Acești pani au murit în război cu turcii*”. În: *Analele Putnei*, An. II, 2006, nr. 1-2, p. 127-136). La aceștia sunt adăugați după documente încă doi boieri, probabil, care au murit ulterior de răni, fiind vorba de membrii Sfatului domnesc Bâlco, pârcălab de Cetatea Albă și Toma logofăt (Gorovei Ștefan S., Székely Maria Magdalena, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Mănăstirea Putna, 2005, p. 119), încât numărul demnitarilor, inclusiv a celor de rang înalt, uciși la Vaslui atinge cifra de 21. Din cele constatate în urma acestor comparații se impune următoarea concluzie intermediară: toți cei 5 boieri membri ai Sfatului domnesc (Bâlco pârcălab de Cetatea Albă, Toma logofăt, Ivan Ciocârlie, Petru Iachimovici, Toma stolnic), care lipsesc în actul întocmit în scurtă vreme după lupta de la Vaslui, au căzut în marea confruntare moldo-otomană din 10 ianuarie 1475.

⁶⁰ Faptul că în bătălia de la Valea Albă pierderile umane, inclusiv în rândurile înalților demnitari, au fost deosebit de mari este sugerat și de *Cronica moldo-germană* în care se arată: „...i-au ucis turcii lui Ștefan voievod toată oastea și pe boierii lui cei mari și pe nobili...” (*Cronica moldo-germană*. În: *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu. București, 1959, p. 34)., iar Grigore Ureche arăta în aceeași privință: „Și atâta de ai noștri au pierit, cât au înălbit poiana de trupurile de a celor periți, până au fostu războiul. Și mulți din boierii cei mari au picatu și vitejii cei buni au peritu și fu scârbă mare a toată țara ... Ștefan vodă [cu] trupurile morților movilă ... au făcutu și pre urmă ș-au ziditu deasupra oasilor o biserică ...” (Ureche Gr., *Letopisețul Țării Moldovei*. Ed. de P.P. Panaitescu, București, 1955, p. 95).

boieri noi (Duma pârcălab de Cetatea Albă, Hrană vornic, Dragoș pârcălab de Cetatea Nouă, Costea spătar, Gherman postelnic, Ion ceașnic, Petru stolnic, Grozea comis) **și ridicați pe trepte superioare alți 3 demnitari** (Vlaicul trecut din pârcălab de Hotin, în boier-sfetnic; Gangur din pârcălab de Orhei, este făcut boier-sfetnic; Dajbog din ceașnic, ridicat în rang de pârcălab de Neamț).

Generalizând cele arătate mai sus în privința remanierilor efectuate de Ștefan cel Mare constatăm că, după pierderea Chiliei și Cetății Albe în 1484, au căzut în lupte și, **respectiv, dispar din Sfatul domnesc 10 membri**, iar în locul lor sunt **ridicați pe trepte mai înalte 13 boieri și aduse în Sfat alte 10 persoane noi**.

Tot în legătură cu pierderile și schimbările din Sfatul domnesc atragem atenția asupra faptului că, dacă în bătălia de la Podul Înalt (1475), conform listelor din pomelnicele mănăstirilor Bistrița și Voroneț și alte surse, din cei 21 de boieri căzuți în luptă, doar 5 erau din Sfatul domnesc (Bălco pârcălab de Cetatea Albă, Toma logofăt, Toma stolnic, Petru Iachimovici și Ivan Ciocârlie), apoi în luptele de apărare ale Chiliei și Cetății Albe în vara anului 1484 au căzut, după estimările noastre, 10 membri ai Sfatului domnesc (adică de două ori mai mulți decât în lupta de la Vaslui), probabil pe lângă mulți alții cu dregătorii mai mici sau chiar fără dregătorii.

Din cele arătate mai sus reiese că, dacă în primul caz (în anii 1468-1471), Ștefan voievod a fost nevoit să recurgă la remanieri din cauza acțiunilor de „hiclenie” din partea unor înalți demnitari, apoi modificările efectuate în Sfatul domnesc după 1475-1476 și în urma căderii Chiliei și Cetății Albe din 1484 s-au datorat, în primul rând, marilor pierderi suferite de moldoveni în confruntări cu otomanii.

Prin urmare, Ștefan cel Mare nu a rămas pasiv în perioada pregătirilor de apărare a Chiliei și Cetății Albe, ci a luat măsuri considerabile pentru a consolida capacitatea de apărare a acestor cetăți, atât prin fortificarea lor și înzestrarea cu cele necesare (arme, alimente), cât și cu efective de oaste pe lângă cele ale garnizoanelor permanente. Încât, se pare că la începutul verii lui 1484, marele voievod, după cum întrevădem noi lucrurile, și-a împărțit oastea (poate numai cea mică) în două părți, dintre care una a strecurat-o pe neobservate în cele două cetăți de margine, trecând-o sub comanda pârcălabilor din partea locului, iar alta a rămas în rezervă, sub comanda personală a voievodului. Cei drept, voievodul cu efectivele sale principale nu a mers la confruntări directe cu oastea otomană, dar în condițiile când în țară mai intrase și tătarii, acest pas ar fi fost fatal nu numai pentru voievod și oastea sa, dar și pentru întreaga țară.

După pierderea Chiliei și Cetății Albe, în vara anului 1484, s-a prăbușit și s-a pomenit într-o situație deosebit de grea sistemul de apărare a Țării Moldovei la Dunăre și Marea Neagră. Stepele din sud-estul Moldovei au devenit accesibile turcilor și tătarilor. În lipsa unor puncte fortificate și obstacole naturale importante, inamicul putea în scurtă vreme să ajungă în adâncul țării. De aceea și în aceste condiții, Ștefan cel Mare și urmașii săi direcți la tron au luat măsuri

pentru a îngrădi țara de invazii neașteptate. Una din aceste acțiuni a fost și încercările de a organiza centre întărite cu garnizoane în frunte cu pârcălabi sau hotnogi. Se știe că în afară de Cetatea Albă, Moldova mai avea în acest spațiu încă un centru fortificat, de astă dată construit din lemn și pământ, la Tighina pe Nistru. Se înțelege că, după căderea Cetății Albe, doar Tighina nici de cum nu putea să asigure securitatea frontierelor de-a lungul Nistrului de Jos până aproape de Cetatea Albă de-a lungul Limanului. De aceea, organizarea în acest spațiu a unei noi pârcălăbii în locul celei de la Cetatea Albă se impunea în mod stringent. În acest scop, fie de Ștefan cel Mare, fie de unul din urmașii săi, locul de reședință a noii pârcălăbii au fost aleasă localitatea Ciobârciul, un vechi centru de unguri husiți⁶¹. Unii istorici consideră că pârcălăbia de la Ciobârciul a apărut în urma mutării celei de la Cetatea Albă după 1484⁶².

Summary

In the study **New considerations regarding the loss of Kilia and Akkerman fortresses** in 1484, authors show that in the majority of researchers on this issue, starting from Grigore Ureche, believe that in the summer of 1484 when Bayezid II started a new military campaign against the Country of Moldova, conquering Kilia and Akkerman, after fierce defense battles, Stephen the Great had passively and perhaps helplessly followed these events. They also affirm, that Moldovan voivode was expecting that sultan will continue marching in the deep of the country, where he will be able to apply military strategies tested in battles with the Ottoman army before. In the result of thorough analysis of the information emerging from the quasi-totality of the historical sources of the epoch, and especially those of internal origin, we tend to believe that, although, Stephen the Great did not venture to face the enemy in the open space of Budjak steppes, though, insofar as it was possible and he maximally mobilized military forces for new major confrontations with the army of Sultan. This time, as we foresee things, in the summer of 1484 the great voivode divided his army (perhaps only the small one) into two parts, one of which slipped in both citadels boundaries, passing them under the command of pircalab from the place, another one remaining in reserve under the personal command of Stephen the Great. It is known that after a stubborn resistance the two citadels have fallen to the enemy. The vast majority of defenders, including many grand landowners of high ranks, which died in the battle, or had fallen into captivity, and afterwards missing. We can affirm this, because from contemporary documents of the forthcoming period (1484-1486) had disappeared a number of dignitaries of Stephen the Great, including some persons from Voivodal Council (10 people). Only thus we can explain the substantial completion of the council with new people starting in autumn 1486.

⁶¹ Iorga N., *Neamul românesc în Basarabia*, vol. I, București, 1995, p. 166.

⁶² Sava Aurel, *Documente Lăpușna*, București, 1937, p. VII; Nistor Ion, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 68-69, 77; Eșanu Valentina, *Ciobârciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei în sec. al XVI-lea*, în *RIM*, 2001, 1-4, p. 67-70.

Eugen-Tudor Sclifos*

FRANȚA, RUSIA ȘI CHESTIUNEA SUDULUI BASARABIEI (1856-1857)

Războiul Crimeii constituie un nou episod al chestiunii orientale, care avea să creeze premise favorabile pentru români. Astfel, cum și era de așteptat, Franța și Marea Britanie și-au îndreptat atenția din nou spre sud-estul Europei, dar în același timp râvneau să pună stăvilă expansionismului rusesc care le dădea „frisoane”. Unul din momentele cheie ale războiului, care avea să pecetluiască soarta Rusiei, avea să fie cucerirea orașului Sevastopol, ce reprezenta principala bază a flotei ruse din Marea Neagră. După un asediu de 11 luni asupra Sevastopolului, acesta cedă finalmente, iar puterile occidentale au semnat un tratat cu Suedia, îndreptat, evident, împotriva Rusiei, pentru a zădărnici planurile sale expansioniste de viitor. În cele două capitale europene, Londra și Paris, domneau stări de spirit complet diferite. Dacă în Marea Britanie se credea că războiul contra Rusiei trebuia continuat până la umilirea Rusiei, în Franța exista convingerea că înfrângerea Rusiei era inevitabilă și o continuare a eforturilor militare nu era justificată¹.

Elaborarea preliminarilor păcii a fost un adevărat „test” pentru Marea Britanie, Franța și Austria, în contextul existenței unor puncte divergente, mai ales din cauza unor condiții impuse Rusiei. După lungi negocieri, în lunile noiembrie-decembrie 1855, s-a ajuns la un consens în ceea ce privește preliminarile păcii. În această perioadă, Mihail Gorceakov, ambasadorul Rusiei la Viena, a încercat să „semene” „discordie” între Marea Britanie și Franța, fiind în relații bune cu Charles Auguste de Morny, fratele vitreg al împăratului Napoleon al III-lea². Implicarea acestuia nu a dus la rezultatul dorit de Rusia, în contextul în care ministrul de externe austriac Buol a sesizat acest fapt, că s-ar putea ajunge la o înțelegere franco-rusă în privința condițiilor de pace, acționând într-o manieră fermă³. Astfel, împăratul austriac Franz Josef a fost categoric în acest sens, accentuând importanța realizării unei păci durabile, pentru prevenirea expansionismului rusesc în Europa. Nu se poate de apreciat cu certitudine, dacă acesta a fost momentul în care Buol a propus ca în preliminarile păcii să figureze cedarea sudului Basarabiei, idee nouă și de „haute gravité”⁴, care

* **Eugen-Tudor Sclifos**, cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Charles de, *L'impasse orientale: Souvenirs et observations*, Bruxelles, 1871, p. 12.

² Ibidem, p. 18.

³ A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe, 1848-1918*, Oxford University Press, 1971, pp. 79-80.

⁴ „Annuaire de deux mondes: histoire générale des divers états”, vol. VI, Paris, 1855-1856, p. 640.

se înscria la capitolul probleme speciale⁵. Inițial, în cele „patru puncte”, care să servească drept bază la negocierile de pace, definitivitate în timpul vieții țarului Nicolai I, cedarea sudului Basarabiei nu figura, ci ideea a venit ulterior, prin „vocea” contelui Buol, dar deja Imperiul Rus îl avea ca țar pe Alexandru al II-lea⁶. Referitor la această cedare, merită a fi reținută afirmația lui Vasile Boerescu că, de fapt, aceasta nu este o „restituire” a unei părți din Basarabia, răpitate la 1812, ci o „cedare necesară navigației pe Dunăre”⁷. Și în acest caz sunt ilustrate, într-o manieră clară, interesele Marilor Puteri în sud-estul european.

Cert este faptul că în noaptea de 16 decembrie 1855 Valentin Esterhazy mergea la Petersburg, pentru a prezenta aceste preliminarii de pace⁸, inclusiv punctul referitor la cedarea sudului Basarabiei⁹. În drum spre Rusia, reprezentantul austriac a aflat despre cucerirea fortăreței Karsului de către trupele rusești, în noiembrie 1855. Lucru curios, în preliminarii nu era nimic stipulat cu referire la această fortăreață, iar puterile aliate nu și-au dat seama la timp de faptul că Rusia va încerca să realizeze un schimb de teritoriu.

La 19 decembrie 1855, Napoleon al III-lea îl primea într-o audiență privată pe Seebach¹⁰, ambasadorul Saxoniei la Paris, care mai avea și calitatea de „medi-

⁵ Cert este faptul că printre scopurile războiului Crimeii, înainte de începerea acestuia, și până la ultima fază a negocierilor de pace, nu s-a pus vreodată în discuție, între britanici și austrieci, problema rectificării frontierei în Basarabia. Atât Marea Britanie, cât și Austria aveau „planuri mărețe” în ceea ce privește condițiile impuse Rusiei. Acest lucru este reflectat și în scrisoarea lordului Palmerston către John Russell, de la finele lunii martie 1854: „Le but secret de cette guerre est de disposer de la Russie de la façon suivante: rendre les îles d’Aland et la Finlande à la Suède; attribuer à la Prusse les provinces germano-russes des bords de la Baltique; ressusciter un solide royaume de Pologne, qui servira de barrière entre l’Allemagne et la Russie; donner à l’Autriche la Moldavie et la Valachie avec les bouches du Danube; libérer de la domination autrichienne de Lombardie et la Vénétie, en faire des États indépendants ou les rattacher au Piémont; enlever à la Russie la Crimée, la Circasie, et la Géorgie; donner la Géorgie et la Crimée à la Turquie, et faire de la Circasie, un État indépendant ou le placer sous la suzeraineté du sultan” (P. Guedalla, *Palmerston*, London, 1937, pp. 360-361).

⁶ E. A. Adamov, *Le problème bessarabien et les relations russo-roumaines (à l’occasion du cinquantième de l’indépendance roumaine)*, în: „Le Monde Slave”, janvier 1928, p. 84.

⁷ Vasile Boerescu, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856*, Paris, 1856, p. 13.

⁸ Edouard Goudron, *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, 1857, p. 282. A se vedea de asemenea și alte lucrări din epocă: A. Gathy, *Histoire diplomatique de la crise orientale*, Bruxelles et Leipzig, 1858; A. Debraux, *Le traité de Paris du 30 mars étudié dans ses causes et ses effets*, Paris, 1856.

⁹ Reacția viitorului cancelar al Rusiei, Mihail Gorceakov, a fost cea mai virulentă la adresa Austriei. Acesta într-un cerc mai restrâns de oameni politici ruși a rostit cuvinte grele în adresa curții de la Viena: „gueux infâmes” „Si j’ étais près de l’empereur, je serais caplable de lui conseiller d’accepter. En trois ans, la Russie aura repris ses forces et elle pourra alors tomber à bras raccourcis sur ce gouvernement perfide, qui a conseillé le morcellement de la Russie; car nous avons la preuve écrite que c’est l’ Autriche qui a conçu l’idée de nous dépouiller de la moitié d’une province” (Charles de, *op.cit.*, p. 20). În mod evident Gorceakov făcea referire la cedarea sudului Basarabiei, care a venit la inițiativa Austriei.

¹⁰ Winfried Baumgart, *The peace of Paris, 1856: studies in war, diplomacy, and peacemaking*, ABC-Clio, 1981, p. 66. „Rolul” de apărător al intereselor rusești la Paris de către Seebach a debutat

ator” sau, în unele surse, de „intermediar”¹¹ între Franța și Rusia, fiind nepotul cancelarului rus Karl Nesselrode. Toate semnalele indicau, lucru sesizat, atât de britanici, cât și de austrieci, o apropiere franco-rusă¹², prin intermediul acestuia, care putea crea probleme de viitor. Napoleon al III-lea, care dorea neapărat încheierea păcii, l-a anunțat că Marea Britanie ar fi „bucuroasă” să continue războiul cu Rusia până la o înfrângere mai drastică a acesteia, declarându-i că îl sfătuiește pe cancelarul Nesselrode să accepte condițiile de pace¹³, inclusiv cea referitoare la cedarea sudului Basarabiei, fără a analiza detaliat această chestiune. La Hanovra, ambasadorul francez Edme de Reculot se „justifica” în fața lui George Edcumbe că misiunea contelui Seebach nu avea drept scop realizarea în secret a unei alianțe franco-ruse, ci doar să-l convingă pe țarul Alexandru al II-lea să accepte preliminariile păcii¹⁴. În aceeași perioadă, Reculot avea o întrevedere privată cu Platten-Hallermund, ministrul de externe prusac, care i-a declarat că includerea în preliminariile păcii a cedării sudului Basarabiei a fost o idee neinspirată, deoarece țarul Alexandru al II-lea nu își va da adeziunea la această cedare teritorială¹⁵. Replica ambasadorului francez a fost la „înălțime”, declarând că această modificare a frontierei ar da o garanție de securitate Principatelor Române¹⁶.

La 5 ianuarie 1856 parvenea primul răspuns al diplomației ruse cu privire la aceste preliminarii. Rezultatul era anticipat, atât de Franța, cât și de Marea Britanie, mai ales grație clauzei referitoare la cedarea sudului Basarabiei, cea mai recentă „achiziție” teritorială a Rusiei. Răspunsul cabinetului de la Petersburg nu a fost în totalitate unul negativ, ci se insista asupra unor amendamente. Alexandru al II-lea a propus unele modificări, cea mai semnificativă fiind cea referitoare la retrasarea frontierei în Basarabia, teritoriu la care nu putea renunța așa de ușor, dat fiind importanța sa geostrategică. La schimb era propus Karsul¹⁷. Evident, Esterhazy primise instrucțiuni precise¹⁸ din partea ministrului de externe Buol de a nu accepta nici o „combinație” gândită de ruși, pentru a se

sub auspicii favorabile, dacă ținem cont de fapt că după bătălia de la Alma, Napoleon al III-lea i-a transmis prin intermediul acestuia un mesaj clar țarului Alexandru al II-lea, precum că toți militarii căzuți în „mâinile” francezilor vor fi trimiși în Rusia, fără condiții.

¹¹ Pierre Kovalevsky, *Manuel d'histoire russe: étude critique historique d'après les recherches les plus récentes*, Paris, Payot, 1948, p. 276.

¹² Camille Rousset, *Histoire de la guerre de Crimée*, vol. II, Paris, Hachette, 1887, p. 442.

¹³ Germain Bapst, *Les coulisses du Congrès de Paris (d'après les souvenirs du maréchal Caronbert)*, în „Revue politique et littéraire: Revue Blue”, nr. 23, 4 série, t. XVII, décembre 1902, p. 702.

¹⁴ Reculot către Walewski, Hanovre, 7 janvier 1856, Archives des Affaires Étrangères (în continuare AAE) Correspondance Politique, Brunswick-Hanovre, vol. 75, f. 75.

¹⁵ Reculot către Walewski, Hanovre, 7 janvier 1856, f. 76.

¹⁶ Reculot către Walewski, Hanovre, 7 janvier 1856, f. 77-78.

¹⁷ Harold Temperley, *The Treaty of Paris of 1856 and its execution*, în „The Journal of Modern History”, vol. IV, nr. 3, september 1932, p. 392.

¹⁸ Albéric Cahuet, *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine (1821-1905)*, Paris, 1905, pp. 165-166.

sustrage de a îndeplini vreo „obligație” din viitorul tratat. În consecință, Buol i-a transmis lui Gorceakov că dacă Rusia nu acceptă toate preliminarile păcii, până la 16 ianuarie 1856, atunci șeful misiunii austriece Esterhazy va părăsi capitala Rusiei, ceea ce însemna și ruperea relațiilor diplomatice¹⁹.

În timpul unei întrevederi avute cu Karl Nesslerode, șeful misiunii austriece a pus în discuție problema sudului Basarabiei, care însemna pentru Rusia tăierea oricărui acces la Dunăre²⁰. Cum era de așteptat, cancelarul rus a respins vehement această cedare, fiind convins că noua modificare a frontierei Basarabiei nu este în interesul european. Replica lui Esterhazy a fost că atâta timp cât Rusia vrea să asigure Europa cu o pace durabilă, atunci să cedeze o mică parte din ultimul teritoriu cucerit la 1812²¹.

Publicația „The Times”, care a inserat informații cu privire la misiunea conțelului Esterhazy la Petersburg, a scris despre „furtuna”²² pe care a stârnit-o în Rusia, și anume clauza cu referire la cedarea sudului Basarabiei, care de facto priva Rusia de una din consecințele avantajoase obținute în urma semnării tratatului de la București din 1812²³.

În mod surprinzător Franța, prin „vocea” împăratului Napoleon al III-lea, considera că amendamentele propuse de Rusia ar putea fi acceptate, în condițiile în care aceasta era vehementă doar în privința sudului Basarabiei. Suveranul francez împărtășea punctul de vedere rus în această problemă, din moment ce cedarea respectivă de teritorii era doar în „interesul austriac”. La începutul anului 1856 Napoleon al III-lea se arăta „dezinteresat”, din clipa când declarase reginei Victoria că Rusia fiind învinsă, nu merită un efort suplimentar de a lupta pentru „quelques landes de Bessarabie”²⁴. Această „intervenție personală” a împăratului Napoleon al III-lea în favoarea Rusiei, pentru a-i „îndulci amarul” înfrângerii,

¹⁹ Charles William Hallberg, *Franz Joseph and Napoleon III, 1852-1864: A Study of Austro-French Relations*, Octagon Books, 1973, p. 107. О. В. Маринин, *Дипломатическая деятельность России на завершающем этапе Крымской войны. Парижский мирный конгресс 1856 года*. Диссертация канд. ист. Наук, Москва, 1987, сс. 118-119.

²⁰ René Gueillemin, *La Guerre de Crimée: le tsar de toutes les Russes face à l'Europe*, Paris, 1981, p. 217.

²¹ V. Esterhazy către Buol, Pétersbourg, 31 décembre/12 janvier 1856, în *Akten zur Geschichte des Krimkriegs*. Serie I: Österreichische Akten zur Geschichte des Krimkriegs, Band III, 10 september 1855 bis 24 mai 1856, Olenbourg, 1979, p. 241.

²² „The Times”, 3 January 1856, p. 9.

²³ „Austria proposes that Russia shall cede so much of the territory of Bessarabia, as is necessary to secure to all nations the free navigation of the Danube” (Ibidem). O altă publicație britanică aprecia importanța acestei cedări teritoriale pentru viitor: „Such a plan may undoubtedly have great advantage, and being most in accordance with the policy and commercial views of the German powers, would probably receive the zealous and earnest support of Austria. But all these plans impose an actual cession of territory, to which we cannot believe the Russian government is yet in a condition to consent” (*The Result and Prospect of the War*, în „The London Quarterly Review”, vol. 89-90, p.141).

²⁴ A. C. Benson (editor), *The letters of Queen Victoria*, vol. III: 1854-1861, Cambridge, 2014, p. 206.

nu a avut efectul scontat, pentru că Marea Britanie a refuzat orice modificare a preliminarilor păcii.

La 14 ianuarie 1856, contele Walewski îi scria o depeșă ambasadorului francez la Londra, Victor Fialin Persigny, despre întrevvedere privată avută cu Seebach. Aceasta fusese ultima întrevvedere, înainte de acceptarea de către Rusia a preliminarilor păcii. Una din chestiunile discutate a fost cea a sudului Basarabiei, care provoca nemulțumire în cercurile de la Petersburg. S-a luat în discuție schimbul de teritoriu (Karsul), pentru care Rusia insistă²⁵. De remarcat că aceasta accentuează faptul că Rusia nu respinge în totalitate ultimatumul austriac, dar țarului Alexandru al II-lea îi era dificil să cedeze această parte din Basarabia²⁶.

La curtea germană de la Darmstadt, la 15 ianuarie 1856, se găsea și baronul Brunov, care făcea un adevărat „tur de forță” în marile orașe din Prusia, cu scopul ascuns de a obține vreo „promisiune” favorabilă, mai ales în chestiunea Basarabiei, evident din partea Franței²⁷. În timpul unui bal de la curtea germană, Brunov i-a cerut ambasadorului francez Damrémont o întrevvedere privată. În timpul acesteia, diplomatul rus și-a arătat respectul față de împăratul Napoleon al III-lea, iar, pe de altă parte, nemulțumirea față de propunerile de pace din partea Austriei, mai ales față de cea referitoare la retrasarea graniței în Basarabia²⁸. Chiar dacă nu a vorbit în mod direct asupra faptului că ar dori soluționarea acestei chestiuni în interesul Rusiei, Brunov a dat de înțeles că ar dori o înțelegere în problema disputată de aeropagul european. Neavând instrucțiuni, ambasadorul francez nu s-a angajat în jocuri de „culise”, transmițându-i lui Walewski că nu a făcut vreo promisiune în acest sens²⁹. Momentul respectiv este semnificativ, ilustrând perfect tentativele Rusiei de a păstra sudul Basarabiei și speranța sa că, sprijinul în această problemă, nu putea veni decât din partea Franței.

După întrevvederele celor mai înalți demnitari ruși la palatul de iarnă al țarului Alexandru al II-lea³⁰ s-a ajuns la decizia aproape unanimă de acceptare a condițiilor de pace impuse de către Austria, iar principalul raționament era că dacă ostilitățile cu puterile occidentale s-ar prelungi, Rusia ar pierde nu doar Basarabia, dar și Polonia, Finlanda, Crimeea³¹. Pe de altă parte, Napoleon al III-lea în repetate rânduri i-a scris țarului Alexandru al II-lea să accepte preliminarile păcii, deoarece cea care avea de câștigat în această situație ar fi fost Austria³².

²⁵ Walewski către Persigny, Paris, 14 janvier 1856, AAE, CP Angleterre, vol. 704, f. 41.

²⁶ Walewski către Persigny, Paris, 14 janvier 1856, AAE, CP Angleterre, vol. 704, f. 38 v.

²⁷ Damrémont către Walewski, Darmstadt, 15 janvier 1856, AAE, CP, Hesse-Darmstadt, vol. 24, f. 67.

²⁸ Damrémont către Walewski, Darmstadt, 15 janvier 1856, AAE, CP, Hesse-Darmstadt, vol. 24, f. 68.

²⁹ Damrémont către Walewski, Darmstadt, 15 janvier 1856, AAE, CP, Hesse-Darmstadt, vol. 24, f. 69.

³⁰ *Étude diplomatique sur la guerre de Crimée (1852 à 1856)*, vol. II, 1874, p. 390.

³¹ Charles Greville, *The Greville Memoirs: January 1856 to November 1860*, London, 1911, p. 7.

³² Dacă analizăm la rece condițiile impuse Rusiei, la o primă vedere putem constata că asta însemna „apusul” supremației sale asupra Europei. Nu doar Rusia era perdantă în războiul Crimeii, ci și

Momentul respectiv a fost perceput drept o „umilire personală”³³ pentru țar, iar Austria – principala vinovată pentru situația creată³⁴.

Deși acceptase și clauza referitoare la cedarea sudului Basarabiei, diplomația țaristă nu avea să cedeze ușor o parte din teritoriul ocupat abuziv la 1812, fără o „bătălie diplomatică” pe măsură. În instrucțiunile din februarie 1856 primite de cei doi plenipotențiar care trebuiau să reprezinte Rusia la congresul de la Paris, contele Orlov și baronul Brunov, era fixat clar obiectivul principal, și anume acela de a utiliza toate „mijloacele” pentru ca sudul Basarabiei să rămână în componența Rusiei.

Pentru a vedea care este atitudinea Franței față de Rusia, țarul Alexandru al II-ea decide trimiterea lui Filip Brunov mai devreme la Paris. Guvernul de la S. - Petersburg dorea să vadă, dacă putea conta pe sprijinul Franței la negocierile de pace, ce urmau să aibă loc. Primit în audiență de către împăratul Napoleon al III-lea, diplomatul rus primea asigurări că Franța era gata să susțină interesele Rusiei la congresul de pace, fără a se menționa foarte clar, dacă se va putea implica și în problema Basarabiei. Într-o altă întrevedere privată, de data aceasta cu ministrul de Externe, Brunov era asigurat de contele Walewski că Franța putea să se implice în problemele de interes major pentru Rusia, însă fără a avea certitudinea că acestea vor fi soluționate așa cum dorește țarul³⁵. Principalul impediment era Anglia, care arată ostilitate față de Rusia, arătând că nu va tolera ca problema Basarabiei să fie tranșată în interesul acesteia. Înainte de începerea negocierilor de la Paris, Alexis Orlov, cel deal doilea reprezentant al Rusiei la congres, a avut o întrevedere cu împăratul Franței. În cadrul întrevederii particulare cu împăratul Napoleon al III-lea, a trecut rapid de la „aprecierea” pe care țarul o purta Franței la chestiunea sudului Basarabiei, ce îi interesa, în mod special³⁶. Răspunsul lui Napoleon al III-lea a fost unul subtil, dar care dădea de înțeles că Rusia trebuia să renunțe la acest teritoriu. În schimb, guvernul francez era de acord ca Rusia să păstreze Karsul, văzut ca un mijloc de recompensare.

Austria, căreia i se ceruse să-și retragă armata din Principatele Române, Viena suferind o mare „dezăngire sentimentală” în acest sens (Theodor von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungars seit 1866*, Stuttgart, 1914, p. 66).

³³ W. E. Mosse, *The Rise and Fall of the Crimean System, 1855-1871*, London, 1963, p. 19; E. Шумигорский, *Из записной книжки историка (Две легенды об императоре Александре I)*, В: Исторический вестник. 1914, Т. 136, Май., С. 629.

³⁴ A se vedea Katrine Mari Schach, *Russian Foreign Policy under Prince Alexander M. Gorchakov: the diplomatic game plan versus Austria, 1856-1873*, 1 January 1974, University of Nebraska, Lincoln. Teza de doctorat abordează politica externă a cancelarului Gorcaev în contextul relațiilor cu Austria, cea care ceruse Marii Britanii și Franței includerea în preliminariile păcii a cedării sudului Basarabiei de către Rusia, precum și impactul acestei cerințe asupra relațiilor ruso-austriece.

³⁵ A. Н. Петров, *Парижский конгресс*. В сб.: Исторический вестник, №1-3, Москва, 1891, с. 200.

³⁶ Anthony Babel, *La Bessarabie: étude historique, ethnographique et économique*, Paris, Felix Alcan, 1926, p. 176.

Chestiunea sudului Basarabiei a fost printre cele dintâi chestiuni supuse dezbaterii de către plenipotențiarii de la Paris³⁷. Rusia, prin reprezentanții ei, a propus un schimb de teritorii „echitabil”, în concepția sa: Karsul contra sudului Basarabiei³⁸. Evident, cei mai vocali au fost plenipotențiarii englezi, care au refuzat o asemenea „tranzacție”³⁹. Marea Britanie era susținută în demersul ei de către Austria, ce trebuia să „lupte” împotriva împăratului Napoleon al III-lea care părea „dispus” să încline balanța în favoarea Rusiei⁴⁰.

Astfel, problema cea mai delicată în cadrul congresului de la Paris⁴¹ a fost cea referitoare la frontiera ruso-turcă, care a dus la negocieri lungi, iar rezultatele au nemulțumit vizibil Marea Britanie. Mai mult decât atât, lorzii Palmerston⁴² și Stratford de Redcliffe⁴³ cereau „eliberarea Circasiei, Mingreliei, și a altor teritorii care se aflau la frontiera ruso-asiatică. Se dorea să le facă independente sau principate independente, un bastion între Rusia și Turcia”⁴⁴.

Tonul ferm al plenipotențiarilor britanici a „tăiat” din „elanul” lui Orlov. Acesta a apelat la „bunăvoința” împăratului Napoleon al III-lea, pentru a cere Basarabia. Napoleon al III-lea a „luptat” de unul singur contra cerințelor „peste măsura posibilităților”⁴⁵ ale Marii Britanii, care dorea, practic, umilirea Rusiei. În asemenea condiții Rusiei i se putea impune doar neutralizarea Mării Negre, o stare de lucruri, care nu putea dura mult timp, așa cum declarase Charles Auguste de Morny în corespondența întreținută cu Mihail Gorceakov, spre finele anului 1855.

După respingerea tuturor propunerilor Marii Britanii, era clar că pentru cabinetul de la Londra implicarea în chestiunea Basarabiei era unica chestiune în care putea „învinge” Rusia. Lordul Palmerston se arăta „dezămăgit” că fuseseră respinse planurile cu privire la Circasia, Georgia, care trebuiau să devină state independente⁴⁶. În consecință, diplomația britanică insista ca Rusia să cedeze

³⁷ Владислав Гросул, *Парижский Конгресс 1856 г. и формирование новой юго-западной границы России*, în „Русин”, nr. 2, 2006, s. 95.

³⁸ E. A. Adamov, *op. cit.*, p. 86.

³⁹ Martens apreciază în felul următor conduita diplomaților britanici la Paris: „que les délégués anglais ne savaient pas où borner leurs exigences et qu'ils désiraient enlever à la Russie presque toute la Bessarabie” *Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères*, t. XV, p. 286.

⁴⁰ *The Cambridge History of British Foreign Policy*, vol. II, p. 388.

⁴¹ A se vedea lucrarea *Napoléon III et l'Europe: 1856: le Congrès de Paris*, edité par Mireille Musso, Robert Bresse, etc, Paris, 2006.

⁴² Henry John Temple, al 3-lea viconte Palmerston (1784-1865) om politic britanic. Prim ministru al Marii Britanii în perioada anilor 1855-1858 și 1859-1865, cunoscut mai mult sub numele de Lord Palmerston.

⁴³ Stratford de Redcliffe (1786-1880), om politic și diplomat britanic. Cunoscut datorită perioadei îndelungate, în care a fost ambasadorul Marii Britanii la Constantinopol (1842-1858) și implicării sale diplomatice în chestiunea orientală.

⁴⁴ Harold Temperley, *op. cit.*, p. 396.

⁴⁵ E. A. Adamov, *op. cit.*, p. 86.

⁴⁶ Christopher John Bartlett, *Defence and Diplomacy: Britain and the Great Powers, 1815-1914*, Manchester, 1993, p. 55; Paul R. Ziegler, *Palmerston*, London, 2002, p. 95.

sudul Basarabiei, chiar dacă punctul său de vedere nu coincidea cu cel al guvernului de la Tuilleries⁴⁷. Pe lângă sprijinul acordat de împăratul francez, de către ministrul de externe Walewski, Rusia mai avea un aliat în persoana fratelui vitreg al lui Napoleon, contele de Morny, care se dorea a fi artizanul apropierei franco-ruse⁴⁸.

Unul dintre cele mai tensionate momente ale Congresului de pace de la Paris a avut loc la 27 februarie 1856. Astfel, cei doi plenipotențiarilor ruși, într-o întrunire cu reprezentanții englezi, au cerut rectificarea frontierei Basarabiei în favoarea Rusiei. Orlov a cerut o întrevvedere cu împăratul francez, afirmând că Rusia va părăsi negocierile de pace de la Paris, dacă cerințele ruse nu vor fi luate în calcul. Lordul Clarendon reușise să-l convingă pe Napoleon al III-lea și pe contele Walewski să nu-i acorde plenipotențiarului rus această întrevvedere⁴⁹.

La ședința din 28 februarie 1856 a Congresului de pace s-a ajuns la acordul de a studia din nou chestiunea rectificării frontierei în Basarabia, dat fiind punctele divergente, dar și faptul că nu se stabilise cu precizie traseul noii granițe⁵⁰. Pe ordinea de zi trebuia pusă în discuție problema restituirii Karsului de către Rusia Imperiului Otoman. În „culise”, la Paris, diplomații ruși făceau diverse planuri privitoare la soarta acestui teritoriu. Ei doreau să-l dea în schimb contra sudului Basarabiei⁵¹. Partea cea mai dificilă era că problema restituirii Karsului nu figura înscrisă în protocolul din 1 februarie 1856. De menționat că la 16 decembrie 1855, când austriecii înaintaseră propunerile de pace către Rusia, nu parveniseră știri cu referire la cucerirea Karsului de către trupele rusești. Austriei la acel moment nu i-a pasat ca o fortăreață să fie integrată în cadrul Imperiului Otoman, ci o interesa mai mult rectificarea frontierei în Basarabia. Puterile occidentale nu au modificat pe parcurs ultimatumul înaintat Rusiei pentru a include și Karsul, deoarece crezut că aceasta problemă se va rezolva de la sine, ceea ce va duce la târăganarea soluționării problemei privind sudul Basarabiei.

Un moment sugestiv petrecut la Paris, care ilustrează că Rusia miza pe sprijinul Franței mai ales în chestiunea sudului Basarabiei, este un episodul din martie 1856, când Orlov s-a „umilit” în fața împăratului Napoleon al III-lea, cerând orice, numai să nu cedeze sudul Basarabiei⁵².

⁴⁷ П. П. Черкасов, *За кулисами Парижского конгресса 1856 года*, în „Новая и новейшая история”, nr. 1, 2012, c. 205.

⁴⁸ Roy Bridge, Roger Bullen, *The Great Powers and the European States System 1814-1914*, London, 2014, p. 123.

⁴⁹ Harold Temperley, *op. cit.*, p. 401.

⁵⁰ „Indépendance Belge”, 28 février 1856.

⁵¹ A. J. P. Taylor, *op. cit.*, pp. 84-85.

⁵² „Sire, voilà ce qu'on nous demande de céder en Bessarabie. A tout autre qu'à Votre Majesté, je dirais que cela est impossible, que mes instructions s'y opposent; mais à vous, sire, dont je connais la magnanimité, je dirai, en montrant mes instructions, qu'elles me commandent de résister le plus que je pourrai; de marchander en un mot chaque concession, mais, en fin de compte, de tout céder si je ne puis faire autrement. Eh bien! Sire, je viens vous demander de ne pas nous

Nici în ședința din 8 martie nu s-a ajuns la un numitor comun în problema sudului Basarabiei⁵³. Brunov, având susținerea lui Walewski, a dat citire un memoriu, parvenit de la Petersburg. Diplomatul și-a început expunerea prin aprecierea că înserarea acestei clauze are drept scop libera navigație pe Dunăre și a propus un traseu al frontierei, mult diferit de cel inițial⁵⁴. Planul rusesc a născut discuții în contradictoriu, mai ales cu plenipotențiarilor britanici și austrieci, care nu aveau un asemenea „scenariu”⁵⁵. Evident, Rusia urmărea păstrarea Ismailului și a Chilieii.

Cu toate că împăratul francez s-a implicat în multe chestiuni în litigiu, intervenția acestuia nu a putut satisface cele mai mari doleanțe ale rușilor în ceea ce privește neutralizarea Mării Negre și cedarea sudului Basarabiei, chestiuni unde suveranul Franței nu putea aduce modificări esențiale⁵⁶.

Contele Orlov urma să zăbovească în capitala Franței și după încheierea congresului de pace, cu titlu de ambasador extraordinar, până la numirea unuia care să dețină această funcție permanent, în scopul de a ține la curent guvernul de la Paris în legătură cu încoronarea țarului, care nu a putut avea loc din cauza războiului. El mai avea și rolul de a restabili relațiile diplomatice cu Franța, neavând dreptul de a părăsi Parisul decât cu ocazia încoronării țarului, care trebuia să aibă loc în luna august a aceluiași an 1856⁵⁷.

Un corespondent al ziarului *Times* ne informează despre recepția dată de împăratul francez în cinstea încheierii păcii, la care au participat toți plenipotențiarilor. Se comenta că tratatul recent încheiat nu „umilește” Imperiul Rus și nu „compromite demnitatea și independența” nimănui. Se constata că acest rezultat în favoarea păcii în Europa se datora într-o măsură considerabilă „spiritului conciliabil” de care a dat dovadă Marea Britanie⁵⁸.

Congresul de la Paris nu a putut soluționa chestiunea delimitării frontierei în Basarabia. În consecință, era formată o comisie mixtă, formată din Austria, Franța, Marea Britanie, Imperiul Otoman și Rusia, care trebuia să se deplaseze în teritoriu, pentru a determina cu acuratețe noul traseu al frontierei. Astfel, așa cum remarcă Leon Guérin, tratatul de la Paris era unul al „comisiilor”⁵⁹, care făcea referire la faptul că, după semnarea tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856, au fost constituite două comisii: una pentru realizarea „anchetei” privitoare la Principatele Române, alta care să stabilească cu exactitate noua frontieră în Basarabia.

laisser étranger (textuel), et de fixer vous même un terme moyen entre ce qui m'est demandé et ce j'ai offert tout d'abord” („Le Courrier de la Drôme et de l'Ardèche”, 7 avril 1856).

⁵³ Louis Debrauz, *op. cit.*, p. 146.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 147.

⁵⁵ Gaston de Monicault, *La Question d'Orient, le traité de Patis et ses suites (1856-1871)*, Paris, 1898, p. 113.

⁵⁶ Émile Ollivier, *L'Empire Libéral. Études, récits, souvenirs*, vol. III, Paris, 1898, p. 344.

⁵⁷ „La Presse”, 26 mars 1856.

⁵⁸ „La Presse”, 2 avril 1856.

⁵⁹ Léon Guérin, *Histoire de la dernière guerre de Russie (1853-1856)*, tome second, Paris, 1858, p. 554.

După numirea reprezentanților puterilor în comisia de demarcație pentru Basarabia și întrunirea acestora la Galați, Rusia a început târăganarea acestei operațiuni simple, la prima vedere⁶⁰. Primul „incident” a fost neacceptarea de către Rusia a comisarului Muhlis-Pașa⁶¹ din partea Imperiului Otoman în comisia de demarcație⁶². Evident, se miza pe intervenția Franței și Marii Britanii pentru a rezolva acest diferend. La Viena această știre i-a parvenit și ambasadarului francez Adolphe de Bourqueney care, împreună cu ministrul de externe austriac Buol, declara că pretenția Rusiei este neîntemeiată, pe motiv că Muhlis Pașa era supus otoman și, în consecință, avea dreptul de a reprezenta Imperiul Otoman în comisia Basarabiei⁶³.

Pe teren, comisarii europeni au constatat existența a două localități cu numele Bolgrad, ambele situate în proximitatea traseului noii frontiere, conform articolului 20 din tratatul de la Paris, din 18/30 martie 1856⁶⁴. Acest fapt se datora ori Rusiei care a furnizat hărți greșite, ori puterilor occidentale care ar fi greșit traseul indicat. Cert este faptul că plenipotențiarilor ruși din comisia de demarcație se vor folosi de această târăganare, pentru a soluționa chestiunea în interesul lor⁶⁵.

Mult mai „atractiv” era „duelul diplomatic” dintre Franța și Rusia, pe de o parte, și Marea Britanie și Austria, pe de alta. Se profilau două „tabere” cu puncte de vedere opuse în chestiunea sudului Basarabiei. Rusia dorea păstrarea cu orice „preț” a acestui teritoriu, susținută în demersurile sale de către Franța care, totuși, nu manifesta un interes deosebit în această problemă. Pe poziții de forță se situa Marea Britanie, marea „perdantă” a războiului, care părea că „regretă”

⁶⁰ „Indépendance Belge, 22 mai 1856, p. 3. Publicația belgiană apreciază că această operațiune de delimitare ar trebui să dureze nu mai mult de 3 luni.

⁶¹ Fonton de Verrayon, reprezentantul Rusiei, în comisia de demarcație, nu-l accepta pe Muhlis-Pașa (Grigore Studza) ca reprezentant al Imperiului Otoman, deoarece acesta era fiul fostului domn regulamentar Mihail Sturdza, bănuind că nu va putea fi imparțial. Pe de altă parte, plenipotențiarilor ruși doreau să târăgăneze cât mai mult posibil lucrările de demarcație în speranța că Rusia va ajunge la o înțelegere cu Franța, pentru a păstra sudul Basarabiei.

⁶² Cu referire la numirea lui Muhlis-Pașa, se scria de la Constantinopol în publicația franceză *Journal des Debates*, din 29 mai 1856, următoarele: „On espère que la Porte maintiendra son droit et ne cédera devant une prétention aussi déplacée de la Russie. On espère aussi que les puissances alliées soutiendront la Turquie dans la défense de son droit. Cette prétention de la Russie est d'autant plus extraordinaire qu'elle-même a nommé pour son commissaire à Bucharest un grec, M. Vasilî”. Tot de la Constantinopol parvenea și altă pretenție, de data aceasta din partea Imperiului Otoman. Poate ca urmare a acestei pretenții nejustificate a Rusiei, Poarta refuza să recunoască numirea lui Collas, un fost consul rus, în comisia de demarcație a Basarabiei, cel care redacta protocoalele lucrărilor. Prin urmare Poarta pune chestiunea în felul următor: „nous renoncerons aux nôtres, renoncez aux vôtres, reconcez aux vôtres” („Indépendance Belge”, 12 juin 1856).

⁶³ Bourqueney către Walewski, Vienne, 31 mai 1856, AAE, CP, Autriche, vol. 467, f. 68.

⁶⁴ Felix Bamberg, *Histoire diplomatique de la Crise Orientale de 1853 à 1856 d'après des documents inédits*, Paris, 1858, p. 79.

⁶⁵ Ernst Schüle, *Russland und Frankreich vom ausgang des Krimkrieges bis zum italienischen krieg 1856-1859*, Ost-Europa-Verlag, 1935, p. 67. Friedrich Rupperecht, *Der Pariser Frieden von 1856: sein Zustandekommen und seine Bedeutung für die Entwicklung des Völkerrechts*, Würzburg, 1934, pp. 17-18.

că nu a cerut Rusiei întreaga Basarabie, la care se adăuga și Austria care fusese „inițiatoarea” acestei cedări teritoriale.

Chiar dacă Franța susținea punctul de vedere rusesc în chestiunea cedării sudului Basarabiei, mai ales prin vocea ministrului său de externe, Walewski, a împăratului Napoleon al III-lea și ambasadorul francez la Petersburg, Charles Auguste de Morny, nu exista o unanimitate de păreri în această problemă.

În luna iunie Charles Baudin este trimis la Petersburg în calitate de însărcinat cu afaceri al Franței⁶⁶, până la numirea contelui Charles Auguste de Morny, ca ambasador extraordinar⁶⁷. Reprezentantul francez a avut parte de o primire bună în capitala Rusiei, datorită intervenției Franței în timpul congresului de la Paris, pentru a limita cererile exagerate ale Marii Britanii. În întrevederile avute cu Mihail Gorceakov, Charles Baudin a putut observa atitudinea Rusiei, față de cele mai importante chestiuni ale momentului: față de problema reorganizării Principatelor Române și cea a sudului Basarabiei⁶⁸. Dacă cu referire la prima chestiune, cea a reorganizării Principatelor, unicul aspect pe care Gorceakov îl puncta era fermitatea guvernului rus în ceea ce privește realizarea unei „anchete” corecte în Principate, fiind stabilit că reprezentantul rus Basily nu va pleca la București până când trupele austriece nu vor părăsi teritoriul acestora⁶⁹, cea de-a doua, privind cedarea sudului Basarabiei către Principatul Moldovei, era mult mai sensibilă pentru diplomația rusă. Cancearul rus nu a uitat să-i mulțumească lui Napoleon al III-lea, prin intermediul lui Baudin, despre implicarea acestuia în litigiul apărut cu privire la rectificarea frontierei în Basarabia. Gorceakov se arăta nemulțumit de comportamentul dur al comisarilor europeni din comisia europeană a Basarabiei, în legătură cu faptul că plenipotențiarilor ruși Fonton de Verrayon și Stakelberg erau tratați cu duritate, deoarece nu vroiau să cedeze ceea ce „aparține” de drept Rusiei. Rusia nu dorea să cedeze sudul Basarabiei, în special Bolgradul, deoarece acesta era centrul administrativ al coloniștilor bulgari din Basarabia⁷⁰. Mai exista și chestiunea Insulei Șerpilor, pe care Gorceakov a adus-o în discuție, dar, în lipsa unor instrucțiuni, Baudin nu putea da un răspuns la solicitarea guvernului rus de a păstra acest teritoriu⁷¹, care nu era de o importanță deosebită.

⁶⁶ „The Spectator”, 10 may 1856, p. 500.

⁶⁷ Charles François-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoléon III*, Paris, 1913, p. 118.

⁶⁸ Baudin către Walewski, Pétersbourg, 11 juillet 1856, AAE, CP Russie, vol. 212, f. 37.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 37 v.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 38-39.

⁷¹ *Ibidem*, f. 40. N. Iorga a afirmat următoarele cu privire la această chestiune: „Ba a fost o mare discuție atunci și în ceea ce privește Insula Șerpilor, pe care, împotriva Angliei, Rusia voia să o păstreze, și din această discuție era să rezulte un conflict armat” (N. Iorga, *Cestiunea Dunării*, București, 1998, p. 303). Problema Insulei Șerpilor este abordată într-o serie de lucrări generale și studii, printre care menționăm aici: Adolphe Avril, *De Paris à l'île de Serpents à travers la Roumanie: la Hongrie et les bouches du Danube*, Paris, 1876; Romulus Seișanu, *Dobrogea, Gurile Dunării, Insula Șerpilor. Schiță monografică*, București, 1928; Vasile Cucu, Gheorghe Vlăsceanu, *Insula Șerpilor*, București, 1991. Dominiuț I. Pădureanu, *Insula Șerpilor*, Constanța, 2004.

Un eveniment important avea să se producă la începutul lunii august, având repercursiuni asupra îmbunătățirii raporturilor dintre Franța și Rusia, dar și un impact deosebit asupra chestiunii sudului Basarabiei. Charles de Morny urma să fie trimis la Petersburg⁷² cu un dublu scop: să asiste la încoronarea noului țar⁷³, dar și să rezolve problemele „momentului”, survenite după semnarea tratatului de la Paris. Sarcina era agreabilă pentru fratele vitreg al împăratului Napoleon al III-lea, caracterizat drept un „anglofob ferm”⁷⁴, care se dorea a fi noul „artizan” al apropierii dintre Franța și Rusia⁷⁵.

Prima impresie pe care a avut-o Morny după ce sosise la Sankt Petersburg era că „rușii sunt umiliți de pacea la care au subscris”⁷⁶. Cancelarul Mihail Gorceakov insista asupra sacrificiului enorm făcut de Rusia, având în vedere cedările teritoriale și condițiile de neutralizare a Mării Negre. Țarul Alexandru al II-lea nu putea suferi această umilință. Cei doi nu ascundeau de Morny faptul că aveau speranța și dorința de a reveni la starea veche de lucruri. Morny nu-și ascundea nemulțumirea față de Wodehouse⁷⁷ în legătură cu faptul că guvernul francez și cel britanic aveau puncte de vedere diferite în chestiunile litigioase, făcând referire la „mizerabila chestiune”⁷⁸ a Insulei Șerpilor, dar și a Bolgradului.

Pe de altă parte, diplomația rusă considera chestiunea Bolgradului drept o problemă secundară, deoarece „lupta diplomatică” se dădea pentru alianța cu Franța, noul hegemon al lumii europene. Cancelarul rus îi declara lui Brunov că scopul urmărit de Rusia era de a vedea dacă Franța împăratului Napoleon al III-lea își va menține „promisiunea” în problema Bolgradului. Reprezentanții ruși nu aveau convingerea că problema în cauză va fi tranșantă în interesul lor, deși își doreau să obțină votul favorabil al împăratului francez pentru a dezbină alianța cu Marea Britanie⁷⁹.

⁷² Jacques Arnavon, *Morny diplomate. Sa mission en Russie (1856-1857)*, în „La Revue Hebdomadaire”, Paris, 31 juillet 1909, nr. 37, p. 82; Charles François-Roux, *La Russie et l'alliance anglo-française après la guerre de Crimée*, în „Revue Historique”, tom. Cent unième, Paris, 1909, p. 305; Maurice Parturier, *Morny ambassadeur en Russie*, în „La Revue de Paris”, nr. 10, 1969, pp. 84-106; Emile Dard, *Trois générations Talleyrand, Flahaut, Morny*, în „Revue de Deux Mondes”, août 1938, p. 622.

⁷³ Pentru ceremonia de încoronare a țarului Alexandru al II-a din 1856, la care a participat și ducele de Morny, a se vedea lucrările și studiile de epocă: M. A. Regnault, *Esquisses historiques sur Moscou et Saint-Petersbourg a l'époque du couronnement de l'Alexandre II*, Paris, 1857; Joachim Murat, *Le couronnement de l'Empereur Alexandre II. Souvenirs de l'ambassade de France*, Paris, 1857; Louis Hymans, *Lettres moscovites (couronnement de l'empereur Alexandre II)*, Bruxelles, 1857.

⁷⁴ G. Gille, *Au temps de la Guerre de Crimée. Correspondance inédite du comte de Morny et de la princesse de Lieven*, în „Revue de Deux Mondes”, 1 fevrier, 1966, p. 228

⁷⁵ Albert Sorel, *Deux precurseurs de l'alliance russe. Le marquis de Castelbajac et le duc de Morny*, în *Lectures historiques*, Paris, 1913, p. 211

⁷⁶ Morny către Walewski, Pétersbourg 5/17 août 1856, AAE, CP Russie, vol. 212, f. 144.

⁷⁷ John Woodhouse-ambasadorul Marii Britanii la Petersburg în 1856.

⁷⁸ Morny către Walewski, Pétersbourg 5/17 août 1856, AAE, CP Russie, vol. 212, f. 146.

⁷⁹ Serge Boutenko, *Un projet d'alliance franco-russe en 1856, d'après des documents inédits des Archives russes*, în „Revue Historique”, t. 155, fasc. 2, 1927, p. 306.

După primele întrevederi avute cu Gorceakov, Morny, într-o scrisoare către Walewski⁸⁰, considera problema Bolgradului drept o chestiune minoră, „deloc importantă”, dar căreia nu i se găsea rezolvarea. Contele Charles de Morny arăta că se exagera prea mult asupra importanței orașului Bolgrad, crezându-se că ar putea influența navigația pe Dunăre. Acesta îl ruga pe ministrul Afacerilor Externe a Franței, „în numele reputației noastre, a demnității noastre și viitorului relațiilor noastre cu Rusia, de a nu ceda în acest punct”⁸¹. Diplomatul francez era de părerea că Franța trebuia să se pronunțe, așa cum făcuse și mai înainte, în favoarea punctului de vedere rusesc, nevăzând un alt motiv invocat decât „dorința” Marii Britanii ca Rusia să cedeze în fața presiunilor acesteia. Contele de Morny scria că primește multe notificări cu privire la mersul greu al lucrărilor de demarcație, considerând că împăratul francez se va ține de cuvânt și va susține Rusia. Fraza sa memorabilă rostită în timpul negocierilor de pace este semnificativă în acest sens: „Eu consider că Bolgradul, centrul coloniilor bulgare, să rămână Rusiei”. Această exprimare simplă reflectă punctul de vedere francez în această problemă, fiind susținut de Charles de Morny la Petersburg, conform instrucțiunilor primite⁸².

Cert este faptul că Walewski, împreună cu Morny, susțineau demersul Rusiei de a păstra Bolgradul, centrul coloniilor bulgare din Basarabia, fiind iritați de comportamentul diplomației britanice, care nu era dispusă la vreun compromis în această problemă⁸³. Gorceakov propuse chiar să fie convocată o nouă conferință la Paris, pentru ca această chestiune, de ordin „secundar”, cum era descrisă în documentele diplomatice, să își găsească rezolvarea. Printre cele mai refractare la ideea lui Gorceakov era Marea Britanie, care se dovedea ireconciliabilă față de Rusia, nedorind să-i cedeze nici un „metru de pământ”, în condițiile în care aceasta era un stat învins și nu putea pretinde „imposibilul”. Atitudinea vehementă a Marii Britanii era criticată dur de ambasadorul francez Charles de Morny, considerând că aceasta nu avea nici un drept să prezeze Rusia pentru soluționarea chestiunii Bolgradului, mai ales prin intermediul navelor de război aflate sub conducerea amiralului Lyons în Marea Neagră⁸⁴, care „jenau”

⁸⁰ Morny către Walewski, 13/25 septembre 1856, *Extrait des Mémoires du Duc de Morny: Une ambassade en Russie*, 1856, edité P. Olendorff, Paris, 1892, p. 81.

⁸¹ *Ibidem*, pp. 82-83.

⁸² *Ibidem*, p. 84.

⁸³ Walewski către Morny, Paris, 1 octobre 1856, AAE, CP Russie, vol. 213, f. 29 v. Walewski era nemulțumit de târăganarea chestiunii Bolgradului, declarându-i în acest sens ducelui Charles de Morny: „La corde se tend de plus en plus sur Bolgrad, l' Angleterre en fait une très grosse question. Elle de consent à la réunion de la Conférence qu'en excluant la Russie et la Prusse, nous repoussons nettement autre pretention. Surtout quant à la Bolgrad que fera la Russie si l' Angleterre persiste à ne rien entendu? Les batiments anglais rentrenet dans la Mer Noire. Comptez que nous instirons inbranlable sur Bolgrad” (*Ibidem*).

⁸⁴ Morny considera aflarea navelor britanice în Marea Britanie un fapt grav: „Je trouve le procédé des anglais d'une outrecuidance sans égale. S'arroger ainsi le droit de décider une question sur laquelle la France a une autre avis qu'eux, c'est presque une grossièreté; mais maintenant, je me demande sil est possible de la tolérer. A propos de Bolgrad, à quoi servent des navires dans la

cabinetul de la Petersburg. Pe de altă parte, acesta nu își ascundea dezamăgirea că alianța franco-britanică era gata să „eșueze” pentru o „gaură”⁸⁵ ca Bolgradul.

Deși Gorceakov fusese asigurat de către Morny de tot sprijinul cabinetului de la Paris în ceea ce privește chestiunea Bolgradului, acesta îi scria la Paris lui Phillippe Brunov, care îi „împărtașea” dorința ca Napoleon al III-lea să intervină decisiv de partea Rusiei, să acționeze pentru a fi convocată o nouă conferință⁸⁶. El îl însărcina pe Brunov să rămână în continuare la Paris, mizând pe această conferință în problema delimitării frontierei în Basarabia și să reprezinte Rusia la un eventual nou for european, fiind printre puținii, alături de Orlov, care avea cunoștință de mersul negocierilor din timpul congresului de la Paris⁸⁷.

Pe lângă faptul că trebuia să facă singur față reproșurilor din partea ambasadorului britanic la Petersburg, contele Morny avea un „duel” la distanță cu diplomatul francez Victor Fialin, conte de Persigny, care reprezenta interesele Franței la Londra. Această „bătălie diplomatică” se datora faptului că cei doi aveau puncte diferite de vedere în chestiunea Bolgradului⁸⁸, dar și faptului că unul opta pentru alianța cu Marea Britanie, celălalt – cu Rusia. În depeșele trimise ministrului Walewski, contele Persigny scria despre imposibilitatea ca Marea Britanie să facă o asemenea concesie Rusiei, mai ales că Parlamentul britanic nu va sancționa o eventuală decizie în acest sens a guvernului de la Londra⁸⁹. Persigny, care susținea poziția adoptată de Marea Britanie în ceea ce privește Bolgradul, se arăta „dezamăgit” că tocmai din cauza acestei probleme existau disensiuni între Paris și Londra. Acesta era de părerea că guvernul britanic nu putea ceda sau să consimtă la o concesie în fața Rusiei de „frica Parlamentului și a opiniei publice”⁹⁰.

La Constantinopol se atesta aceeași atitudine din partea ambasadorului francez, Edouard Thouvenel, care se declara, la fel ca și Persigny, adept al punctului de vedere britanic, adică, Bolgradul să revină în componența Moldovei. Acesta dădea o mare importanță tratatului de la Paris, amintindu-i în acest sens ministrului de externe că orașul Bolgrad, situat la est de râul Yalpuș și pe care cabinetul de la Petersburg îl cerea cu insistență, nu este localitatea pe care au avut-o în vedere plenipotențiarilor de la Paris. Prin urmare, cea mai mare parte a coloniilor bulgare din Bolgrad trebuiau să intre în componența Moldovei, fără dreptul de contestare din partea Rusiei⁹¹. Motivul invocat, atât de contele Orlov,

Mer Noire? Vont ils commencer par prendre de force le sept matelots Russes et le lieutenant malade de l'île de Serpents, et les reporter sur territoire Russe? (Morny c. Walewski, 14 octobre 1856, în AAE, CP Russie, vol. 213, f. 33v.).

⁸⁵ *Ibidem*, f. 34 v.

⁸⁶ Gorceakov către Brunov, Pétersbourg, 3/15 octobre, AAE, CP Russie, vol. 213, f. 41 v.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 42 v.

⁸⁸ Stephen Bull Barnwell, *The Duc de Persigny, 1808-1972*, University of California, Berkeley, 1954, p. 124.

⁸⁹ Persigny către Walewski, Londres, 7 octobre 1856, AAE, CP Angleterre, vol. 706, f. 64.

⁹⁰ Persigny către Walewski, Londres, 18 octobre 1856, AAE, CP Angleterre, 706, f. 93.

⁹¹ Thouvenel către Walewski, Therapia, 13 octobre, AAE, CP Turquie, vol. 327, f. 173 v.

cât și de baronul Brunov cu privire la faptul că Rusia nu putea abandona acest teritoriu, din cauza rolului său de centru, nu este justificat, mai ales că guvernul rus era obligat să se conformeze clauzelor tratatului de la Paris⁹².

Charles de Morny încerca să se edifice cu privire la poziția adoptată de Mihail Gorceakov în problema delimitării frontierei în Basarabia, știind că acesta juca „duplicitar”, schimbându-și des opinia și „oscilând” între diverse puncte de vedere. Astfel, în timpul ultimelor discuții avute cu Gorceakov, diplomatul francez a sesizat că Rusia era dispusă la concesiile în această problemă, dar aștepta poziția de „forță” a Franței, pentru a acționa în „tandem” cu aceasta⁹³. Era sesizabil pentru ambii că tocmai problema Bolgradului era cauza principală pentru starea de antagonism tot mai evident dintre Marea Britanie și Franța. Eventualitatea „ruperii” relației franco-britanice îl „încânta”⁹⁴ pe cancelarul rus, lucru observat de Morny, care atrage o atenție deosebită asupra acestei probleme, deși declarase, în repetate rânduri, că problema Bolgradului este o chestiune „secundară”, căreia i se acorda prea multă importanță. Într-o depeșă ulterioară el a ajuns la concluzia că Bolgradul era parte componentă a Rusiei și nu vedea de ce-ar trebui aceasta să cedeze un teritoriu ce îi aparține pe drept⁹⁵. Susținerea de care beneficia Rusia în chestiunea Bolgradului din partea contelui Walewski și a ducelui Morny era una deosebită, dacă ținem cont de faptul că aceștia urmăreau să dea o „monedă” de schimb pentru o viitoare alianță, dorind astfel să satisfacă „dorința” cabinetului de la Petersburg de a păstra Bolgradul, principalul impediment fiind Marea Britanie, susținută de Austria. În acest sens, ei vor fi „avocații” Rusiei, făcând numeroase demersuri pe lângă reprezentanții britanici, lordul Cowley și, respectiv, Wodehouse, pentru a-i determina să-și tempereze acțiunile în privința Bolgradului și să accepte măcar o compensație pentru Rusia, dacă aceasta va accepta să cedeze Bolgradul Moldovei, așa cum stabilise tratatul din 18/30 martie 1856.

⁹² *Ibidem*, f. 174.

⁹³ Morny către Walewski, Pétersbourg, 25 octombrie 1856, AAE, CP, Russie, vol. 213, f. 65. Ambasadorul francez se întreba cum să-i ceri Rusiei un teritoriu care de fapt îi „aparține”, fiind pentru acesta o chestiune sensibilă, în discuțiile cu Mihail Gorceakov: „Mais au nom de quel intérêt puis-je lui demander la cession de Bolgrad. D'abord, aucune considération humaine ne lui fera abandonner terrain sur lequel il s'est placé”.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 65 v.

⁹⁵ „Le prix que la Russie parait attacher à Bolgrad étonne l'Angleterre et excite ses soupçons. Mais pourquoi la Russie ne tiendrait elle pas à Bolgrad, puisqu' elle a une chance de le conserver. Bolgrad est une ville récemment bâtie, chef lieu des colonies Bulgares en Bessarabie. La Russie y tient comme on tient à tout a qu' on veut vous enlever, et elle profite d' une erreur de désignation sur les cartes et d'un engagement de l' Empereur Napoléon, accepté par toute la conférence, qui conservait cette ville à la Russie. Bolgrad n'est pas une position prise de longue date en vue des éventualités d'un guerre à venir; ce n'est pas une sentinelle placée en avant pour menacer la Moldavie ou le Danube. C'est une situation fortuite qui n' acquiert d' importance que par le déplacement de la frontière” (Morny c. Walewski, Pétersbourg, 28 octombrie 1856, AAE, CP Russie, vol. 213, f. 70v-71).

Spre finele lunii octombrie, în cadrul unei întrevederi private Gorceakov-Morny, cancelarul rus a venit cu o schimbare de „ton” semnificativă în chestiunea sudului Basarabiei, declarând că „lasă în mâinile împăratului Napoleon soluția tuturor litigiilor care există”⁹⁶. Acesta fusese autorizat de către împăratul Alexandru al II-lea să declare că Rusia era gata să cedeze Insula Șerpilor și Delta Dunării Imperiului Otoman, iar Bolgradul să fie cedat Moldovei, dar contra unei compensații echitabile pentru Imperiul Rus. De asemenea, din acel moment părea că guvernul rus acționa în „tandem” cu cel francez în chestiunea Bolgradului, din moment ce guvernul francez „împărtașea” fiecare demers al Rusiei în această problemă. Această „colaborare fructuoasă” însemna pentru cancelarul Gorceakov „momentul său de glorie”⁹⁷, prefigurând desfacerea coaliției care a înfrânt Rusia în războiul Crimeii. Totodată, discuțiile avute cu ambasadorul britanic la Petersburg nu au avut rezultatul scontat pentru Morny, care nu vedea o dezlegare rapidă a problemei Bolgradului⁹⁸.

În luna noiembrie a aceluiași an 1856, „tonul” lui Gorceakov era același în chestiunea cedării Bolgradului către Moldova, el reiterându-i încă odată ambasadorului francez Morny că Rusia este gata să cedeze acest oraș, mai mult de „dragul împăratului Napoleon” și cu adânci regrete, pentru a pune punct unei situații fără ieșire⁹⁹. Această poziție era formulată în contextul în care ministrul Walewski trimisese depeșe la Petersburg, în care se arăta clar că guvernul de la Paris susținea în continuare pretențiile Rusiei asupra Bolgradului. Unica „speranță” pentru Rusia era convocarea unei noi conferințe, pentru a supune votului majorității chestiunea Bolgradului, aceasta mizând pe sprijinul Franței, Prusiei, în timp ce în „tabăra antagonistă” se aflau Marea Britanie și Austria, la care se alinia și Imperiul Otoman. Cum „scorul” era destul de echilibrat în această problemă, rolul decisiv îi revenea, în mod neașteptat, Sardiniei contelui Cavour. Din septembrie până în decembrie 1856, Sardinia a fost asaltată din toate părțile cu propuneri¹⁰⁰, iar în final, după „intervenția personală” a împăratului Napoleon al III-lea, aceasta urma să susțină punctul de vedere al Marii Britanii, suveranul francez dând „o lovitură magnifică” în acest context. Astfel, pe de o

⁹⁶ *Ibidem*, p. 133.

⁹⁷ Morny către Walewski, Pétersbourg, 30 octombrie 1856, AAE, CP Russie, vol. 213, f. 128.

⁹⁸ *Ibidem*, f. 129 v.

⁹⁹ Morny către Walewski, Pétersbourg, 10 novembre 1856, *Ibidem*, f. 170 v.

¹⁰⁰ A se vedea în acest sens poziția adoptată de Sardinia, în chestiunea Bolgradului, colecțiile de documente: Nicomede Bianchi, *La politique du Comte Camilo di Cavour. Lettres inédites*, Turin, 1885, pp. 208-212; Nicomede Bianchi, *Storia documentata della diplomazia europea in Italia*, vol. VII, ani 1851-1858, Torino, 1870 pp. 340-342; Luigi Chiappa, *Lettere edite e inedite di Camilo Cavour*, vol. II, Torino, 1884, p. 462. Nu în ultimul rând prezintă un real interes corespondența ambasadorului britanic la Torino, James Hudson, cu secretarul britanic de stat, lordul Clarendon, în *Le Relazioni Diplomatiche tra la Gran Bretagna ed il Regno di Sardegna dal 1852 al 1856. Il carteggio diplomatico di Sir James Hudson*, vol. II (2 gennaio 1854- 31 dicembre 1856), pp. 621-720.

parte menținea alianța cu Marea Britanie, iar pe de altă parte putea conta în viitor pe sprijinul Rusiei.

Marea Britanie era cea mai „greu” de convinsă să accepte convocarea unei noi conferințe, realizând că Rusia căuta modalități surprinzătoare să „înșele” Europa, nemeritând nici o concesie¹⁰¹. În presa europeană apăruseră semne de întrebare privitoare la motivele acestui refuz, semnalându-se că existau și unele cerințe „maxime” ale Marii Britanii, precum excluderea Prusiei și Sardiniei, care, se vehicula, ar fi votat pentru Rusia în chestiunea Bolgradului¹⁰². Publicația britanică „Morning-Post” publica un articol de fond, în care se aprecia că cele două „litigii” cu care se confrunta Europa, referitoare la Bolgrad și Insula Șerpilor, fuseseră rezolvate prin tratatul de la Paris din martie 1856. Guvernul britanic nu dorea convocarea unei conferințe pentru a discuta ceva care și-a găsit soluția, respingând revizuirea tratatului¹⁰³. Aceeași publicație considera nedemn „comportamentul” unei puteri „formidabile” ca Rusia, care încerca prin diverse mijloace să păstreze Bolgradul¹⁰⁴, mai ales, că ministrul de externe Walewski, ca președinte al congresului de la Paris din 1856, semnase el însuși noul traseu al frontierei basarabene, susținând apoi Rusia în demersurile ei¹⁰⁵. Publicațiile franceze nu se „temeau” să afirme că tocmai din cauza problemei Bolgradului alianța franco-britanică putea să eșueze¹⁰⁶, din moment ce cele două guverne nu ajunseseră la un punct de vedere comun, spre „satisfacția” Rusiei care persista în cerința de a-și păstra accesul la Dunăre¹⁰⁷. În această situație dificilă ziarele europene considerau că unica soluție rezida în convocarea unei noi conferințe, din moment ce Rusia nu era dispusă să cedeze, iar marile cabinete din Europa rămâneau scindate în această problemă¹⁰⁸. N-a rămas fără atenție nici „turul de forță” al ambasadorului Persigny la Paris, care a avut întrevederi private cu Napoleon al III-lea. Cu această ocazie se specula că acesta obținuse un vot de încredere pentru Marea Britanie, Londra urmând să se ralieze planului francez de unire a Principatelor Române¹⁰⁹. Cabinetul de la Petersburg, în preajma luării deciziei de convocare a unei noi conferințe la Paris, prin „vocea” organului său de presă cu sediul la Bruxelles, „Le Nord”, aprecia că acesta nu-și schimbase punctul de vedere cu referire la Bolgrad. Astfel, Rusia aștepta un nou congres. Ea nu consimțea să cedeze Bolgradul doar că Marea Britanie cerea acest lucru, existând și speranța că Franța va susține punctul de vedere rusesc¹¹⁰.

¹⁰¹ „La presse”, 7 novembre 1856.

¹⁰² „Journal du Loiret”, 14 novembre 1856.

¹⁰³ „Journal des Débats”, 8 novembre 1856.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 6 novembre 1856.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ „Journal du Loiret”, 17 novembre 1856.

¹⁰⁷ „Journal de Toulouse”, 11 novembre 1856.

¹⁰⁸ „L'Écho de Mont-Blanc”, 15 novembre 1856.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 20 novembre 1856.

¹¹⁰ „Journal du Loiret”, 28 novembre 1856.

După lungi tatonări și discuții interminabile în capitalele europene s-a luat decizia convocării unei conferințe la Paris. Înainte de acest moment, presa europeană se „întrecea” în a anticipa rezultatele Conferinței, întrebându-se cum vor fi „distribuite” voturile puterilor semnatare. Cum era de așteptat, în această problemă s-au format două tabere: pe de o parte Franța, Rusia și Prusia, pe de altă parte, Marea Britanie, Austria și Imperiul Otoman, iar Sardinia, care susținea punctul de vedere francez în principiu, avea o poziție indecisă. Aceasta era în linii generale „distribuția” actorilor internaționali în disputa privind cele două regiuni cu numele Bolgrad¹¹¹.

În ianuarie 1857 chestiunea Bolgradului era soluționată în cadrul unei noi conferințe¹¹², spre „bucuria” contelui de Morny care declarase într-o scrisoare către Walewski: „Iată grație lui Dumnezeu această afacere este terminată și sper până la sfârșitul zilelor mele să nu mai aud de Bolgrad”¹¹³. Astfel, Principatul Moldovei a primit un teritoriu de 9075 km², cu o populație de 131.514 locuitori¹¹⁴. La 1/13 martie 1857 autoritățile ruse au cedat Principatului Moldovei sudul Basarabiei. În aceeași zi trupele moldovenești au luat în stăpânire teritoriul retrocedat prin tratat¹¹⁵. Cu ocazia acestui eveniment fericit, Vasile Alecsandri a compus *Marșul ostașilor români care se duc în Basarabia* de unde reproducem o strofă: „Hai cu Domnul sfântul/ Haideți peste Prut/Să luăm pământul/ Care l-am avut”¹¹⁶.

Tărăganarea în chestiunea Sudului Basarabiei a demonstrat Rusiei că se putea conta pe Franța în viitor, care își respectase angajamentele luate la Paris cu privire la această bucată de pământ românesc. Deși știuse că această chestiune va fi tranșată în detrimentul Rusiei, cancelarul Gorceakov considera că la acel moment era mai prețioasă alianța cu Franța, noul hegemon al Europei, iar teritoriul cedat putea fi în timp luat înapoi.

Chestiunea sudului Basarabiei a ocupat un loc important în relațiile franco-ruse, pe parcursul anului 1856, dar pe de altă parte a demonstrat fragilitatea alianței franco-britanice, care putea să „eșueze” tocmai din cauza unei probleme, considerate de unii diplomații europeni, „ne semnificativă”. S-a putut observa că Franța de la o poziție ambiguă, la începutul anului 1856, s-a transformat în „avocatul” cel mai fervent al Rusiei în chestiunea Bolgradului, mai ales prin „vocea” ministrului de externe Walewski și a ambasadorului francez la Petersburg, Charles Auguste de Morny. Cu toate acestea, Napoleon al III-lea a

¹¹¹ „Journal de Toulouse”, 12 decembrie 1856.

¹¹² Pentru mai multe detalii a se vedea J. W. Wilkins, *The Second Congress and the Russian claim to the Isle of Serpents and Bolgrad*, London, 1857.

¹¹³ E. W. Mosse, *The rise and fall of the Crimean System, 1855-71: The story of peace settlement*, London, 1963, p. 100.

¹¹⁴ Vitalie Văratec, *Sudul Basarabiei revenit în componența Principatului Moldovei la 1857 (Teritoriul și populația)*, în „Destin Românesc”, nr. 2, 1995, p. 20.

¹¹⁵ *Acte și Documente*, vol. IV, București, 1889, p. 47.

¹¹⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 1135.

după o politică dublă în acest sens, apelând la Sardinia, ca să voteze contra Franței în chestiunea Bolgradului, Franța fiind unica țară care a susținut până la sfârșit punctul de vedere rusesc.

În concluzie, putem afirma că problema sudului Basarabiei a fost una de importanță majoră, din moment ce aceasta a dat naștere la atâtea controverse, dar și la inevitabilele „jocuri de culise”.

Summary

After the defeat of Russia in the Crimean War, the Bessarabian question comes in the attention of the Great Powers. At the initiative of the Austrian Foreign Minister Buol it was decided that Russia must cede the southern Bessarabia to the Principality of Moldavia, in the intention to cut them all the access to the Danube. Tsar Alexander II accepted this clause, in January 1856, but subsequently will count on the support of the France, who was not interested in this question. The Congress held in Paris in the period of February-March 1856 could not resolve the question of southern Bessarabia, because of the divergences existed between France and Great Britain, with different point of views, in this matter. The main argument put forward by the Russian diplomacy was that Bolgrad is the administrative center of the Bulgarian colonies, and can not cede this territory. After signing the Treaty of Paris of 18/30 March 1856, Russia was supported by the French ambassador in Petersburg, Charles Auguste de Morny, who sustain the Russian point of view in the question of Bessarabia. After intense negotiations was decided to convene a new conference in Paris, in January 1857, when the Great Powers decided to return southern Bessarabia to the Principality of Moldavia. In the March of 1857 the Russian authorities have left this territory.

Irina Cereș*

EXPORTUL DE SARE DIN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN IMPERIUL RUS LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Un rol important în comerțul dintre Principatul Moldovei și Imperiul Rus i-a revenit exportului de sare.

Sarea a reprezentat o bogăție importantă pentru Principatul Moldovei și un produs strategic de export. Salinele din Moldova sunt amintite și în Condica lui Bandinus, în care se menționează despre salinele din regiunea Troțușului. Bandinus notează că: „Adâncimea acestei ocne este de 100 de orgii, însă înăuntru atâta (sare – n.a) cuprinde, încât s-ar putea zidi o cetate; la gura ocnei sunt colosale grămezi de bolovani de sare, ca niște ziduri, carele și oamenii ce transportă sunt ca furnicele. Din această ocnă se întrebuințează sarea nu numai în Moldova, ci se exportă și în Rusia, Podolia, Ucraina, Turcia”¹. Bandinus menționează și despre calitatea sării: „natura acestei sări este cu mult mai bună decât sarea de mare, o leacă ajunge pentru a săra bucatele și pâinea”². Calitatea sării din Moldova este atestată și de Carra: „Sarea de aici este foarte bună și din cristalul cel mai curat care se poate găsi, este de aceeași calitate cu cea care se află în Polonia la Wieliczka, la Bochnia”³.

În Moldova sarea se extrăgea la început numai în ținutul Bacău, la Târgu Ocna, fapt semnalat de D. Cantemir în „Descrierea Moldovei”. El menționa că deschiderea altor exploatari era evitată din motive economice, ca nu cumva belșugul de sare să micșoreze prețul acesteia pe piața de desfacere⁴. La sf. sec. al XVIII-lea exploatarea sării era destul de intensă, fapt confirmat de cantitatea de sare extrasă din ocnele Moldovei. Astfel, la Târgul Ocna, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ea atinge cifra de 10 milioane ocale⁵, iar la începutul secolului al XIX-lea ajunsese la 15 milioane de ocale în 1801-1802, și la 20 milioane de ocale în anii 1806-1812⁶. Carra menționează că din ocnele Moldovei se extrag

* **Irina Cereș**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ V. A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierei lui Bandinus de la 1646, urmatu de textu, însoțitu de acte și documente*. Extras din Analele Academiei Române, seria II, Tom. XVI. Memoriile secțiunii istorice, București, Carol Gobl, 1895, p. 54-55.

² Ibidem, p. 55.

³ J. L. Carra, *Istoria Moldovei și a Țării Românești*, Iași, Institutul European, 2011, p. 122.

⁴ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1973, p. 103.

⁵ Ocă – veche unitate de măsură pentru capacități și greutateți, egală cu circa un litru sau un kilogram.

⁶ *Istoria românilor. Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, Vol. VI, București, Ed. Enciclopedică, 2002, p. 184.

până la o sută de mii de bolovani de sare, fiecare cântărind cam o sută de ocale. Vânzarea se face în țară și în Polonia, foarte multe corăbii încărcate mergând și la Constantinopol. Transportul se face de obicei pe Dunăre. Există trei mine de sare în Țara Românească și una în Moldova⁷. În anul 1799, consilierul de Colegiu rus Paul Sumarokov, întreprinde o călătorie în Crimeea și Basarabia. Plecând din Odesa prin Ovidiopol, la gura Nistrului, menționează existența carantinei și faptul că „locuitorii sunt mai toți moldoveni și greci, nu mai puțini ruși. Toți sunt negustori de sare, marfă adusă de la Akkerman (Cetatea Albă) și pe care o vând cu câștig cumpărătorilor veniți din Podolia”⁸.

Exportul de sare din Moldova este atestat documentar de la începutul sec. al XVIII-lea, fiind expedită prin portul Galați în Crimeea, nordul Asiei Mici și nordul Africii⁹. Imperiul Rus, dar și cel Otoman au reprezentat un debușeu important pentru sarea românească. Sarea se exporta din Principatul Moldovei în ținuturile rusești în mari cantități. Principatele Române aprovizionau cu sare aproape toată Peninsula Balcanică, unde se desfășeau 10 milioane ocale, din totalul de 12 milioane exportate. Sarea era exportată peste Nistru prin oficiile vamale Movilău, Isakoveț, Dubăsari și Criuleni. În timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 a fost interzis comerțul Țărilor Române cu Imperiul Otoman, iar cel cu posesiunile austriece a fost limitat. Drept urmare, Imperiul Rus a devenit principalul debușeu pentru sarea și vinul moldovenesc.

Interzicerea comerțului cu Poarta și limitarea lui cu posesiunile austriece aducea mari prejudicii exportatorilor de vite, sare și cereale, acestea fiind principalele articole de export ale Principatelor Române. Avea de suferit mai ales comerțul cu sare, care constituia un important articol al exportului moldovenesc, deoarece posesiunile otomane figurau printre principalii consumatori. Despre mărimea daunelor pricinuite negustorilor din Principate ne dovedește faptul că la Galați, în luna iulie 1808, se aflau depozitate din cauza interzicerii comerțului cu Poarta cca 4 mil. ocale de sare¹⁰. „La Chilia există o mare cantitate de sare albă. În timpul Ecaterinei a II-a, ea trecea în guberniile moscovite, dar împăratul actual a impus o taxă exorbitantă de 3 lei pentru fiecare căruță de sare care intră pe teritoriul Imperiului, astfel, consumul s-a diminuat mult. Există, de asemenea în Moldova la Ocna sare din belșug”¹¹.

Interzicerea exportului de sare aducea mari pierderi Visteriei Țărilor Române. Numai Muntenia pierdea anual 2.000.000 lei din cauza interzicerii

⁷ J.L. Carra, *op. cit.*, 2011, p. 94.

⁸ C.I. Karadja, *Un martor rus al etnografiei românești a malurilor Nistrului în anul 1799*, în *Revista Istorică*, an. XVI, nr. 10-12, București, 1928, p. 356-357.

⁹ A. Ilieș, *Drumurile și transportul sării în Țara Românească (secolele XV-XIX)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, București, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, vol. VII, 1974, p. 223-242.

¹⁰ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 117, f. 52.

¹¹ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de A. Odobescu. Vol. II, supl. I. (1781-1814), București, s. n., 1892, p. 186.

exportului de sare. Din cele 20.000.000 ocale de sare extrase în Țara Românească, doar 5.000.000 de ocale erau utilizate pentru consumul intern, 2.500.000 de ocale se exportau în Serbia, iar în Imperiul Otoman „în vreme de pace, când este slobodă trecerea” se exporta până la 12.500.000 ocale de sare. După ce în anul 1809 sunt închise din cauza războiului vămile de la Giurgiu, Craiova și Oltenița, senatorul Kușnikov încearcă să ia măsuri pentru îmbunătățirea situației arendașilor de ocne, ordonând să fie scutit Hagi Moscu de 13.000 de taleri din cei 420.000 pe care trebuiau să-i achite pentru arendarea vămilelor, de 20.000 de taleri au fost scutiți și sub-arendașii vămilelor de la Văleni Cămpina și Ploiești, și de 16.802 taleri, 26 bani alte 10 vămi, din cauza interzicerii comerțului cu Austria¹².

Interzicerea comerțului cu Poarta și limitarea lui cu posesiunile austriece mărea și mai mult importanța relațiilor comerciale ale Principatelor cu Rusia. Comerțul Moldovei în condițiile ocupației rusești a suferit numeroase daune. Pagubele pricinuite negoțului Moldovei erau cu atât mai simțite, cu cât încep să apară piedici și în calea exportului în Imperiul Rus. În această perioadă au fost sigilate magaziile de sare din orașul Movilău, care aparțineau negustorului moldovean Sandulache Sturza, sub pretextul că „nu corespundea voinței monarhului rus”, care conform opiniei senatorului Kușnikov, dimpotrivă dorea ca sarea moldovenească să fie exportată în Rusia în cantități cât mai mari¹³.

Numai în anul 1795 angajatul negustorului rus Mihail Grigorenko, Petru Utelevski, a adus din Moldova în Rusia 41 căruțe de sare în valoare de 360 de ruble¹⁴. În anul 1796 cu comerțul de sare se ocupau negustorii ruși: Ianchel Ios, angajatul negustorului rus, Leiba Maierkov, care aduce 34 căruțe de sare din Moldova, Ivan Filip – 10.000 ocale de sare, în valoare de 186 ruble, Mihail Bejan și Andrei Pit – 16 căruțe de sare, în valoare de 240 ruble¹⁵, etc. În unul din rapoartele sale, consulul austriac Raicevich menționează că în anul 1794 a fost încheiat un tratat privind importul din Ucraina în Moldova a 60.000 kg cereale, cu plata la rata de 2 bani pentru o oacă de sare, în acest preț fiind inclus și costul de transport la frontieră¹⁶. În 1800, domnul Moldovei Ipsilanti a încheiat un tratat cu dvoreanul Andrei Dunahovschi din Podolia privind exportul a 300 000 puduri¹⁷ de sare din Moldova în Ucraina¹⁸.

¹² Urechia, *Istoria Românilor, seria 1800-1830*, Tomul IX, București, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1896, p. 520.

¹³ Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, (Ed. a II-a, revăzută și completată), Chișinău, Pontos, 2008, p. 300.

¹⁴ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*. Vol. I, București, Ed. Academiei R. P. Române, 1962, p. 724.

¹⁵ *Ibidem*, p. 67, 92.

¹⁶ E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, Vol. 19. P. 1, (1782-1797), București, s. n., 1922, p. 715.

¹⁷ Pud - Unitate de măsură pentru greutate egală cu 16,38 kg.

¹⁸ Al. Vianu, *Relațiile comerciale româno-ruse la sfârșitul sec. al XVIII-lea*, în *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, Sesiunea comună a istoricilor români și sovietici iunie 1958,

Tabelul 1

Volumul exportului de sare pe piața rusă în anii 1795-1797 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldovenești	Raportul în %	Exportul de sare	Raportul sării în %
1795	59724	16,2	360	25,0
1796	201871	54,6	900	62,2
1797	107701	29,2	186	12,8
Total	369296	100	1446	100

* Tabelul a fost elaborat în baza rapoartelor consulilor ruși publicate în: „Documente privind Istoria României”. Colecția Hurmuzaki: Vol.I, București, 1962 – p. 724, 791; Vol. IV, București, 1974 – p. 67, 92.

În baza datelor din rapoartele consulilor ruși, observăm că în anii 1795-1797, exportul de sare din Moldova în Imperiul Rus era neînsemnat. Aceasta se explică prin faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au crescut exporturile românești de sare în Imperiul Otoman, care oferea Țărilor Române un dețușeu sigur și masiv pentru desfacerea excedentului lor de sare. Însă, cauza principală care a perturbat desfășurarea normală a negoțului a fost influența considerabilă a războaielor ruso-austro-turce și raporturile diplomatice complicate dintre marile imperii.

Analizând exporturile românești de sare în Imperiul Otoman, Bogdan Murgescu constată că dincolo de impactul războaielor, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales în primele decenii ale secolului al XIX-lea, are loc creșterea prețului sării, ceea ce a contribuit la stimularea exportului sării românești spre Imperiul Otoman. Extinderea practicării cumpărării sării pe credit a contribuit și ea la creșterea cantităților exportate, permițând depășirea unora dintre momentele dificile cauzate de penuria de lichidități monetare¹⁹.

Prețul de vânzare al sării la ocnă a înregistrat o curbă mereu ascendentă, atestând creșterea importanței acestui mineral în viața economică a Moldovei. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea sarea se vindea cu bucata, astfel: 18 parale-steția, 15 parale-drobul în greutate de 65-80 ocale și 12 parale – drobiu mai mici de 65 ocale. Ulterior, suta de ocale se vindea la gura ocnei cu 53 parale și un ban²⁰. Prețul sării va fi ridicat de Alexandru Moruzi, în 1792 la 2 lei, iar în 1815

București, Ed. Academiei R. P. Române, 1960, p. 145.

¹⁹ Bogdan Murgescu, Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină, Iași, Polirom, 2012, p. 227-235.

²⁰ T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, în *Arhivele Basarabiei*, an. X, nr. 1-4, 1938, p. 124-125.

de Scarlat Alexandru Calimah, la 5 lei²¹. Prețul de desfacere în țară era cu mult mai mare și varia în funcție de distanța până la Târgu Ocna. Prețul sării la magazinele de la schele era foarte ridicat. De exemplu, în anul 1806, în timp ce prețul de vânzare a sării la ocna era 2 lei, la schelele Nistrului (Criuleni și Movilău) sarea se vindea cu 12 lei – 100 de ocale²². Creșterea prețului sării a fost determinată de varietatea și inflația monetară, cheltuielile pentru extragerea și transportarea sării etc.

Desfășurarea războaielor pe teritoriul Țărilor Române au împiedicat exportul de sare, iar ca urmare are loc creșterea prețurilor la acest produs. În această perioadă prețul sării a crescut de la 12 aspri ocaua în 1780-1788 la 42 de aspri ocaua în timpul războiului din 1787-1791, apoi a scăzut în 1792 la 8-9 aspri ocaua²³. În anul 1811 este atestat un preț foarte mare de 1,2 guruși (144 aspri) pentru o ocă de sare, pe când în anul 1792 prețul pentru o ocă de sare varia de la opt-nouă aspri, la începutul războiului fiind în jur de 20 de aspri. După încheierea Păcii de la București prețul sării în Balcani a scăzut la 24-26 de aspri pentru o ocă²⁴. Prețul cu care se vindea sarea depindea și de conjunctura evenimentelor: dacă până la începutul războiului 100 de ocale de sare se vindeau la preț de 3 lei, 60 bani, atunci în timpul războiului, în special de la 1809, din cauza interzicerii exportului de sare în Imperiul Otoman și pentru „mai bun folos al haznelii și pentru orișicare ajutor la paguba cumpărătorilor arendași” prețul sării este majorat la 5 lei pentru 100 de ocale²⁵. În pofida majorării prețului, în primii trei ani de război, arendașii ocnelor au suferit pagube de până la 150.000 lei fiecare, una din cauze fiind și lipsa de transport²⁶. Pentru extragerea și transportarea a 100 de ocale de la ocne până la magazinele de la Movilău și Dubăsari, concesionarii cheltuiau 6,5 lei, sarea fiind apoi vândută cu 9 lei, profitul constituind 2,5 lei²⁷. Spre deosebire de Țara Românească, Moldova exporta sare nu doar în Imperiul Otoman, ci și în Rusia și Polonia. Din cele aproximativ 20 mln. ocale de sare extrase anual în Moldova, 5-8 mln. ocale erau exportate în Rusia²⁸. În perioada 22 iunie 1801-19 septembrie 1802 au fost expediate la Galați 1,5 mln. ocale, în

²¹ *Uricariul cuprinzătoriu de Hrisoave, Anaforale, Tratatate și alte Acte din suta a XVIII și XIX, (1526-1834)*, de Th. Codrescu, Vol. I, ediția a II-a, Iași, 1871, p. 222-229.

²² Din cei 12 lei: 2 lei reprezentau valoarea sării la ocna; 5 lei 90 bani chiria transportului sării de la Tg. Ocna la schele; 1 leu 30 bani – plata mijlocitorilor ce au angajat cară și plata neferilor și a nazirilor; 2 lei dobânda banilor, vama Nistrului, brudina la trecerea peste ape; 1 leu profitul arendașului. (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1987, p. 39).

²³ Любен Беров, *Движението на ценитена Балканите през XVI-XIX в и европейската революция нацените*. София, издателство на Българската академия на науките, 1976, с. 277-278.

²⁴ Berov, *op. cit.*, p. 278.

²⁵ *Documente privitoare la economia Țării Românești (1800-1850)*, culese de I. Cojocaru, Vol. I., București, Ed. Științifică, 1958, p. 127.

²⁶ *Ibidem*, p. 127.

²⁷ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1323, f. 127-128.

²⁸ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 307.

timp ce prin Movilău s-au exportat în Rusia peste 5 mln. ocale de sare. Istoricul A. Oțetea menționează că dintre cele 8 mln. ocale de sare exportate din Moldova, doar trei milioane de ocale erau expediate în Imperiul Otoman, iar restul în teritoriile Imperiului Rus și Austriei²⁹.

Tabelul 2

Volumul exportului de sare pe piața rusă în anii 1802-1805 (în ruble)*

Anii	Exportul total al mărfurilor moldovenești	Raportul în %	Exportul de sare	Raportul sării în %
1802	302741	29,9	73300	20,1
1803	301772	29,6	87220	24,0
1804	199383	19,5	101187	27,9
1805	214442	21,0	101189	28,0
Total	1018338	100	362896	100

* Tabelul a fost elaborat în baza lucrării: Государственная торговля 1802 года в разных ее видах. СПб, 1803 и последующих выпусках этого издания за 1804-1806 гг.

Analiza datelor din tabel demonstrează că în anii 1802-1805, a crescut exportul de sare din Moldova în Imperiul Rus. Interesul sporit al Rusiei față de sarea moldovenească se explică prin faptul că în această perioadă guvernul rus a rupt relațiile diplomatice cu Anglia, încălcând regulile maritime pe Marea Baltică. După încheierea Tratatului ruso-francez de la Tilsit și a instituirii blocadei continentale, orașele din nord-vest și „guberniile poloneze” ale Rusiei nu mai puteau fi aprovizionate cu sare pe mare, iar sarea extrasă din Peninsula Crimeea era folosită pentru aprovizionarea guberniilor din sud-vestul Rusiei. În legătură cu aceasta, contele Kociubei îi propune lui Prozorovski ca, pe tot parcursul anului 1808, sarea să fie permisă pentru export prin toate oficiile și punctele vamale de la Nistru, fără plata taxei vamale³⁰. Aceste măsuri fiind necesare pentru a înlătura deficitul de sare cu care se confrunta Rusia. În asemenea circumstanțe, sarea din Moldova capătă o importanță strategică pentru Imperiul Rus. La sfârșitul anului 1807 a crescut interesul Rusiei față de sarea adusă din Moldova. Drept exemplu ne servește faptul că numai în decursul unui an, de la 1 iulie 1806 - 1 iulie 1807

²⁹ A. Oțetea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, Editura Academiei R. S. România, 1977, p. 60.

³⁰ И.В. Семенова, *Новые данные о торговых связях России с Дунайскими княжествами на рубеже XVIII-XIX вв.*, Ученые записки Института истории Молдавского филиала АН СССР, т.1/10, Кишинев, 1959, с. 87-92.

au fost exportate în Rusia 5 mln. ocale de sare³¹. Prin oficiile vamale Movilău, Dubăsari și Isakoveț se exportau peste Nistru anual până la 7 mln. ocale de sare, ce prezenta aproximativ o treime din tot exportul moldovenesc³².

Demnitarii ruși menționau că exportul de sare din Moldova a devenit extrem de convenabil pentru Rusia, deoarece „veniturile Principatelor Române sunt utilizate în folosul nostru, iar veniturile acestei ramuri se știe că sunt destul de importante și pot aduce la creșterea visteriei. Astfel, noi ne putem atinge un scop dublu: să mărim veniturile noastre și să ne asigurăm guberniile cu produse de primă necesitate”³³. Anume din acest considerent, țarul Alexandru I, ținând cont și de propunerea contelui Kociubei, a ordonat, ca în anul 1808 sarea din Moldova să fie exportată în Rusia temporar fără achitarea taxelor vamale ruse³⁴.

Documentele de arhivă conțin numeroase informații ce reflectă exportul de sare din Moldova în guberniile ruse. În anul 1808 supușii ruși, căruțașii Filip Voronțov, Mihail Narâvski și Panteilemon Tkaciov anunțau că țin drumul în orașul Movilău, având 15 căruțe cu sare³⁵. Sarea era transportată din ținutul Bacău la Isakoveț, Movilău și Hotin, unde negustorii moldoveni au construit magazii pentru depozitare și păstrare, pentru a fi ulterior realizată în guberniile Podolia, Volânia și Kiev. Sarea extrasă era aproape toată exportată prin vama de la Maiaki la Odesa.

Deficitul de sare cu care se confrunta Imperiul Rus, a determinat guvernul de la Petersburg să ia măsuri pentru depășirea situației create. Astfel, la sfârșitul anului 1809 A. Kurakin, ministrul de interne al Rusiei, ordonă guvernatorilor civili ai guberniilor Herson, Ekaterinoslav, Poltava, Cernigov, Podolia și Volânia să-i încurajeze pe locuitorii acestor gubernii „să importe pe cât e posibil o cantitate mai mare de sare din Moldova”. Kușnikov a primit indicații speciale de la Petersburg să asigure extragerea unui milion de puduri de sare, chiar și cu o plată suplimentară de 3-4 copeici asignate pentru fiecare pud de sare extras. Ordinul prevedea și deschiderea unei ocne în plasa Vrancea (din ținutul Putna), în acest scop fiind alocate 50.000 de ruble, sarea fiind importată în Rusia fără încasarea taxelor vamale³⁶. În decembrie 1809, Kușnikov încheie cu arendașii ocnelor un contract de cumpărare a unui milion de puduri de sare la prețul derizoriu de numai 2 lei suta de oacă, arendași ai ocnelor fiind I. Roset-Roznovanu și asociații săi. Prin noul tarif vamal adoptat la 19 decembrie 1810 a fost interzis importul unui mare număr de mărfuri, iar pentru numeroase mărfuri taxa vamală a fost majorată³⁷. În acest context, a avut de suferit și exportul de sare din Moldova

³¹ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 117, f. 52.

³² Valentin Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și constituirea burgheziei comerciale (1812-1868)*, Chișinău, CE USM, 2002, p. 297.

³³ Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, (Ed. a II-a, revăzută și completată), Chișinău, Pontos, 2008, p. 300.

³⁴ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 3-4.

³⁵ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 63, f. 30.

³⁶ Alexei Agachi, *op. cit.*, p. 301.

³⁷ М.Ф. Золотников, *Континентальная блокада и Россия*, Москва-Ленинград, 1966, с. 240-242.

în Rusia, care era permis, doar în baza taxei vamale conform tarifului rus din 1797, care constituia 40 copeici pentru un pud de sare³⁸. Însă, măsurile prohibitive ale guvernului de la Petersburg continuă, iar ca urmare la 15 aprilie 1810, Kușnikov primește de la Petersburg ordinul care prevedea sistarea extragerii și procurării sării, oprirea exportului în Rusia și utilizarea tuturor mijloacelor pentru a-i convinge pe concesionarii ocnelor „să livreze numai acea cantitate de sare pentru care banii fuseseră deja plătiți”³⁹. Fuseseră plătite 50.000 ruble. Primind ordinul, senatorul Krasno-Milașevici, succesorul lui Kușnikov, a luat o atitudine mai dură chiar decât cei de la Petersburg. El comunică Divanului de la Iași că din cele 13.330.000 de ocale de sare, ce alcătuiau milionul de puduri comandat, 10.117.500 ocale neplătite sunt restituite concesionarului ocnelor I. Roset-Roznovanu, iar pentru celelalte 3.212.500 ocale să achite din vistierie concesionarului 64.250 lei, la prețul de 2 lei pentru suta de ocale de sare. Senatorul a cerut restituirea celor 50.000 de ruble plătite⁴⁰, ceea ce nu prevedea ordinului primit de la Petersburg.

Ținând cont de pagubele provocate de noul tarif vamal atât visteriei Moldovei, cât și vămilor ruse de la Nistru, la 27 iunie 1811 la insistența Divanului, V.I. Krasno-Milașevici adresează comandantului armatei ruse M. I. Golenișcev-Kutuzov o scrisoare⁴¹, menționând în ea avantajele de care beneficia armata rusă, haznaua și populația guberniilor Podolia, Volânia și Kiev de pe seama comerțului cu Moldova. Exportul mărfurilor din Moldova sporea veniturile vămilor ruse de la Nistru și ale celor moldovenești. Cu cât era mai mare cantitatea de sare exportată în Rusia, cu atât mai ridicat era prețul de arendă al ocnelor, iar banii adunați în visterie erau folosiți pentru întreținerea armatei ruse. Scăderea veniturilor visteriei Moldovei îl impun pe V.I. Krasno-Milașevici să-i ceară lui M.I. Kutuzov să intervină față de oficialitățile din Sankt-Petersburg pentru a restabili exportul mărfurilor din Moldova, în primul rând al sării și vinului, prin toate vămile de la Nistru.

Faptul că vama de la Dubăsari a fost lăsată deschisă nu salva situația comerțului și a negustorilor din Moldova. Sarea era transportată în Rusia în furgoane speciale pe drumul cel mai scurt din localitatea Bacău spre Hotin, Movilău și Isakoveț de către țărani angajați aflați în preajma acestui drum. Însă, la Dubăsari lipseau atât magaziile pentru depozitare cât și cumpărătorii, deoarece guberniile din sudul Imperiului Rus, erau aprovizionate cu sare din Crimeea. Distanța mare dintre drumul de la ocne prin Dubăsari și până la piețele tradiționale determina scumpirea mărfurilor. La rândul lor, țărani nu doreau să transporte sarea și vinul prin această vamă, deoarece trebuiau să se sustragă de

³⁸ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3820, f. 11-11v.

³⁹ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 1133, f. 58-59.

⁴⁰ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 2283, f. 86v; A. Agachi, op. cit., p. 301.

⁴¹ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale. Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*, Chișinău, CE USM, 2002, p. 2-6.

la muncile agricole și să se îndepărteze de case pentru un timp mai îndelungat, iar drumul lung și rău le dărașă furgoanele și, ca urmare, erau nevoiți să suporte cheltuieli suplimentare. Distanța de la ocne direct la Hotin era parcursă în 60 de ore (5 verste pe oră), în timp ce prin Dubăsari era nevoie de 110 ceasuri, iar calea de la lacurile saline, din Bugeac prin Maiaki până la Odesa era de 20 de ceasuri, prin Dubăsari fiind de 55, iar de la Odobești până la Movilău se putea ajunge în 66 de ceasuri și prin Dubăsari – în 100 de ceasuri⁴². Observăm că pe lângă cheltuielile suplimentare pe care trebuiau să le suporte, țăranii pierdeau și foarte mult timp pentru a parcurge distanța de la ocne la oficiile vamale prin Dubăsari.

La 29 aprilie 1811, ministrul finanțelor D. Guriev a înaintat Consiliului de Stat raportul primit de la guvernatorul de Herson, ducele de Richelieu, în care acesta din urmă cerea să se permită importul de cherestea, cărbuni de lemn și sare din Moldova în Rusia, fără plata taxelor vamale⁴³. În sprijinirea cererii sale, ducele de Richelieu invoca faptul că întreaga regiune supusă autorității sale, îndeosebi ținutul învecinat cu Moldova, s-a folosit de cherestea, cărbuni de lemn și sare importate din Moldova și că la momentul respectiv probabil din cauza condițiilor de război, gubernia administrată de el ducea lipsă de aceste produse. Ținând cont de situația creată, guvernatorul din Herson cere să se permită a se importa liber din Moldova, pe uscat, cherestea, cărbuni și sare, aceasta cu atât mai mult cu cât în anul precedent, 1810, industriașii din Rusia au investit mari capitaluri în extracția sării din Moldova și n-au putut-o aduce în Rusia din cauza lipsei mijloacelor de transport. Mai departe, în argumentarea cererii sale, guvernatorul din Herson, referindu-se la paragraful 23 din Regulamentul de Comerț din 1811, preciza că în lista mărfurilor interzise la import nu figurează nici cherestea, nici cărbunii. „În plus, tariful din 1797 permite importul de produse țărănești fără plata taxelor vamale. Tot în regulament se precizează că în regiunea Ternopol se permite importul de lemn și sare fără a se percepe vama”.

Luând în considerație toate acestea, ministrul D. Guriev opinează că nu există nici un impediment pentru importul de cherestea, cărbuni și sare din Moldova în gubernia Herson. În acest sens el și-a redactat și scrisoarea din 7 iunie 1811, înaintată Consiliului de Stat. Această problemă a fost discutată în ședința plenară, iar ca urmare Consiliul de Stat a permis importul produselor respective din Moldova în gubernia Herson, dar nu le-a scutit de plata taxelor vamale, cu toate că aceste mărfuri reprezentau produse strategice și stringente pentru necesitățile economice ale Imperiului. Decizia Consiliului de Stat se poate explica prin faptul că în acel moment Rusia se afla într-o situație financiară grea, din cauza cheltuielilor mari, îndeosebi militare la care visteria statului cu greu făcea față, iar încasările vamale reprezentau o sursă importantă a veniturilor statului rus. În această perioadă și importul de sare din Moldova pentru gubernia Herson era mult mai avantajos decât aducerea ei din regiunile îndepărtate ale Rusiei,

⁴² ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3248, f. 847; Agachi, op. cit., p. 303.

⁴³ L. Kiss, *Câteva date despre legăturile economice ale Rusiei cu Moldova la începutul sec. XIX, în Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, fasciculus 1, an. VIII, Cluj, 1963, p. 56.

dar principala cauză, care a facilitat exportul de sare din Moldova a fost încetarea extracției sării în Crimeea.

Gubernia Herson juca un rol important în viața Imperiului Rus prin importanța sa strategică și dezvoltarea comerțului prin porturile maritime. În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, importul de sare, lemn, cherestea a devenit mult mai necesar, atât pentru populație, cât și pentru necesitățile industriei. Aprovizionarea întreprinderilor de stat cu aceste produse din interiorul țării nu era rentabilă din cauza slabei dezvoltări a căilor de comunicații, ceea ce făcea ca transportul să fie costisitor și de durată. Din aceste considerente, era mult mai ieftin și convenabil să se importe cherestea, cărbuni și sare din Moldova, situată la o distanța mai mică.

Informația din aceste documente demonstrează, cât de importante și necesare erau aceste produse pentru gubernia Herson. Această gubernie era situată în regiunea de stepă din sudul Rusiei, la sfârșitul sec. XVIII-lea – începutul sec. XIX-lea, în care a fost promovată o politică intensă de colonizare, în urma căreia numărul locuitorilor din regiunile sudice ale Rusiei a crescut substanțial. În 1803 gubernia Herson număra circa 370.000 de locuitori⁴⁴. Astfel, creșterea numărului populației a determinat mărirea cererii pentru mărfurile de primă necesitate.

Tarifal vamal din 1810 și închiderea vămilor de la Isakoveț, Movilău, Criuleni și Maiaki au avut consecințe negative și pentru exportul sării. Prevăzând urmările economice grave la nivelul visteriei, Divanul Moldovei i-a solicitat lui Krasno-Milașevici restabilirea exportului sării și vinului în Rusia prin vămile recent închise. Din cauza închiderii vămilor, concesionarii cereau rezilierea contractului încheiat pe doi ani, de către Divan cu arendașii ocnelor, care acorda acestora dreptul de a rezilia contractul, în cazul interzicerii exportului sării în Rusia de-a lungul întregii granițe⁴⁵. Micșorarea veniturilor visteriei punea în pericol aprovizionarea trupelor rusești. Situația creată l-a determinat pe senatorul Krasno-Milașevici să-i ceară lui Kutuzov să intervină la Petersburg pentru restabilirea exportului în Rusia prin toate vămile de la Nistru, în primul rând, pentru sare și vin.

În pofida demersurilor întreprinse, restricțiile n-au fost anulate. În consecință, după anularea contractului dintre arendașii ocnelor de sare și Divan și refuzul concesionarilor de a achita în visterie întreaga sumă stipulată în contract, V. I. Krasno-Milașevici se adresează la 23 septembrie 1811 ministrului de finanțe D. A. Guriev cu rugămintea ca acesta să confirme demersul Divanului Moldovenesc prin care se constata necesitatea încheierii unui nou contract privind concesionarea veniturilor de la extragerea și realizarea sării⁴⁶. Prevăzând o reducere esențială a veniturilor, care punea în pericol aprovizionarea trupelor

⁴⁴ П. И. Лященко, *История народного хозяйства СССР*. Т. I, Москва, 1952, с. 543.

⁴⁵ A. Agachi, *op. cit.*, p. 302-303.

⁴⁶ V. Tomuleț, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale. Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldova*, Chișinău, CE USM, 2002, p. 6-7.

rusești, senatorul îl informa pe D. A. Guriev că a stopat soluționarea chestiunii până la adoptarea deciziilor referitoare la cererea de a permite exportul mărfurilor din Moldova prin vămile de la Movilău, Isakoveț și Maiaki. La 1 ianuarie 1812, cu o cerere similară intervine către ministrul de finanțe și șeful vămilor de control N. Baikov. El insistă ca mărfurile din Moldova să fie permise, în afară de vămile indicate, și prin punctul vamal Ovidiopol⁴⁷.

În urma cercetărilor în teren întreprinse, în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812, de către trimișii speciali ai stăpânirii rusești în Moldova, interesați în a cunoaște posibilitățile economice, dar mai ales bogățiile minerale ale acestei țări⁴⁸, s-a constatat că sarea se exploata nu numai la Târgu Ocna, ci și în sudul Basarabiei, în preajma Cetății Albe. În această perioadă a sporit interesul guvernului de la Petersburg față de zăcămintele de sare din Moldova, Țara Românească și pentru lacurile saline din Bugeac. Drept urmare, la 1 noiembrie 1811, Krasno-Milașevici cerea Divanului Moldovei să-i prezinte informații detaliate despre mărimea venitului provenit din extragerea sării, cine supraveghea minele, ce cantitate de sare se consumă în interiorul țării, ce cantitate se exportă și unde, la ce preț este vândută sarea consumatorilor interni, când a fost stabilit acest preț și dacă n-a fost mărit sau micșorat în anumite circumstanțe⁴⁹. La insistența lui Kutuzov, care a intervenit la Petersburg pentru a restabili exportul către Rusia prin toate vămile de la Nistru, în special, al sării și vinului, dar și ținând cont de pierderile vămilor ruse de la Nistru, la 21 ianuarie 1812 țarul Alexandru I acordă permis de trecere a mărfurilor moldovenești în Rusia prin vămile de la Movilău, Isakoveț și Maiaki⁵⁰.

După obținerea informațiilor de la Divanul Moldovei, la 27 ianuarie 1812 Krasno-Milașevici expediază un amplu memoriu pe tema sării ministrului de finanțe al Rusiei, D.A. Guriev. Senatorul aprecia ca inconvenabilă pentru hazna introducerea schimbărilor în domeniul extragerii și desfacerii sării în Principate, „din cauza continuării războiului și a sortii indecise a ținutului”, recomandând conducătorilor de la Petersburg să păstreze starea existentă „până când acest ținut va fi alipit la Rusia, iar atunci, desigur, în procesul general de organizare a guvernării, vor fi luate hotărâri privitoare la sare, asemeni celor deja introduse în Rusia”. Deși redeschiderea granițelor pentru importul de sare din Moldova fusese aprobată de țarul Alexandru I la 21 ianuarie 1812, Divanul primește informația abia la 21 mai 1812, după semnarea Tratatului ruso-turc de la București. Moldova de peste Prut cu tot cu ocnele sale rămăsese în afara granițelor Rusiei, care a reușit să ocupe teritoriul dintre Prut și Nistru cu toate lacurile saline din Bugeac⁵¹.

Numărul mare de care transportate și prezența aproape permanentă a cărăușilor de sare s-a răsfrânt și asupra denumirii căilor de comunicații, fiind

⁴⁷ *Ibidem*, 7-8.

⁴⁸ T.G. Bulat. *Rușii caută metale în Moldova (1810)*, în *Arhivele Basarabiei*, an III, nr. 2, 1931, p. 65-72.

⁴⁹ A. Agachi, *op. cit.*, p. 304.

⁵⁰ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4268, f. 358-359.

⁵¹ A. Agachi, *op. cit.*, p. 305.

specificate pe hărțile mai vechi și de tradiția orală locală ca „drumuri ale sării”. Sarea era cu deosebire căutată în Peninsula Balcanică. La Iași exista un „drum al sării”, el e amintit în documente înainte de 1675. Și în Muntenia erau asemenea drumuri, ele mergeau de la ocnele din regiunea deluroasă la Dunăre, și anume de la Slănic și Telega la Brăila, Silistra, Oltenița, Giurgiu și Zimnicea și de la Ocnele Mari la Islaz, Calafat și Orșova⁵². Drumurile practicate de căraușii sării au variat totuși în funcție de schelele pe care trebuiau să le aprovizioneze. Starea rea a drumurilor, de care se plâng nu numai căraușii dar și toți călătorii, aducea majorarea exagerată a prețului transportului mărfurilor, care determina și creșterea prețurilor mărfurilor, deci și al sării care a devenit un articol alimentar deosebit de scump, mai ales pe timp de război, molime sau calamități naturale.

Deci, drumurile și condițiile proaste de transport au fost, practic, principala cauză care a determinat creșterea prețului sării. Economistul Nicolae Suțu, preocupat de problema dificultății transportului sării de la ocne la schele, a văzut în acest fapt principala cauză datorită căreia veniturile rezultate din exploatarea sării puteau sau nu puteau fi cele scontate de domni. El constată că dezvoltarea treptată a comerțului, în special al celui de grâne, a determinat reducerea numărului căraușilor doritori să transporte sare, sporind astfel prețul acestui fel de căraușie⁵³.

Asupra exportului de sare un rol determinant l-au avut și fluctuațiile conjuncturale, care devin destul de elocvente în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, când exporturile sării românești spre Imperiul Otoman⁵⁴ au fost grav perturbate de măsurile administrației țariste. Măsurile întreprinse de către administrația țaristă au adus grave pierderi arendașilor ocnelor și visteriei Moldovei, determinând creșterea explozivă a prețurilor în Peninsula Balcanică. Dacă până la interzicerea comerțului cu Poarta Otomană, sarea era vândută cumpărătorilor la ocne la prețul de 3 lei 20 parale suta de ocale, după sistarea exportului spre Imperiul Otoman, prețul este majorat la 5 lei pentru 100 ocale⁵⁵.

Analiza surselor de arhivă inedite și a lucrărilor monografice ne permit să conchidem că volumul exportului moldovenesc de sare în Imperiul Rus a variat, în timp, în funcție de condițiile generale ale procesului de producție și în raport cu împrejurările speciale semnalate în cadrul procesului de desfacere. Chiar dacă

⁵² C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol.III: *De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, București, ALL Educational, 2000, p. 428.

⁵³ Biblioteca Academiei Române. *Manuscrise Române*, 1031, f. 90v-95 (Materiale diverse de arhivă, manuscrise și imprimate, relative la organizarea internă a Moldovei și la înființarea unei bănci. Textele în l. română, în alfabet de tranziție și în l. franceză. Din arhiva lui N. Suțu).

⁵⁴ Pentru mai multe informații vezi documentele ce relevă condițiile în care se desfășura negoțul cu sare în schelele dunărene și taxele vamale percepute pentru sarea din Moldova și Țara Românească, încercările negustorilor otomani de a reduce prețul de cumpărare a sării (doc. 70, 102, 109, 147, 169, 215, 221), în: Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1984.

⁵⁵ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 4267, f. 310-311.

din Moldova se exportau în Balcani circa 7-8 milioane ocale de sare pe an, altele mai mici, dar nu și neînsemnate, au fost valorificate pe piața rusească. Exportul de sare din Principatul Moldovei în Imperiul Rus a suferit fluctuații continue, fiind lipsit de acea stabilitate care ar fi putut să le asigure o dezvoltare ascendentă. Desfacerea sării pe piața externă a resimțit din plin consecințele războiului ruso-turc din anii 1806-1812. Insuficiența mijloacelor de transport, varietatea monetară, schimbarea frecventă a cursului monedelor și închiderea alternativă a granițelor spre Turcia în timpul războiului, închiderea principalelor puncte de desfacere de la Nistru, anume: Movilău, Hotin, Isakoveț, Criuleni și Rașcov și măsurile luate de guvernul de la Petersburg au influențat negativ exportul de sare.

Reorganizarea granițelor impusă Moldovei prin Pacea de la București (1812), a avut ca efect imediat reducerea substanțială a posibilităților de valorificare a sării, atât pe piața internă, cât și pe cea externă, deoarece autoritățile ruse au preferat diminuarea raporturilor comerciale cu Moldova⁵⁶.

Summary

In the given article the author analyzes the export of Salt from the Principality of Moldova in the Russian Empire at the end of the XVIIIth – early XIXth century.

The Salt played an important role in the trade between the Principality of Moldova and the Russian Empire. The Salt represented an important resource for the Principality of Moldova and a strategical export good. The shortage of salt in the Russian market was caused by natural disasters which have caused smaller amounts of salt extracted from salt lakes of the Crimea and the continental blockade. The Salt was exported over Nistru through the customs offices from Movilău, Isakoveț, Dubăsari and Criuleni. As a result of the prohibition of trade with the Ottoman Empire and the Austrian possessions, the Russian Empire became the main outlet for the salt from Moldova.

In conclusion, we can mention that the amount of the Moldavian export of salt to the Russian Empire varied, along the time, depending on the general conditions of the process of production and on the special circumstances that were observed during the process of sale. An decisive role plaid the cyclical fluctuations that became evident during the Russo-Turkish war from 1806-1812, when the exports of Romanian salt to the Ottoman Empire were seriously affected because of the actions undertaken by the tsarist administration.

⁵⁶ Pentru informații despre exportul de sare din Moldova după anul 1812, vezi: Dumitru Vitcu. *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*. Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1987; pentru exportul de sare din Basarabia: Andrei Emilciuc. *Comerțul cu sare în Basarabia în contextul includerii provinciei în sistemul economic al Imperiului Rus (1812-1850)*, în: *Tyragetia: Istorie. Muzeologie*, Serie Nouă, Vol. 5 [20], nr. 2, Chișinău, s. n., 2011, p. 55-70.

Игорь Игоревич Баринов*

УКРАИНА В СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПЛАНАХ ИТАЛИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1919-1939 ГГ.)

Итало-украинские отношения между двумя мировыми войнами редко становятся предметом специальных исследований. Не в последнюю очередь это связано с кажущейся отдаленностью двух стран друг от друга. Вместе с тем, если в Италии на протяжении долгого времени действительно ничего не знали о таком крае, как Украина, то в публичном дискурсе украинского национального движения Италия то и дело появлялась. Так, украинофилы в чем-то ассоциировали себя с итальянскими ирредентистами, боровшимися за собирание итальянских территорий в рамках одной страны. Это выражалось в том, что Галиция, в рамках этих представлений, именовалась «украинским Пьемонтом», то есть областью, с которой должна начаться (ре)конструкция Украины как государства. В 1929 г. бывший секретарь украинской дипмиссии в Италии, Михаил Еремиев, выпустил в Риме брошюру, в которой соотнес национальный подъем на Украине с движением за объединение Италии – Рисорджименто¹.

С началом Первой мировой войны подобные рассуждения в духе романтического национализма сменились более актуальной темой, а именно намерением разрешить так называемый «украинский вопрос» и совершить какие-то подвижки в сторону вероятного утверждения государственности. С этой целью украинские политики и публицисты стремились воздействовать на общественное мнение самых разных стран, в первую очередь – воюющих. Начиная с 1914 г. из-под пера украинских авторов вышло огромное количество материалов, в которых Украина фигурировала как один из наиболее важных регионов, из-за которых, собственно, и идет война.

Нужно отметить, что Италия сразу заняла в информационной деятельности украинского движения важное место как одна из европейских держав, которая, очевидно, должна была вступить в войну на стороне одного из двух блоков (Антанты или Тройственного союза). Этот расчет оказался верным. Италия, появившаяся на карте как единое государство только в 1870 г., стремилась не только получить свою долю в ходе «колониальной гонки», но и укрепить собственные позиции в Европе. Как и многие другие «новые» страны, Италия начала активно

* **Игорь Игоревич Баринов**, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник ИМЭМО РАН.

¹ Jeremiev M., *La Questione ucraina all'epoca del Risorgimento italiano*, Roma, 1929.

«узнавать» мир вокруг себя. Это касалось и тех регионов, которые не входили в традиционный итальянский ареал. На этом фоне Союз освобождения Украины, объединивший ряд украинских политиков – от социал-демократов до националистов – приступил к выпуску печатной продукции для Италии. Уже в сентябре 1914 г. в Риме вышел памфлет Владимира Дорошенко с кратким описанием украинского политического ландшафта и задач Союза в текущих условиях². В скором времени там же были выпущены итальянские версии «Украины и украинцев» географа Степана Рудницкого и «Русской Украины» журналиста Андрея Жука³, которые получили в Италии некоторый отклик⁴.

Возникшее после окончания Первой мировой войны молодое украинское государство стремилось заявить о себе на Парижской мирной конференции 1919 г. Среди тех стран, с которыми Украинская народная республика (УНР) намеревалась установить дипломатические отношения, была и Италия. Как отмечает итальянский специалист по Украине Люка Кальви, украинские миссии имели двойное назначение, планируя не только найти в главных европейских столицах поддержку, но и обратить внимание Западной Европы на украинский вопрос и «большевистскую опасность»⁵. Италия, хотя и оказалась в стане победителей, тем не менее, не получила тех территориальных и экономических преимуществ, на которые изначально рассчитывала. Именно в этих условиях в Италии впервые возникла идея «поворота на Восток» с целью возмещения бенефиций, не полученных по результатам войны. В данной связи речь заходила и об Украине. Часть итальянской прессы оценивала ее как «прекрасное поле для деятельности»⁶. Тем не менее, руководство страны пока что воспринимало подобные идеи достаточно спокойно, осознавая нестабильное положение УНР⁷. Надежда главы украинской миссии Василия Мазуренко заручиться поддержкой итальянских властей не оправдалась. Это произошло в силу того, что тогдашние руководители внешней политики страны были против расчленения России и справедливо указывали на отсутствие в Италии культуры для восприятия украинских реалий⁸.

Возврат к украинской тематике начался после прихода к власти в Италии фашистской партии и ее лидера Бенито Муссолини. Еще в свою бытность журналистом в 1919-1920 гг., он писал, что Украина может

² Dorosenco W., *Brevi cenni dei partiti politici dell'Ucraina*, Roma, 1914.

³ Rudnyzkyj S., *L'Ucraina e gli ucraini*, Roma, 1914; Žuk A., *L'Ucraina russa*, Roma, 1914.

⁴ Calvi L., *La conoscenza dell'Ucraina in Italia tra le due guerre*, in *Annali di Ca' Foscari*, 1992. № 1-2, p. 19.

⁵ Calvi L., *La conoscenza dell'Ucraina in Italia tra le due guerre*, p. 18.

⁶ Bondioli R., *Ucraina: terra del pane*, Milano, 1941, p. 247-248.

⁷ Milow C., *Die ukrainische Frage 1917-1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie*, Wiesbaden, 2002, p. 199-200.

⁸ Съедина Д., *Эмигрантская полемика: князь А. М. Волконский и Е. Д. Онацкий*, in *Проблемы истории Русского зарубежья: материалы и исследования*, М., 2005. Вып. 1, с. 304.

стать союзником Италии в борьбе как с гегемонией англичан на Чёрном море, так и с большевизмом⁹. Любопытно, что первоначально внимание Муссолини на Востоке было обращено на Кавказ, откуда поступало около трети необходимой Италии нефти¹⁰. Этот факт обусловил определенное сближение с Советским Союзом. Вместе с тем, несмотря на хорошие экономические взаимоотношения между Римом и Москвой, Муссолини внутренне не принимал советский строй и надеялся на его возможную ликвидацию в дальнейшем. Наряду с этим дуче считал, что при вероятном распаде СССР было невозможно закрепиться на Кавказе без распространения влияния Италии на весь Черноморский регион. Как впоследствии стало известно, еще в 1930 г., в ходе подготовки встречи Муссолини и главы МИД Польши Александра Залесского, намечалось обсудить вопросы независимости не только Кавказа, но и Украины¹¹. Подобные намерения порождали слухи о том, что итальянцы проводят тайную подготовку по организации восстания на Украине и Кавказе, для чего даже связались с турецкими оппозиционерами и бывшим украинским гетманом Павлом Скоропадским¹².

Как указывает немецкий историк Ханс-Адольф Якобсен, здесь проявились и личные амбиции Муссолини, намеревавшегося через Украину и Чёрное море достичь Кавказа и Центральной Азии, чтобы оттуда грозить британским владениям в Индии¹³. Нужно подчеркнуть, что эти представления генетически произрастают из украино-германской публицистики времен Первой мировой войны. В то время представители украинского движения стремились убедить Берлин в незаменимости Украины в борьбе с Антантой, представляя ее как некий «мост на Восток» – на Кавказ и в Азию¹⁴, к тому же обладавший значительным экономическим потенциалом. Черты этого дискурса сохранялись и в послевоенной публицистике, в больших объемах выпускавшейся в Италии, как украинскими, так и местными авторами¹⁵. Очевидно, что с этим интеллектуальным багажом Муссолини познакомил Энрико Инсабато (1878-1963). Этот публицист с авантюрными задатками, бывший анархист, ставший затем ведущим советником итальянского МИДа, познакомился

⁹ Съедина Д., *Эмигрантская полемика: князь А. М. Волконский и Е. Д. Онацкий*, с. 308-309.

¹⁰ Федевич К.К., *Украинский вопрос и Италия в 1930-е гг.* (По материалам резидентуры польской разведки в Италии «Капри»), in *Актуальные проблемы славянской истории XIX и XX веков*, М., 2003, с. 269.

¹¹ Федевич К.К., *Украинский вопрос и Италия в 1930-е гг.*, с. 269.

¹² Российский государственный военный архив. Ф. 772 к, оп. 1, д. 103, л. 3.

¹³ Jacobsen H.-A., *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, Frankfurt am Main, 1968, p. 87.

¹⁴ Schupp F., *Die Ukraine, Deutschlands Brücke zum Morgenland*, in *Die Ukraine. Kriegspolitische Einzelschriften*, Berlin, 1916. Heft 12, p. 101.

¹⁵ Calvi L., *La conoscenza dell'Ucraina in Italia tra le due guerre*, p. 22.

с деятелями украинского движения еще в годы Первой мировой войны. По данным польской разведки, именно Инсабато стал связным между ними и внешнеполитическим ведомством Италии, а, возможно, и самим Муссолини¹⁶.

Намерение Италии участвовать в политических процессах в Восточной Европе привлекало пристальное внимание Организации украинских националистов (ОУН) и ее лидера Евгена Коновальца. Интересы фашистской партии и ОУН в некоторых случаях совпадали – в частности, это касалось пересмотра границ Югославии и Польши, предусмотренных Версальской системой. В этой связи представители ОУН стремились переключить внимание на себя, чтобы в Риме не начали поддержку других сегментов украинской эмиграции, в том числе сторонников УНР¹⁷. Установлением контактов с итальянцами занимался как лично Коновалец, так и его представитель в Италии – Евгений Онацкий. Сперва отношения складывались не очень продуктивно. В 1930-1932 гг. Онацкий стремился заинтересовать вопросом о положении Галиции итальянских дипломатов, в том числе в директора Политического департамента МИДа – Пьетро Кварони. Однако те не проявили интереса к проблематике, справедливо указывая на разобщенность украинской эмиграции и не считая ОУН главным выразителем интересов тамошних украинцев. Кроме того, сам дуче в это время больше интересовался Кавказом¹⁸.

Тогда за дело взялся Инсабато. Его первым шагом стала организация большой информационной шумихи вокруг украинской темы. Уже в следующем, 1933 г. в Риме в рамках серии «Мы и Украина» вышла брошюра Онацкого с говорящим названием «Европейский баланс и украинский вопрос»¹⁹. Ее впоследствии дополнил целый ряд изданий с характерными заголовками: «Тарас Шевченко – бард Украины», «Симон Петлюра – герой и мученик Украины», «Гетман Мазепа»²⁰. Примечательно, что и статья об Украине в итальянской официальной государственной энциклопедии была в основном написана в духе «национальной» исторической школы Михаила Грушевского²¹. Перейдя к практическим действиям, Инсабато в феврале 1934 г. встретился с Коновальцем в Швейцарии, чтобы обсудить с ним вопросы дальнейшего сотрудничества, а затем отправился для сбора информации в Галицию и Волинь²².

¹⁶ Федевич К.К., *Украинский вопрос и Италия в 1930-е гг.*, с. 270-271.

¹⁷ Ковальчук В., *Українське питання у листуванні членів ОУН з італійськими державними діячами у 1930-х роках*, in *Український археографічний щорічник*, Київ, 2009. Вип. 13/14, с. 357.

¹⁸ Ковальчук В., *Указ. соч.*, с. 356-357.

¹⁹ Onatsky E., *L'equilibrio europeo ed il problema ucraino*, Roma, 1933.

²⁰ Mainardi L., *Taras Scevcenco, il bardo dell'Ucraina*, Roma, 1933; Mainardi L., *Simone Petliura: eroe e martire dell'Ucraina*, Roma, 1935; Taddei F., *Letmanno Mazepa*, Roma, 1933.

²¹ *Enciclopedia Italiana*, Roma, 1937. Т. XXXIV, p. 594-601.

²² Roos H., *Polen und Europa*, Tübingen, 1957, p. 150.

Очевидно, эта поездка укрепила итальянского контрагента украинских националистов во мнении, что ОУН не имеет на украинских территориях Польши решающего влияния, не говоря уже о «большой» Украине. По крайней мере, этим можно объяснить дальнейшее развитие украинской стратегии Италии. В том же, 1934 г. Инсабато вышел на Внешнеполитическое ведомство НСДАП, так же имевшее тесные связи с украинскими эмигрантами и участвовавшее в разработке уже немецкой программы в отношении Украины. Партнером Инсабато здесь стал Георг Лейббрандт, руководитель Восточного отдела. С 1934 г. Лейббрандт и Инсабато активно обменивались мнениями относительно переустройства Восточной Европы²³, при этом уроженец Украины Лейббрандт, так же, как и его корреспондент, рассматривал вероятность реконструкции украинской государственности.

Следует отметить, что в условиях начавшегося сближения Италии и Германии восточноевропейские сюжеты тоже выдвинулись на первый план. Это было связано не только с тем, что Рим и Берлин потенциально могли оспорить друг у друга право их регулирования. И с итальянской, и с немецкой стороны вокруг Восточной Европы (и, не в последнюю очередь, Украины) быстро сформировался сложно разрешимый комплекс противоречий. В первом случае Италию беспокоила вероятная экспансия Германии на восток и юго-восток, и в Риме желали бы что-то ей противопоставить. Тем не менее, Италия не желала портить отношения с Польшей и СССР, да и стремление заявить о себе на Востоке во многом было обусловлено личными амбициями Муссолини²⁴.

В нацистском же руководстве относительно самой концепции Востока и вероятной украинской государственности существовал заметный разброс мнений. Так, руководитель Внешнеполитического управления, партийный идеолог Альфред Розенберг допускал существование Украины, тогда как Йозеф Геббельс в данной связи был сторонником единой небольшевистской России. По сведениям польской разведки, эмиссары министра пропаганды из числа русских белоэмигрантов в конце 1936 г. прибыли в Рим с целью установить контакты с министром иностранных дел Галеаццо Чиано и лично Муссолини и представить им преимущества позиции Геббельса. Инсабато попытался воспрепятствовать этому и в январе 1937 г. обращал внимание Чиано на то, что «панславизм», будь он «белый» или «красный», одинаково угрожает Италии²⁵.

Вместе с тем, Инсабато понимал, что из-за Восточной Европы между Римом и Берлином может возникнуть конфликтная ситуация. В этой смысле вчерашний журналист проявил себя неплохим аналитиком и

²³ Jacobsen H.-A., *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, p. 86.

²⁴ Kuusisto S., *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Außenpolitik, 1933-1939*, Helsinki, 1984, p. 131-132.

²⁵ Российский государственный военный архив. Ф. 308 к. оп. 3, д. 405, л. 6.

дипломатом (если это, конечно, была его собственная идея). Концепция Инсабато заключалась в том, что Восток должен был стать как бы общим проблемным полем Италии и Германии, где требовались совместные действия. При этом, в условиях постепенного смещения Италии в выражено антисоветскую сторону следовало переключить внимание на взаимодействие в поддержке подрывной деятельности на территории СССР. Так, в 1937 г. Инсабато предложил создать особое итало-германское бюро по исследованию и дальнейшему использованию центрифугальных сил в Советском Союзе²⁶. Используя контакты с Лейббрандтом, Инсабато стремился через его непосредственного начальника, Розенберга, вывести украинскую проблематику на новый уровень. Однако, когда в сентябре 1937 г. статс-секретарь итальянского МИДа Джузеппе Бастианини предложил Розенбергу разработать совместную «дорожную карту» в этой сфере, последний уклонился от встречи, ссылаясь на отсутствие разрешения Гитлера на такого рода переговоры²⁷.

Что касается украинских националистов, то в Риме (очевидно, не без предварительной договоренности с Берлином), канализировали их деятельность на своей территории в информационно-пропагандистское русло. Инсабато, по всей видимости, намеренно сводил Онацкого с теми чиновниками, которые, хоть и занимали с виду значимые посты, на практике мало что решали²⁸. Онацкий, однако, развил бурную деятельность. В частности, в 1936 г. он организовал в Высшем институте Востока в Неаполе кафедру украинского языка и литературы, а год спустя издал там же теоретико-практическую грамматику украинского языка для итальянцев²⁹. Кроме того, посредством многочисленных украинских изданий по всему миру Онацкий популяризировал достижения и особенности государственного строя тогдашней Италии, что, несомненно, было на руку фашистской партии. Стремясь подчеркнуть близость Украины и Италии, Онацкий писал, что Украина по всем показателям относится к «средиземноморской цивилизации» и, находясь «между Европой и Азией», выступает в качестве «авангарда Европы против азиатского вторжения»³⁰. Итальянские издания в ответ подчеркивали, что украинцы являются «первой линией защиты этнического, культурного и духовного наследия белой расы от азиатского нашествия»³¹. При этом, по данным польской разведки, еще в сентябре 1935 г. Инсабато отказал Коновальцу в получении итальянских субсидий³², в результате чего

²⁶ Jacobsen H.-A., *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933-1938*, p. 86.

²⁷ Kuusisto S., *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Außenpolitik*, p. 131-132.

²⁸ Ковальчук В., *Українське питання ...*, с. 359.

²⁹ Onatsky E., *Grammatica ucraina, teorico-pratica*, Napoli, 1937.

³⁰ Onatsky E., *Studi di storia e di cultura ucraina*, Roma, 1939, p. 1-4.

³¹ Bondioli R., *Ucraina, la storia e l'anima di un grande popolo*, Roma, 1939, p. 9.

³² Российский государственный военный архив. Ф. 308 к. оп. 7, д. 379, л. 7.

последнему пришлось довольствоваться достаточно скудным немецким финансированием³³.

Таким образом, как справедливо указывает украинский историк Владимир Ковальчук, сотрудничество Италии с украинскими националистами постепенно свелось к взаимовыгодной пропагандистской работе и в итоге не вышло за рамки политических консультаций³⁴. Тем не менее, было бы преувеличением утверждать, вслед за российским историком Климентом Федевичем, что единственное, что оставалось Италии – это поддерживать Германию в ее украинской политике³⁵. В Риме понимали, что украинская и, шире, восточноевропейская проблематика вовлекает, помимо Германии и Италии, еще как минимум трех участников – Польшу, Чехословакию и Венгрию, то есть страны, которые имели друг к другу определенные территориальные претензии. Еще в 1934 г. Инсабато предлагал создать антисоветский блок с участием Италии, Германии, Польши и Венгрии³⁶. При этом с итальянской точки зрения, если бы речь зашла о решении вопроса независимости Украины, то его следовало рассматривать исключительно в советских границах, наряду с упрочением положения Польши в Восточной Галиции³⁷. Вероятно, здесь свою роль сыграли представления Италии об Украине образца 1919 г., когда в Галиции существовала Западно-Украинская народная республика, лишь формально связанная с территорией УНР.

Чтобы не допустить дальнейшего распространения влияния Германии в Юго-Восточной Европе, итальянцы были не против создания польско-венгерской границы³⁸. Этот сюжет стал в особенности актуальным после аншлюса Германией Австрии в марте 1938 г., который вызвал трения между Италией и Германией. Когда в октябре того же года венгерский военный атташе в Риме Ласло Сабо передал начальнику итальянского Генштаба Альберто Париани карту с обозначением венгерских требований к Чехословакии, Италия согласилась с ними, хотя Германия одобрила их лишь частично³⁹. Как сообщала в том же месяце немецкая газета «Берлинер Тагесблатт», в свете оккупации Польшей чехословацкой Силезии Италия была готова поддержать Польшу в «радикальном решении» вопроса Карпатской Украины⁴⁰, тогда входившей в состав Чехословакии. Когда в марте 1939 г. Закарпатье присоединила к себе Венгрия, министр

³³ Российский государственный военный архив. Ф. 308 к. оп. 3, д. 405, л. 24.

³⁴ Ковальчук В., *Українське питання ...*, с. 363.

³⁵ Федевич К.К., *Украинский вопрос и Италия в 1930-е гг.*, с. 277.

³⁶ Kuusisto S., *Alfred Rosenberg in der nationalsozialistischen Außenpolitik*, p. 122.

³⁷ Федевич К.К., *Украинский вопрос и Италия в 1930-е гг.*, с. 274.

³⁸ Пушкаш А.И., *Цивилизация или варварство. Закарпатье 1918–1945*, М., 2006, с. 211.

³⁹ Пушкаш А.И., *Указ. соч.*, с. 169, 181.

⁴⁰ *Berliner Tagesblatt*, 1938. 21. Oktober.

иностранных дел Италии Чиано сделал заявление о том, что его страна рада, что Венгрия и Польша достигли своих целей⁴¹.

Вместе с тем, стоит заметить, что в своей долгосрочной украинской стратегии итальянская сторона не учла два ключевых момента. Они заключались в вариативности представлений о будущей восточной политике у политического руководства рейха и лично Адольфа Гитлера, а также ситуативности применения понятия «Украина» в германской стратегии. Последнее действительно использовалось германской стороной в геополитических калькуляциях с участием нескольких контрагентов в Восточной Европе. Однако, когда баланс европейской политики уже был нарушен в 1939 г., после оккупации Германией части Чехословакии и ликвидации польской государственности, Украина как бы вливалась в дальнейших стратегических планах в общее понятие «Восток».

На такое ранжирование влияла и определенная традиция представлений Германии о Восточной Европе, которая у Италии по понятным причинам отсутствовала. Хотя научным изучением украинских реалий занимались целых три профильных учреждения в Риме, Милане и Неаполе, Украина, не без участия эмигрантских пропагандистов, представлялась итальянскому руководству неким неизменным узловым регионом Восточной Европы, лежащим в центре любых стратегических построений относительно данного региона. Кроме того, нужно сказать еще об одном парадоксе. Италия, хотя морально и не принимала версальский миропорядок, при формировании политической адженды отталкивались именно от него. Нацистам же он был настолько чужд, что даже при стратегическом планировании на Востоке они исходили из идеологических, а не прагматических предпосылок.

Таким образом, указанные особенности восприятия Восточной Европы и Украины как ее части не способствовали взаимопониманию Берлина и Рима на этом направлении и, что важнее в данном контексте, отдаляли Италию от текущей реальности. Очевидное первенство Германии в регулировании политики на Востоке не смущало Муссолини. Консультации между Лейббрандтом и Инсабато по украинскому вопросу продолжились и в 1940 г. После нападения Германии на Советский Союз в июне 1941 г. дуче, чтобы обозначить свое участие в процессе, отправил на Восточный фронт экспедиционный корпус, позднее развернутый в армию. Не в последнюю очередь эта самонадеянность и разгром неподготовленных к боевым действиям на Востоке итальянских частей приблизили военнополитическую катастрофу Италии и свержение Муссолини, мечтавшего о создании новой Римской империи.

⁴¹ Пушкаш А.И., Указ. соч., с. 278.

Summary

The article examines Italy's political interest towards the space of Ukraine in interwar period. Interest in the Ukrainian problem was manifested mainly by the government of Benito Mussolini, who saw Ukraine as an ally in the fight against Bolshevism, but also as a mean to reduce English political influence in the Black Sea region. Italian authorities had established connections and collaborated with Ukrainian nationalist organizations. Italy collaborated with Germany in this space, supported the occupation of Carpathian Ukraine by Hungary, but also had different views than authorities in Berlin. Consultations between diplomats Leibbrandt and Insanbato on the Ukrainian issue continued until 1940.

ISTORIOGRAFIE

Valentin Burlacu*

IMPACTUL ANULUI 1812 ÎN ISTORIOGRAFIE: ÎNTRE DISCURSUL IDENTITAR ROMÂNESC ȘI PROMOVAREA MOLDOVENISMULUI

În condițiile în care teritoriul dintre Nistru și Prut a constituit de-a lungul istoriei obiectul unei dispute acerbe între marile imperii vecine, soldate cu numeroase confruntări armate, „scrierile despre istoria lui (cu un număr nu prea mare de excepții referitoare mai cu seamă la arheologie) au purtat prea des pecetea confruntărilor politice, au fost scrieri dominate de un puternic și sincer subiectivism, care distorsiona realitatea istorică în mod programatic și deci premeditat”¹.

Istoriografia problemei distinge între o paradigmă românească și una îngust moldovenistă, aflate de-a lungul timpului într-un raport de maximă tensiune. Dacă prima integrează, în mod firesc, moldovenii de la est de Prut și Nistru unui trunchi comun al tuturor românilor, cea de-a doua, tinde să dea o expresie distorsionată originii și profilului lor etnolingvistic, să-i decupeze și să-i singularizeze din peisajul general românesc.

Pentru istoriografia țaristă, din momentul ocupării Basarabiei în 1812, acest eveniment, în spiritul ideologiei imperiale, a reprezentat „o eliberare” de sub „jugul turcesc” a popoarelor „pravoslavnice”. Mai mult, „alipirea” Basarabiei la Rusia ar fi fost o situație firească, deoarece în Evul Mediu Basarabia ar fi fost pământ rusesc, care a trecut la voievodatul Moldovei, iar apoi a fost cucerit de turci². Astfel, o trăsătură definitorie a istoriografiei oficiale devine legitimizarea actului expansionist din 1812.

Cu ocazia centenarului de la ceea ce s-a numit „alipirea Basarabiei la Rusia”, autoritățile țariste au organizat în 1912 „nu numai serbări grandioase în capitala

* **Valentin Burlacu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Țurcanu, I., *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004, p. 16.

² Батюшков П.Н., *Бессарабия. Историческое описание*, С.-Петербург, 1892. С. 134. Каско Л., *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва, 1913. Mai amplu vezi: Șarov I., *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chișinău, 1995.

provinciei și în alte centre mai importante, ci au editat și o serie de broșuri și lucrări cu un pronunțat caracter propagandistic, în care erau etalate toate „avantajele” procurării de către Rusia de la Turcia a regiunii Basarabia dintre Nistru, Prut, Dunăre și Marea Neagră³. Caracterul și conținutul acestei omagieri este ilustrat cel mai pregnant de broșura lui N. V. Lașkov „Centenarul alipirii Basarabiei la Rusia”, scrisă la comanda guvernului rus. Pornind de la falsa premisă cum că Basarabia „s-a unit cu Rusia măreață”, aflându-se „într-o stare năpăstuită, suferindă, jalnică”, „înglodată în sărăcie și ignoranță, fără școli, spitale, căi de comunicații, ordine și încredere în ziua de mâine”, autorul formula voit o concluzie la fel de greșită referitoare la „epoca de bunăstare și prosperare” în toate domeniile vieții economice, sociale și culturale, ce ar fi urmat anului 1812⁴.

De altfel, aceste afirmații au fost combătute, în chiar 1912, de către cunoscutul jurnalist N. N. Durnovo, care scria în ziarul său „Sovremennii Zapiski”, cu ocazia serbărilor de la Chișinău, următoarele: „Ne întrebăm ce am făcut noi în timpul acestor o sută de ani de dominație rusă în Basarabia pentru populația moldovenească din punct de vedere spiritual? Absolut nimic, fiindcă în Basarabia toate școlile au fost înființate cu unicul scop de a face din românii basarabeni ruși și nici măcar n-au reușit. Mai bine de 90 de ani, populația moldovenească a Basarabiei, care numără peste un milion și jumătate de suflete, a fost lipsită de șefi spirituali. Cu toate că legile imperiului dau dreptul tuturor popoarelor Rusiei să aibă șefi eclesiastici proprii, moldovenii ortodocși nu au un singur episcop dintre ai lor sau care măcar să le vorbească limba”⁵.

În pofida ofensivei propagandistice masive la care a fost supusă populația Basarabiei în 1912, în Rusia țaristă încep, totuși, să apară și lucrări, în care situația economică, socială, demografică, culturală a popoarelor captive ale imperiului era prezentată în mod obiectiv și imparțial. Astfel, în cartea editată în 1913, N. K. Moghileanski menționa că, „în pofida faptului că circa un veac acest ținut a fost stăpânit de către ruși, cercetarea influenței lor în direcția asimilării altor naționalități a fost ignorată cu desăvârșire, nu s-a întreprins nimic nici în privința evidențierii direcției evoluției culturale a moldovenilor, limba cărora este atât de străină dialectelor slave, a necesităților lor spirituale. Mai mult ca atât, modul de viață al moldovenilor basarabeni ne rămâne și astăzi aproape necunoscut: nu dispunem de studii referitoare la tradițiile și obiceiurile lor. La fel de necunoscută ne este și activitatea de producție a populației”⁶.

³ Юбилейный сборник города Кишинева. 1812-1912 гг., Кишинев, 1912. С. 14. Cit. după Enciu Nicolae, *Populația rurală a Basarabiei interbelice în istoriografia sovietică*, în: „Destin Românesc”, 2000, nr. 1, p. 64.

⁴ Лашков Н.В., *Столетие присоединения Бессарабии к России. 1812-1912 гг.*, Кишинев, 1912. С. 36-38.

⁵ Crihan A., *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești* (3), în: „Basarabia”, 1991, nr. 12, p. 77.

⁶ Могиланский Н.К., *Материалы для географии и статистики Бессарабской губернии*, Кишинев, 1913. С. 81.

În anii de până la Primul Război Mondial și în perioada interbelică, în istoriografia românească, o serie de cercetători au depus eforturi susținute pentru a interpreta obiectiv, de pe principiul adevărului, istoria Basarabiei sub dominația țaristă, publicând studii valoroase, culegeri de documente, memorii, articole etc. Problemele ce țin de istoria mai îndepărtată a Basarabiei, apartenența ei la spațiul românesc, originile războiului ruso-turc din 1806-1812, caracterul inechitabil al anexării provinciei de către Rusia țaristă, locul ei în sistemul economic și politic al imperiului Rus, evoluția istorică, politică, economică, socială, demografică și culturală timp de peste un secol, apariția „problemei basarabene”, românitatea moldovenilor basarabeni, evoluția Principatelor Române în perioada modernă și a situației lor internaționale sunt analizate, în baza documentelor românești și a unei bogate bibliografii rusești și străine de N. Iorga⁷, Al. I. Gonța⁸, Șt. Ciobanu⁹, Paul Gore¹⁰, Ioan Pelivan¹¹, I. Nistor¹², A. Boldur¹³, P. Cazacu¹⁴, A. Crihan¹⁵, D. Bogos¹⁶, I. Inculeț¹⁷Gh. I. Brătianu¹⁸ ș.a. În aceste lucrări de certă valoare științifică este demonstrat cu lux de amănunte că „tragismul neamului românesc constă în pierderea Basarabiei, calificată ca fiind atât o mutilare teritorială, cât și o iremediabilă traumă psihologică generată de separarea conaționalilor - granița trecând pe trupul viu al poporului românesc, în trecerea forțată ...sub un regim străin și neprietenos, care nu a ezitat să-și manifeste intențiile de supunere și subjugare”; că „Tratatul de pace de la București a adus Basarabia în sfera dominației rusești, iar colonizarea și rusificarea, asimilarea și deznaționalizarea, discriminarea și stagnarea au devenit politici consecvente și permanent implementate de către autoritățile țariste în teritoriul anexat”; că „răpirea Basarabiei, smulsă din trupul Moldovei, a fost o brutală anexiune teritorială lipsită de orice temeii juridic și istoric, reprezentând un compromis la care au ajuns marile puteri-între cerințele maxime ale Rusiei de anexare a

⁷ Iorga N., *Basarabia noastră. Scrisă după 100 de ani de la răpirea ei de către Ruși*, Vălenii de Munte, 1912. Idem, *Istoria relațiilor române. Antologie*, București, Editura Semne, 1995.

⁸ Gonța Al., I., *Relațiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812*, Chișinău, 1919.

⁹ Ciobanu Șt., *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*, Chișinău, 1992. Idem, *La continuee dans la Bessarabie*, București, 1920. Idem, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chișinău, Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi”, 1992. Idem, *Unirea Basarabiei*, Chișinău, Editura Universitas, 1993.

¹⁰ Gore Paul, *Anexarea Basarabiei*. În: monografia „Basarabia”, Chișinău, 1926.

¹¹ Pelivan Ioan, *La Bessarabie sous régime russe (1812-1918)*, Paris, 1919. Idem, *Les Drois des Roumains sur la Bessarabie*, Paris, 1920.

¹² Nistor I., *Istoria Basarabiei*, Cernăuți, 1923, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1991.

¹³ Boldur A., *La Bessarabie et les relations russo-roumains*, Paris, 1927. Idem, *Statutul internațional al Basarabiei*, Chișinău, 1938. Idem, *Istoria Basarabiei*, București, Editura Victor Frunză, Ed. a II-a, 1992.

¹⁴ Cazacu P., *Moldova dintre Prut și Nistru*, Chișinău, 1924.

¹⁵ Crihan A., *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*, Chișinău, 1995. (reeditare).

¹⁶ Bogos Dimitrie, *La răspântie. Moldova de la Nistru 1917-1918*, Chișinău, Editura Știința, 1998.

¹⁷ Inculeț Ion, *O revoluție trăită*, Chișinău, Editura Universitas, 1994.

¹⁸ Brătianu Gh., I., *Basarabia. Drepturi naționale și istorice*, București, 1995 (reeditare).

Principatelor Dunărene în întregime și anexarea doar a teritoriului dintre Prut și Nistru, ca o dureroasă concesie față de tendințele expansioniste țariste”; că „anexarea Moldovei de Est de către Rusia s-a produs în urma concesiilor abuzive ale Porții, deși aceasta nu avea dreptul să dispună de teritoriul principatelor române, care nu îi aparțineau, ea violând astfel contractul de vasalitate”; și a fost „o operă de distrugere a acesteia, pentru că Basarabia a fost nevoită să poarte jugul stăpânirii rusești și să fie supusă unor politici discriminatorii din partea autorităților centrale”; fapt care „a generat un exod de populație, care venea să trăiască în Moldova pentru că administrația rusă începea cu abuz, după ce în perioada 1806-1812 armatele ruse transformaseră Basarabia în stepă aridă prin „impunerea de biruri grele, corvezi și rechiziții fără rost și socoteală, jafuri și samavolnicii fără număr”; și sub toate aspectele „anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă la 1812 se înscrie printre cele mai complicate probleme ale istoriei românilor”. De asemenea, este reprezentat procesul literar și cultural-istoric din ținut în epoca de grea cumpănă, mișcarea națională din ținut în anii 1917-1918, culminată de unirea ei cu patria istorică¹⁹. Este evident, că reacția istoriografiei sovietice la istoriografia românească a fost negativă, fiind catalogată drept „burgheză”, „cu un pronunțat caracter antirusesc și antisovietic”²⁰.

În acest context, la o anumită etapă a evoluției istoriografiei sovietice moldovenești, în condițiile apariției și escaladării disensiunilor sovieto-române pe multiple planuri la mijlocul anilor 1960, semnificația anului 1812 este situată în centrul întregii problematice a controversatei istorii politice a Basarabiei.

După cel de-al Doilea Război Mondial, România ocupată și încorporată în blocul sovietic, a recunoscut, prin semnarea Tratatului de pace de la Paris din 10 februarie 1947, reanexarea Basarabiei de către URSS. Astfel că „în primul deceniu postbelic a fost imposibilă aducerea în discuție situația acestei provincii românești și a originii etnice adevărate a populației, altfel decât o impunea „prietenia cu marele popor sovietic”, evident incompatibilă cu realitatea istorică a anexării acestei provincii atât la 1812, cât și la 1940, numai pe baza dreptului forței”²¹. La baza scrierii „noii” istorii a românilor a stat lucrarea lui Mihail Roller, apărută în mai multe ediții²², și care trata cele mai importante evenimente din istoria Basarabiei în spiritul directivelor impuse de noile raporturi sovieto-române. Tratatul de pace de la București din 1812 era apreciat ca eliberare de „noi teritorii de sub jugul turcesc”, în alte ediții se afirma că „Basarabia a fost smulsă din sistemul Imperiului Otoman și eliberată de sub barbarul jug turcesc. Sub influența statului rus, mai dezvoltat, a fost grăbit procesul de descompunere a feudalismului, precum și procesul de dezvoltare a sistemului capitalist, ceea ce în mod obiectiv, a însemnat, cu tot caracterul înapoiat al politicii țariste, un fapt

¹⁹ Coadă L., *Anul 1812 și pierderea Basarabiei: între discurs public și comemorare*. În: *Tratatul de Pace de la București din 1812. 200 de ani de la anexare*, p. 312-313.

²⁰ Гросул Я.С., Мохов Н.А., *Историческая наука Молдавской ССР*, Москва: Наука, 1970. С. 35.

²¹ Plopeanu E., *Ideologia și adevărul istoric în istoriografia românească și moldovenească. Unele considerații*. În: „Analele ANTIM”, Chișinău, 2008, nr. 8, p. 194.

²² Roller M., *Studii și note științifice privind istoria României*, București, 1956.

înaintat”. Din această perspectivă, unirea din 1918 era privită ca o consecință a politicii „gubernului reacționar român” care, „folosind situația grea a tinerii republici sovietice, o atacă și ocupă Basarabia”. În schimb, raptul teritorial sovietic din 1940 era prezentat ca o „înțelegere” între guvernul Uniunii Sovietice și guvernul României, în urma căreia a avut loc „eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei; astfel se lichidează conflictul teritorial care exista între ambele guverne, conflict care s-a născut în urma intervenției contrarevoluționare a armatelor române împotriva Sovietelor în 1918”. Acest mod de tratare a fost în vigoare, în linii generale, până la apariția unor divergențe majore între Moscova și București, în 1964. În aceste condiții „dezbateră istoriografică a istoriei și evoluției teritoriului dintre Prut și Nistru a reprezentat un instrument în cadrul acestui proces” iar „lovitura” în plan istoriografic a fost dată de publicarea în acel an a lucrării „Note asupra românilor. Manuscrise inedite” aparținând lui K. Marx²³.

În aceste condiții, noua configurație politică a relațiilor sovieto-române își făcea loc, din ce în ce mai mult în producția istorică. În cel de-al patrulea volum al „Dicționarului Enciclopedic Român”, apărut în 1966, se susține că, drept urmare a războiului ruso-turc din 1806-1812, prin Tratatul de pace de la București, „Rusia a anexat Basarabia, acea parte a pământului Moldovei situată între Prut și Nistru”. Într-un mod similar, este reformulată aprecierea evenimentelor din martie 1918 și iunie 1940. Noul concept general, elaborat de istoriografia din RSR privitor la problema basarabeană, s-a materializat definitiv în „Istoria României” apărută în 1974²⁴.

În anii care au urmat, istoriografia românească „a continuat apropierea de adevărul istoric” în problema Basarabiei. Pentru partea sovietică, în special conducerea RSSM, cea mai gravă problemă o constituia nerecunoașterea de către conducerea de la București și a istoriografiei românești a existenței poporului moldovenesc și a RSSM, fapt semnalat în repetate rânduri în informațiile critice despre evoluția științei istorice de peste Prut, întocmite și expediate la Moscova de conducerea de partid din republică.

În condițiile în care până la mijlocul anilor '60, regimul comunist de la București n-a contestat apartenența Basarabiei, istoriografia sovietică n-a abordat în mod special problematica anului 1812. Istoricii din R.S.S. Moldovenească în articolele publicate cu ocazia aniversărilor ordinare ale acestui eveniment prezentau „eliberarea și alipirea”, adică anexarea rusească a Basarabiei, în spiritul mitului „celui mai mic rău” dacă era comparat cu acela al rămânerii sub jugul turcesc²⁵.

Totuși, concepția moldovenismului, opusă românismului, a fost elaborată și dezvoltată de istoriografia sovietică începând încă cu anii '20 ai secolului XX, în contextul nerecunoașterii de către regimul bolșevic a unirii Basarabiei cu

²³ Vezi: Plopeanu E., *op. cit.*, p. 194-195.

²⁴ *Ibidem*, p. 196-197.

²⁵ Vezi: *Pe veci cu Rusia. 150 de ani de la unirea Basarabiei cu Rusia*. În: „Învățătorul sovietic”, nr. 6, 1962, p. 61-64. E. Russev, *Anul 1812 - dată memorabilă în istoria Moldovei*. În: „Învățătorul sovietic”, nr. 5, 1967, p. 21-26.

România și creării RASSM în scopuri evident expansioniste. Chintesența tuturor lucrărilor o constituia teoria despre formarea, în epoca medievală, în sud-estul Europei, a două popoare distincte: românii și „moldovenii” și „ocuparea ilegală a Basarabiei în 1918 de către România burghezo-moșierească”.

În același timp, propaganda comunistă considera că „problema basarabeană” a apărut pe agenda internațională în 1918. În perioada interbelică nu s-a insistat în aprecierea semnificației anului 1812. În primul rând, datorită faptului că regimul stalinist, la început, a acordat puțină atenție istoriei prerevoluționare a teritoriului și popoarelor Imperiului Rus, evaluând în termeni negativi politica internă reacționară și politica externă expansionistă a țarismului. El era etichetat drept „închisoare a popoarelor” și „jandarm al Europei”. În al doilea rând, pentru propaganda comunistă, implicit istoriografia sovietică, era prioritar, în timpul în care Basarabia era parte componentă a României, să „argumenteze” ilegalitatea actului Unirii din 27 martie 1918. Preluând jargoanele și clișeele diplomației bolșevice, istoriografia sovietică va revendica Basarabia, pentru că la momentul „răpirii” ei de România burghezo-moșierească, era un teritoriu sovietic, unde biruise revoluția socialistă; Sfatul Țării era tratat ca un organ contrarevoluționar, nereprezentativ și nu era abilitat să hotărască soarta populației de aici; „ocupanții” au instaurat în ținut un regim „colonial”, „sângeros”; drept răspuns poporul s-a ridicat la luptă împotriva „cotropitorilor” pentru eliberarea acestui teritoriu și reunirea lui cu Țara Sovietelor.

În acest context, după 1918 „principala caracteristică a lucrărilor autorilor sovietici, în care într-un fel sau altul era tratată și problema populației Basarabiei, a constituit-o tonalitatea defăimătoare, culpabilizarea autorităților României și falsificarea datelor statistice în vederea argumentării „științifice” a obiectivului politic major: reacapararea guberniei pierdute”²⁶.

Astfel, în prefața lucrării lui L. S. Berg²⁷, apărută în 1918, la Moscova, având ca obiect de studiu populația și economia Basarabiei, autorul afirmă în mod tendențios următoarele: „România a răpit o provincie asupra căreia nu are niciun drept politic sau etnic. Noi, rușii, considerăm nulă decizia așa-numitului Sfatul Țării, de care n-a auzit nimeni și care în plus a lucrat sub amenințarea jandarmilor și mitralierilor românești”. În broșura politico-propagandistică „România”, editată la Harkov în 1922, autorul acesteia, M. Rafail, considera Basarabia drept „teritoriu ocupat al Rusiei”. A excelat în tratarea denaturată a istoriei și situației din Basarabia, faimosul K. Rakovski, social-democrat de origine româno-bulgară, devenit după 1917 unul din conducătorii politicii externe sovietice și ulterior al Republicii Socialiste Ucrainene. El a publicat, în calitate de autor sau în colaborare, mai multe lucrări, în care și-a propus drept scop să descrie „toate atrocitățile pe care administrația română civilă și militară le comite în Basarabia”, menționând că „țărani români trăiesc într-atât de greu, încât, conform mărturiilor mai multor savanți români încep a degenera”, că țărani din țările vecine îi

²⁶ Enciu N., *Populația rurală a Basarabiei*, p. 66.

²⁷ Берг Л. С., *Бессарабия. Страна-Люди-Хозяйство*, Москва, 1918. С. VII.

numesc pe țărani români „mămăligari”, deoarece aceștia nu folosesc încă pâinea în rația lor alimentară, că țărănimii române, în marea ei majoritate, îi este totalmente necunoscută noțiunea de „patrie”, că aceasta ar accepta orice autoritate străină, capabilă de a-i ameliora întrucâtva starea materială precară, iar politica externă a României s-ar fi redus la acapararea unor teritorii cât mai vaste de la țările vecine²⁸. Într-o altă lucrare, el afirmă tranșant că soarta unor părți a Basarabiei „nu va putea fi soluționată fără Rusia”, că „adevăratul proprietar al Basarabiei este Uniunea Sovietică”, iar „problema Basarabiei va fi soluționată nu la Tokio și nici la Roma, ci la Moscova”²⁹. În o altă broșură, consacrată Basarabiei și semnată de Rakovski în colaborare cu V. Dembo în 1926, se lansează ipoteza conform căreia, chiar dacă moldovenii ar fi deținut 75, 80 sau 100 % din totalul populației, iar limba moldovenească ar fi fost identică limbii române - aceste fapte ar fi constituit doar argumentarea necesității unirii Basarabiei cu România, problema urmând a fi soluționată definitiv prin intermediul plebiscitului³⁰. Pe aceeași linie în prezentarea tendențioasă și denaturată a realităților din Basarabia interbelică se înscriu și broșurile lansate de L. N. Alexandri³¹, V. O. Dembo³², S. S. Bantke³³, K. Galaida³⁴, A. Badulescu³⁵ ș. a.

Ștafeta acestei campanii propagandistice de denigrare a României, de falsificare a realităților legate de situația Basarabiei în cadrul statului unitar român, a fost preluată de *Societatea basarabenilor*, o organizație de tip kominternist, fondată în 1925, la Moscova, din rândurile presupușilor emigranți politici basarabeni în URSS, ce și-a propus drept obiectiv apropiat „eliberarea Basarabiei de sub jugul ocupanților români” și „reunirea ei cu Uniunea Sovietică” pe calea „răsturnării boierimii române”, „sovietizarea Basarabiei” și „unirea” ei cu „RASS Moldovenească”, iar în perspectivă, „răsturnarea dominației boierilor și capitaliștilor în întreaga Românie” și „prin revoluția din România, spre sovietizarea Balcanilor”. Pe paginile revistei „Basarabia Roșie”, editată din 1926 și până în 1938 de această societate, din număr în număr s-a urmărit cu tenacitate realizarea obiectivelor propuse. Tematica și conținuturile articolelor abundă în expresii de genul „confiscării de la țărani basarabeni a cuceririlor Puterii Sovietice instaurate în ținut la începutul anului 1918”, a „degradării” situației economice și financiare a gospodăriilor țărănești ca urmare a aplicării reformei agrare din 1918-1921 în Basarabia, a „exploatării crunte” a populației rurale din Basarabia de către „boierii și moșierii români”, a foametei permanente ce bântuia mediul

²⁸ Раковский К., *Боярская Румыния*, Москва, 1922. С. 5-17.

²⁹ Его же. *Румыния и Бессарабия. К семилетию аннексии Бессарабии*, Москва, 1925. С. 38, 53.

³⁰ Раковский К., Дембо В., *Румынские притязания на Бессарабию*, Москва; Ленинград, 1926. С. 23-24.

³¹ Александри Л.Н., *Бессарабия и бессарабский вопрос*, Москва, 1924.

³² Дембо В.О., *Советская Молдавия и бессарабский вопрос*, Москва, 1925. Его же. *Бессарабское крестьянство под властью кулаков и помещиков*, Москва, 1931.

³³ Бантке С.С., *10 лет борьбы против румынских бояр*, Москва; Ленинград, 1928.

³⁴ Галайда К., *Украденная страна*, Москва, 1928.

³⁵ Бадулеску А., *Восстание в Татар-Бунаре*, Москва, 1925.

rural basarabean, a emigrării în masă a țăranilor basarabeni, cum că „țărănimea basarabeană a fost coborâtă pe ultima treaptă a sărăciei”, „fenomenul pustiirii satului basarabean”, „refugiații basarabeni de peste Nistru”, „răfuielile ocupanților cu populația dezarmată a Basarabiei”, asasinarea basarabenilor „de călăii români cu sutele și miile” și că drept consecință „Basarabia oferea priverileștea unui vulcan, capabil în orice clipă să reverse lava-i incandescentă peste capetele asupritorilor săi”. Pe acest contrast, pentru a atrage simpatiile țăranilor basarabeni față de „patria socialismului”, erau publicate informații de peste Nistru, din URSS și RASS Moldovenească, care demonstau „înflorirea” acolo „a drepturilor țăranilor, a grijii publice față de țărănime și sfera rurală în ansamblu, a dezvoltării culturii rurale și a spiritului civic în mediul țăranilor”³⁶.

În cadrul acestei campanii de propagandă și dezinformare, duse de imperiul sovietic încă de la mijlocul anilor '20 „Moscova patrona o rețea impresionantă de publicații, transmisiuni și „societăți basarabene” care practic monopolizase informațiile referitoare la „Basarabia” și România în întreaga Europă și în SUA. Mai mult de un deceniu și jumătate, această rețea atribuia aproape orice fenomen negativ din regiune „jugului românesc”, influențând stabil opinia susceptibilă a Europei și a SUA față de o zonă în raport cu care ambele aveau, tradițional, doar interese terțiare”³⁷.

Acestui gen de activitate este dedicată o monografie specială a istoricului din RSS Moldovenească Ia. M. Kopanski³⁸, în care pe un ton extrem de polemic, prin prezentarea tendențioasă a surselor istorice și selectarea doar a pasajelor convenabile, este dezvăluită istoria creării și activității Societății basarabenilor din Uniunea Sovietică și uniunilor basarabenilor emigranți din Franța, Cehoslovacia, Austria, Germania și alte state. Este „reflectată participarea Societății și uniunilor în lupta pentru reunirea Basarabiei cu Patria socialistă, este evidențiat rolul lor în desfășurarea solidarității internaționale cu Basarabia militantă, contribuția la educarea internaționalistă a oamenilor sovietici”.

Cu privire la caracterul și conținuturile istoriografiei sovietice din perioada interbelică, istoricul N. Enciu concluzionează: „istoricii sovietici, recurgând la estomparea datelor statistice oficiale și a diverselor informații cu caracter științific culese din ziarele și periodicele românești, precum și speculând numeroasele nedreptăți sociale, starea realmente precară a țăranimii basarabene în perioada dintre cele două războaie mondiale, despre care presa românească relata fără vreo restricție, uneori chiar exagerând-o în vâltoarea disputelor politice, au prezentat o imagine voit denaturată și falsificată a populației basarabene, poleind, în schimb, starea cu adevărat dezastruoasă a țăranimii sovietice, inclusiv a celei

³⁶ Vezi: Enciu, N., *op cit.*, p. 68-69.

³⁷ Watts Larry, L., Vezi: Prefață la E. Negru, Gh. Negru, *Cursul deosebit al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989)*, Studii și documente, vol. 1 (1965-1975), Chișinău, CEP USM, 2013, p. 6.

³⁸ Копанский Я.М., *Общество бессарабцев в СССР и союз бессарабских эмигрантов (1924-1940)*, Кишинев: Штиинца, 1978.

din RASSM, care a avut de suportat, la finele anilor '20, „transformarea radicală a agriculturii seminaturale”, realizată cu o cruzime nemaîntâlnită de istorie”³⁹.

După 1918, teritoriul dintre Prut și Nistru a continuat să rămână obiectul unor ciocniri politice de rezonanță cu vecinul de la Răsărit, antiromânismul, concepția luptei de clasă, teoria revoluției mondiale au fost pilonii pe care se sprijinea istoriografia sovietică în problema Basarabiei din perioada interbelică⁴⁰.

După 1964 se atestă o multiplicare a lucrărilor istoricilor sovietici moldoveni dedicate istoriei Basarabiei, RASSM și RSSM. Această conjunctură se datorează, în primul rând, reconsiderării și rescrierii istoriei naționale în România. Se remarcă intensificarea activității „falsificatorilor burghezi” a istoriei și culturii „poporului moldovenesc” și, implicit, se impune necesitatea de a fundamenta existența separată a acestuia, de a justifica cele două „eliberări”, de a contracara „naționalismul local”, care atenta la „prietenia seculară”, se etala soluționarea problemelor legate de edificarea „noii societăți” prin intermediul educației comuniste a oamenilor muncii.

Valoarea politico-propagandistică a ideii privind apartenența Basarabiei de Rusia, anterioare „instaurării puterii sovietice”, și apoi de Uniunea Sovietică, este evidentă. Ea reîntărea pretinsa legitimitate a regimului sovietic de o manieră acceptabilă din punctul de vedere ideologic și, era o trimitere la anexarea țaristă din 1812 ca modalitate de eliberare de sub jugul turcesc. Conținutul și caracterul interpretării „problemei basarabene” se vor modifica radical după 1964, an care a reprezentat un moment de cotitură în relațiile sovieto-române sub toate aspectele⁴¹, când conducerea României a optat pentru un curs deosebit și autonom în politica ei internă și externă și pentru o tot mai redusă dependență de Uniunea Sovietică⁴².

Adeptii fostei istoriografii sovietice moldovenești își vedeau misiunea și comanda socială în falsificarea deliberată a anexării în 1812 a Basarabiei de către Rusia, nerecunoașterea actului Unirii din 27 martie 1918, justificarea pretențiilor ruse, ucrainene și sovietice asupra Basarabiei din perioada interbelică și a celor două anexări din 1940 și 1944, a „experimentului diabolic al regimului comunist în vederea rusificării Basarabiei și nimicirii conștiinței naționale a românilor basarabeni, ca parte inalienabilă a entității românești”. Total oportunistă, sub presiunea regimului de ocupație, știința istorică devine, în mâinile clasei birocratice, un instrument de modelare ideologică a societății, de ideologizare a întregii istorii a românilor, iar cărțile de istorie, apărute în perioada regimului comunist, au lăsat urme adânci în conștiința populației băștinașe.

³⁹ Enciu N., *op. cit.*, p. 71.

⁴⁰ Țăranu, A., M., *Istoriografia națională - imperativ al timpului*. În: „Revistă de istorie a Moldovei”, 1992, nr. 1, p. 6.

⁴¹ V. Burlacu, *Impactul relațiilor sovieto-române asupra politicii culturale din RSS Moldovenească*. În: *Tratatul de pace de la București din 1812, 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Coordonator S. Musteață, Ed. Pontos, Chișinău, 2012, p. 295.

⁴² Meurs W. P. V., *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996, p. 237.

În acest sens, „cea mai mare atenție s-a acordat istoriei politice a ținutului, al cărei rost era să justifice aflarea acestui teritoriu în componența URSS și să demonstreze, totodată, că regimul comunist era cel mai înaintat și mai uman din lume. Dimpotrivă, scrierile pe aceeași temă apărute în România, vrând-nevrând, trebuiau să susțină dreptul ei legitim asupra Basarabiei, de aceea aveau și ele o accentuată conotație politică, fără să știrbească semnificativ - dat fiind caracterul românesc al acestui spațiu - imaginea realității istorice”⁴³.

Principalele evoluții istoriografice ale științei istorice moldovenești în perioada postbelică, ca „parte componentă a istoriografiei sovietice cu toate neajunsurile ce le-a avut, cu toate erorile ce le-a comis și, în măsură mai mică, cu toate realizările ei, încorsetate de sistemul totalitar”⁴⁴, se refereau la aplicarea a 4 mituri de bază: 1) mitul poporului moldovenesc; 2) mitul prieteniei popoarelor; 3) mitul formulei răului mai mic; 4) mitul instaurării puterii sovietice la 1 ianuarie 1918⁴⁵.

Istoricii sovietici de la Chișinău, executând comanda politică, au interpretat tendențios evenimentele legate de anul 1812, și, cele care au urmat. Este cazul aniversărilor ordinare în articole omagiale⁴⁶, în monografii sau culegeri de articole dedicate diverselor aspecte ale problemei⁴⁷, broșuri de „popularizare” a științei istorice⁴⁸. Evident, perioada cea mai falsificată în istoriografia sovietică a constituit-o cea a întregirii neamului dintre anii 1918 și 1940. O simplă trecere în revistă doar a titlurilor lucrărilor publicate ale unor istorici sovietici moldoveni denotă caracterul tendențios al interpretării evenimentelor și proceselor analizate, predilecția pentru subiectele politico-ideologice ale istoriei Basarabiei interbelice

⁴³ Țurcanu, I., *Istoricitatea istoriografiei*, p. 24.

⁴⁴ Țaranu, A., M., *Istoriografia națională-imperativ al timpului*. În: „Revistă de istorie a Moldovei”, 1992, nr. 1, p. 3.

⁴⁵ Meurs W. P. V., *op. cit.*, p. 202-236.

⁴⁶ A se vedea: Гросул Я., *Слобозиря Молдовой де суб жугул турчешк ши униря ей ла Русия // Октомврие. 1949. № 6. П. 84-88; Idem. Пе вещь ку Русия. 150 де ань де ла униря Басарабией ку Русия // Ынвэцэторул советик. 1962. № 5. П. 61-64; Руссев Е. Анул 1812 – датэ меморабилэ ын история Молдовой // Ынвэцэторул советик. 1967. № 5. П. 21-26; Даниленко П. Ун евенимент круциал дин история попорулуй молдовенеск // Ынвэцэторул советик. 1972. № 5. П. 45-48; Иванов И. Поворот в исторических судьбах молдавского народа. К 160-летию присоединения Бессарабии к России // Кодры. 1972. № 5; Дате меморабиле. Момент де рэскруче ын история попорулуй молдовенеск (165 де ань де ла елибераря Басарабией де суб жугул отоман ши алипция ей ла Русия // Ынвэцэторул советик. 1977. № 5. П. 58; Драгнев Д.М., Жуков В.И., Царанов В.И., *Присоединение Бессарабии к России – важная веха в истории молдавского народа // Вопросы истории. 1982. № 7. С. 29-42.**

⁴⁷ Руссев Е.М., *Борьба молдавского народа против отоманского ига*, Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1968; Анцупов И.А., Бабий А.И., Жуков В.И., Иванов Ю.Г., *Историческое значение присоединения Бессарабии к России в 1812 году*, Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1968.

⁴⁸ Гросул Я.С., Будак И.Г., *Прогрессивное значение присоединения Бессарабии*, Кишинев: Общество «Знание», 1968; Мунтян М.П., *Присоединение Бессарабии к России и его историческое значение*, Кишинев: Общество «Знание», 1982; Репида А.В., Цвиркун В.И., *1812 год в исторических судьбах молдавского народа (к 175 летию присоединения Бессарабии к России)*, Кишинев: Общество «Знание», 1987.

– S. K. Brîseakin și M. C. Sîtnic⁴⁹, Ia. M. Kopanski (conducătorul colectivului de autori)⁵⁰, K. Drachenberg⁵¹, U. G. Murzac⁵² ș.a. Ele abundă în expresii de genul „luptă revoluționară pentru eliberare națională și socială”, „răscoale”, „procesе judiciare”, „solidaritate proletară”, „cotropirea Basarabiei Sovietice de România regală”, „Basarabia sub jugul ocupanților”, „restabilirea dreptății istorice”, „colonie”, „Sfatul Țării – organ trădător”, „nelegiuirile ocupanților”, „regim al cruntei asupririi sociale, naționale și politice”, „rezolvarea pașnică a problemei basarabene”, „înflorirea Moldovei în familia frățească a popoarelor URSS”.

Într-un alt gen de lucrări ale istoricilor din RSS Moldovenească A. Lisețki, E. Floca⁵³, D. Marinescu⁵⁴, A. Grecul⁵⁵, S. Afteniuk⁵⁶, D. T. Ursul⁵⁷, G. I. Eremei⁵⁸, D. I. Antoniuk⁵⁹ ș. a. este elogiată așa-zisa „politică națională” a partidului comunist, rezolvarea ei cu succes și statornicirea colaborării frățești a popoarelor în cadrul unui stat socialist multinațional unic, îmbinarea armonioasă a înfloririi și apropierii națiunilor socialiste, pretinsele realizări grandioase ale „poporului moldovenesc” în anii puterii sovietici în toate sferele vieții sociale, realizarea în practică a învățaturii leniniste despre revoluția culturală, legăturile și influența reciprocă a culturilor „popoarelor frățești”, contribuția lor la „îmbogățirea culturii socialiste moldovenești”, și „internaționalizarea vieții spirituale a republicii”, consolidarea colaborării și prieteniei de nezdruccinat între poporul moldovenesc și alte popoare ale Uniunii Sovietice.

Viziunea de ansamblu și concepțiile istoriografiei sovietice moldovenești, „fondată pe metodologia marxist-leninistă”, au fost analizate și expuse în câteva studii sintetice generale de diferită calitate ale reprezentanților acestei științe din

⁴⁹ Брысякин С. К., Сытник М.К., *Триумф аdevэрулуй историк*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1970.

⁵⁰ Копанский Я. М. (конд. кол. де аут.), *Лупта оаменилор мунчий дин Басарабия пентру елибераря ши реуниря ей ку Патрия Советикэ. Аний 1918-1940*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1973.

⁵¹ Драченберг К., *1918-1940 – солидаритате пролетарэ*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1975.

⁵² Мурзак У.Г., *Лупта революционарэ де елибераре а оаменилор мунчий дин Басарабия*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1982.

⁵³ Лисецкий А., Флока Е., *Ленинская национальная политика КПСС в действии*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1974.

⁵⁴ Маринеску Д., *Двуязычие – фактор сблизения социалистических наций и народностей*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1975.

⁵⁵ Грекул А., *Истоки великого братства*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1968. Его же. *Расцвет молдавской социалистической*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1971.

⁵⁶ Аftenюк С., *Ленинская национальная политика Коммунистической партии и образование советской государственности молдавского народа*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1971.

⁵⁷ Ursul Д.Т., *Ынфлориря ши апропиеря нациилор советиче*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1971.

⁵⁸ Еремей Г. И., *Ноиле оризонтурь але културий молдовенешть*, Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1977.

⁵⁹ Antoniuk Д. И., *Динамизм культурного строительства в Советской Молдавии*, Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1984.

RSS Moldovenească. Printre primele de acest fel, cartea istoricilor oficiali, I. S. Grosul și N. A. Mohov, avea ca obiectiv de a da „o ripostă naționaliștilor burghezi și falsificatorilor istoriei”⁶⁰. Către aniversarea a 60-a de la crearea RASS Moldovenești a fost editată o altă monografie colectivă, autorii căreia în baza „concepției marxist-leniniste” analizează, în mod special, istoriografia legăturilor și prieteniei multisekulare dintre poporul moldovenesc și alte popoare ale Uniunii Sovietice, importanței progresiste a alipirii Basarabiei și dezvoltării ascendentă a ținutului în cadrul Rusiei, luptei pentru puterea sovietică, aspectelor principale ale construcției socialiste în republică⁶¹.

O categorie aparte de studii istoriografice, în spiritul propagandei comuniste, au drept temă specială și obiectiv critica și combaterea așa-zișilor falsificatori ai istoriei și culturii poporului moldovenesc din timpurile străvechi și până „în perioada construcției comuniste în RSS Moldovenească”⁶².

În cele mai multe cazuri, lucrările istoricilor sovietici moldoveni, erau scrise la comanda forurilor ideologice diriguitoare ale partidului comunist și au fost o replică la aparițiile editoriale istoriografice din România, care reconsiderau istoria națională, aflată până atunci sub dictatul ideologic sovietic. În acest context, istoricul I. Țurcanu, referindu-se la aspectul cantitativ al cercetărilor istorice din perioada respectivă, remarcă următoarele: „multe scrieri pretins istoriografice din perioada sovietică nu sunt decât răfuiele cu istoriografia „burgheză” și „naționalistă”⁶³. Astfel, încă din 1970 autoritățile de la Chișinău, cu sprijinul forurilor unionale, au încredințat unui consiliu științific special, creat în cadrul Academiei de Științe a RSSM, sarcina să investigheze „legăturile slavo-volohe și originea poporului moldovenesc”. În lucrările publicate în cadrul acestui proiect erau fabricate concluzii favorabile regimului, precum că slavii de est sunt strămoșii rușilor, ucrainenilor și bielorușilor, iar volohii au dat naștere moldovenilor, românilor și vlahilor balcanici. Etapa finală a procesului de constituire a poporului moldovenesc și începutul formării „națiunii burgheze moldovenești” s-ar fi produs în perioada în care Basarabia se afla sub guvernare țaristă, în secolul XIX. Prin astfel de afirmații, într-un mod aberant, națiunea română era divizată după criterii geografice, negându-se caracterul unitar al populației din spațiul carpato-dunăreano-nistreano-pontic⁶⁴. Chiar la prima sesiune, care a avut loc în luna mai 1970, consiliul a hotărât „să recomande insistent spre cercetare vestigiile slave de pe teritoriul Moldovei, deoarece acestea au o importanță mare pentru

⁶⁰ Гросул Я. С., Мохов Н.А., *Историческая наука Молдавской ССР*, Москва: Наука, 1970. С. 2.

⁶¹ *Историческая наука Советской Молдавии* (отв. ред. В.И. Царанов), Кишинев: Штиинца, 1984.

⁶² *Ымпотрива фалсификаторилор бургежь ай историей ши културий попорулуй молдовенеск. Кулежере де артиколе*, Алкэтуитор С.С. Чиботару. Кишинэу: Картя Молдовеняскэ, 1974.

⁶³ Țurcanu I., *Istoricitatea istoriografiei*, p. 31.

⁶⁴ Vezi: Pop A., *Controversa sovieto-română și politica de independență a României*. În: „Revista Română de Studii Internaționale”, 1992, nr. 2, p. 124.

soluționarea problemei etnogenezei moldovenilor”⁶⁵. În consecință, din motive politico-propagandistice, cele mai multe investigații arheologice „erau inițiate și stimulate pentru demonstrarea vechimii și perenității slavilor pe teritoriul Moldovei, în detrimentul studierii civilizației geto-dace și a celei romane timpurii”⁶⁶.

Momentul de apogeu al reacției istoriografiei de la Chișinău l-a reprezentat apariția în anul 1974 a faimoasei lucrări, de circa o mie de pagini, în care autorul, A. M. Lazarev⁶⁷, considerat „decanul istoriografiei sovietice moldovenești”, în capitolul dedicat istoriografiei române și occidentale privind chestiunea Basarabiei, nota, în mod special, faptul că „în ultimii ani au apărut o serie de contradicții dintre cercetătorii din Republica Socialistă România în problema istoriei Moldovei”. În același context, Lazarev remarcă poziția istoricilor români M. Roller, P. Constantinescu-Iași, M. Bujor, V. Liveanu ș.a. care au sprijinit politica sovietică în Basarabia și au tratat diverse aspecte ale istoriei acestei provincii de pe poziții convenabile Moscovei⁶⁸. El combătea istoricii burghezi din Occident și „concepțiile eronate” ale istoricilor din România socialistă (Andrei Oțetea, Gh. Zaharia, Ion Oprea, Miron Constantinescu ș.a.), dar și pe cele ale colegilor săi, blamați pentru că au fost „prea blânzi în polemicele cu colegii români”.

Apărută cu puțin timp înainte de deschiderea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa de la Helsinki, cartea „trebuia să reamintească factorilor de decizie de la București să nu se îndepărteze prea mult de linia și vederile Moscovei”. De asemenea, era reluată și „fundamentată” prin cele mai fanteziste argumente teoria conform căreia moldovenii sunt o „națiune” cu istorie, limbă, cultură, tradiții distincte de cele ale românilor. Autorul mai făcea aluzii referitoare la eventualitatea „reeditării invaziei din Cehoslovacia în cazul continuării emiterii unor pretenții teritoriale asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord⁶⁹. Lucrarea, după modul cum autorul combătea istoriografia „ostilă” și căuta, „inventând” argumente în favoarea „națiunii” și „statalității moldovenești” se „pretindea o prezentare definitivă a problemei Basarabiei din punctul de vedere sovietic”.

Reacția n-a întârziat. În baza deciziei Sesiunii Comitetului Executiv al PCR, din 23 aprilie 1975, despre crearea unei comisii de partid pentru editarea istoriei veridice a României, bazată pe conceptul materiaist-dialectic, a fost elaborată o programă orientativă, intitulată „Momente principale din istoria Patriei, a Partidului și a mișcării democratice și revoluționare din țara noastră”. În această directivă de partid erau afirmate clar pretențiile românești asupra Basarabiei, se justifica actul de la 1918 și se formulau critici la adresa istoricilor sovietici.

⁶⁵ Țurcanu I., *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*. În: „Revistă de Istorie a Moldovei”, 1994, nr. 3-4, p. 4.

⁶⁶ Idem, *Istoricitatea istoriografiei*, p. 25.

⁶⁷ Лазарев А.М., *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*, Кишинев: Карта Молдовеняскэ, 1974.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 43.

⁶⁹ Ploeanu E., *Ideologia și adevărul istoric*, p. 197.

Un moment specific al dezbaterilor de la mijlocul anilor '70 este implicarea directă a lui N. Ceaușescu. Într-o luare de cuvânt la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” cu ocazia a treizeci de ani de la fondare, Ceaușescu a criticat „eforturile de negare și subestimare a rolului istoric al națiunii”, precum și poziția acelor care echivalau conceptele de națiune și naționalism: „Dezmembrarea statelor, diviziunea arbitrară a popoarelor este prezentată drept o expresie a necesității istorice. Aceste situații create în mod artificial sunt transformate în teorie și interpretate drept procese naturale în evoluția națiunilor distincte”. Președintele român susținea: „Experiența istorică ne învață că dezmembrarea statelor și diviziunea națiunilor a însemnat stoparea progresului social”, acestea fiind aluzii cât se poate de clare la raptul teritorial de la 1940 și la crearea artificială a poporului moldovenesc⁷⁰.

Executând comanda politică a liderului comunist de la București, istoricii români au răspuns prin numeroase replici, remarcându-se în acest context Fl. Constantiniu, Dan Berindei, și, în mod special, C. C. Giurescu, care sub pseudonimul Petre Moldovanu, a publicat, la Milano, în 1976, la editura Nagard, cartea „Cum se falsifică istoria”.

La baza istoriografiei sovietice moldovenești stăteau dogmele ideologice privind „apartenența la lumea slavă a teritoriului Basarabiei”, „rolul decisiv al elementului slav în formarea poporului moldovenesc”, „prietenia de veacuri între poporul moldovenesc, rus și cel ucrainean”, „lupta comună împotriva dușmanului”, „misiunea eliberatoare a Rusiei în raport cu poporul moldovenesc și alte popoare din Sud-Estul Europei de sub jugul turcesc”, „caracterul legitim și firesc al eliberării și alipirii Basarabiei la Rusia”, „importanța progresistă a „alipirii” Basarabiei la Rusia”, „prosperarea Basarabiei” care, prin „moștenirea istorică” și impactul politicii de rusificare, mai dănuie până astăzi în mentalitatea unor concetățeni de-ai noștri, și sunt promovate de „un anumit gen de politicieni și istorici-ostatici ai vechilor ideologii și servili intereselor Moscovei”.

Astfel, că, și după proclamarea Independenței Republicii Moldova, ingerința politicului în tratarea problemelor cheie ale istoriei noastre naționale a condus la „o permanentă refacere a trecutului” în funcție de obiectivele politice ale partidelor care s-au perindat la guvernare, fiind reanimate sistematic tezele moldovenismului.

Drept dovadă de atitudine neștiințifică, selectare tendențioasă a faptelor și documentelor istorice, servesc mai multe lucrări, apărute după 1991.

În „Istoria Moldovei” de V. Stati, referitor la anul 1812, speculându-se că teritoriul dintre Nistru și Prut era o parte a Principatului Moldovei, se arată, în consecință, că Basarabia (Moldova de Est, dintre Prut și Nistru) nu a aparținut niciodată, *de jure* sau *de facto*, nici Principatelor Unite la 1859 și nici României

⁷⁰ Suveică S., *Polemica româno-sovietică privind chestiunea Basarabiei în arhivele Europei Libere. 1964-1975*. În: *Basarabia. Dilema identității*, ed., Solomon Flavius, Zub Alexandru, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001, p. 200.

după 1862⁷¹. Aceleași raționamente speculative sunt aplicate și în cazul aprecierii declarației Sfatului Țării din 27 martie 1918, când autorul în mod retoric vehiculează cu ideea unirii Republicii Democratice Moldovenești cu „mama sa România”: cum România, constituită în 1862 și recunoscută cu acest nume în 1866, a devenit „mamă” a Basarabiei dacă aceasta „a fost ruptă din trupul vechii Moldove în 1812? Cu 50 de ani înainte de apariția României!”⁷². Tentativa de a folosi sintagme geografico-politico-juridice, pentru a ascunde adevărul despre evenimentele unirii Basarabiei cu România, este caracteristică și lui I. Levit⁷³.

Într-o lucrare cu caracter oficial, publicată în perioada guvernării comuniste la Chișinău, în 2004, fără a se aprecia caracterul actului din 1812, se arată că „intrarea Basarabiei în componența Rusiei, în pofida tendințelor subiective al țarismului, a jucat în mod obiectiv un rol istoric progresist în dezvoltarea ținutului”⁷⁴, iar după câteva pagini se scria despre „eliberarea teritoriului dintre Prut și Nistru (partea de Est a statului medieval moldovenesc) de sub jugul turcesc”⁷⁵.

O interpretare sofisticată și eclectică se face și altor evenimente cruciale din istoria națională. Anul 1940 reprezintă un exemplu concludent în acest sens. Conform aprecierilor aceluiași autori: „eforturile diplomatice în vederea eliberării Republicii Democratice Moldovenești, ocupată în ianuarie 1918, obiectiv, corespundeau aspirațiilor poporului multinațional al Republicii Moldova, care de-a lungul a 22 de ani vedeau în Rusia sovietică izbăvirea lor. Dar noțiunile etnodemografice, etnopolitice, motivația istorică și scopurile strategice din această notă oficială rămân ofensatoare”⁷⁶.

Într-o altă remarcă, schimbul de note a fost văzut ca o soluționare pașnică a conflictului ce dura de 22 de ani și de asemenea „ca o etapă însemnată în istoria poporului moldovenesc, a tuturor cetățenilor din Basarabia, care a deschis o nouă pagină în viața lor de mai departe”⁷⁷. Aceiași istorici, manifestându-și ostilitatea față de România, evidențiază scopul angajării ei în prima conflagrație mondială prin tendința extinderii teritoriale, care s-a soldat, în cele din urmă, cu intervenția armatei române în Basarabia și la „separarea violentă a Basarabiei de Rusia”⁷⁸. Într-un sens cu totul denaturat este apreciat Pactul Ribbentrop-Molotov, care este comparat cu sistemul Tratatelor de la Paris din 1919-1920. Astfel, cele două state agresoare ar fi procedat în aceeași manieră cu statele învingătoare la Versailles, care au cedat României Transilvania, Bucovina și Basarabia, încălcând „totalmente drepturile popoarelor” Ungariei, Serbiei, Republicii Democratice Moldovenești⁷⁹.

⁷¹ Vezi: Stati V., *Istoria Moldovei*, Chișinău, 2002, p. 231.

⁷² *Ibidem*, p. 293.

⁷³ Levit I., *Republica Moldovenească (noiembrie 1917-noiembrie 1918)*, Chișinău, 2003.

⁷⁴ *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 2004, p. 112.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 133.

⁷⁶ Stati V., *op. cit.*, p. 346.

⁷⁷ *Istoria Republicii Moldova*, 2004, *op. cit.*, p. 258, 260.

⁷⁸ Vezi: *Ibidem*, p. 215, 219.

⁷⁹ Stati V., *op. cit.*, p. 341.

În acest context, se impune stringent depășirea dogmelor false și preceptelor istoriografiei sovietice care au dominat în scrierea istoriei până la căderea regimului comunist și mai dăinuie, din păcate, în rândurile unor istorici și în conștiința unei părți a populației republicii. Or, așa cum concluzionează istoricul I. Țurcanu „moștenirea cea mai grea pe care o are istoriografia basarabeană din perioada dominației sovietice este influența ideilor preconceptuate, a clișeului politic mai ales, asupra scrisului istoric. Pe atunci istoricilor li s-a inoculat cu insistență ideea că nu puteau, nu aveau voie să fie altceva decât propagandiști ai dogmei comuniste și ai doctrinei imperiale sovietice. Vremurile acelea au apus, dar mentalitatea istoricilor nu s-a prea schimbat”⁸⁰.

După 1989, în Republica Moldova și România, noul demers istoriografic național a demarat ca urmare a prăbușirii regimurilor comuniste și democratizării societății. Pe fundalul acestor realități au apărut numeroase studii și lucrări de certă valoare, consacrate elucidării momentelor cruciale ale istoriei tragice a românilor basarabeni și reafirmării adevărului istoric.

Evenimentele care au avut loc în Basarabia în anii 1917-1918, caracterul și conținutul mișcării de eliberare națională a românilor din stânga Prutului, crearea și activitatea Sfatului Țării, Unirea Basarabiei cu România constituie chintesența lucrării istoricului A. Bobeică⁸¹.

Istoricii A. Moraru și I. Negrei au pus la dispoziția publicului larg, un material important despre realizarea idealului național românesc - legitimitatea întregirii teritoriale și desăvârșirii unității politice a statului român, atât prin prisma premiselor interne, cât și a conjuncturii internaționale favorabile create de Primul Război Mondial. Mișcarea națională a românilor este prezentată ca un proces general și unitar care s-a încheiat cu recunoașterea internațională a Marii Uniri⁸².

O primă sinteză a dezvoltării Basarabiei în cadrul României întregite sub aspect politic, social-economic și cultural în cei 22 de ani (1918-1940) este realizată de istoricii I. Agrigoroaiei și Gh. Palade⁸³.

Procesul de modernizare a Basarabiei în primul deceniu interbelic și aspectele demografice ale populației Basarabiei interbelice sunt rezultatele unor cercetări fundamentale, realizate de S. Suveică⁸⁴ și N. Enciu⁸⁵, prin valorificarea amplă a izvoarelor și a unei impresionante bibliografii.

⁸⁰ Țurcanu Ion, *Istoricitatea istoriografiei*, p. 245.

⁸¹ Bobeică Alexandru, *Sfatul Țării - stindard al renașterii naționale*, Chișinău, Editura Universitas, 1993.

⁸² Moraru Anton, Negrei Ion, *Anul 1918- ora astrală a neamului românesc*, Chișinău, Editura Civitas, 1998.

⁸³ Agrigoroaiei Ion, Palade Gheorghe, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1993.

⁸⁴ Suveică S., *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010.

⁸⁵ Enciu N., *Tradiționalism și modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. Vol I, Populația Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2013.

Cartea autorilor A. Karețki și A. Pricop cuprinde un bogat material documentar de mare valoare, depistat din arhivele străine și din România, care reflectă activitatea diplomatică și poziția diferitor state în problema Basarabiei. Culegerea este însoțită de un amplu studiu introductiv care oferă o imagine cuprinzătoare a evenimentelor ce s-au desfășurat de la unirea Basarabiei cu Patria-mamă din martie 1918 până la raptul teritorial din vara anului 1940⁸⁶.

Reconstituirea proceselor legate de răpirea Basarabiei de către URSS⁸⁷, investigarea relațiilor româno-sovietice din perioada imediat următoare ocupației ținutului⁸⁸, analiza fenomenului colectivizării în Basarabia din momentul anexării ei de Uniunea Sovietică în 1940 și până la „victoria orânduirii colhoz-nice” în RSS Moldovenească, alcătuiesc gama de probleme a lucrărilor istoricului I. Șișcanu⁸⁹. Pe baza documentelor reprezentative de arhivă, care întregesc studiul despre „deștărâirea bolșevică”, autorul în mod concludent și veridic a demonstrat că procesul colectivizării în RSSM a fost însoțit nu numai de genocidul de clasă -deportarea așa-zisei chiaburimi, „după cum avusese loc în URSS, ci și pe genocidul național al populației românești rurale”⁹⁰.

Culegerea tematică „Basarabia: 1940”⁹¹ include documente și articole care pun în lumină un eveniment de răscruce din destinele Basarabiei - anul anexării acestui ținut la Uniunea Sovietică.

Studii valoroase referitoare la două teme fundamentale ale istoriei românilor: raptul și sovietizarea Basarabiei (1940-1941)⁹² și participarea României la cel de-al Doilea Război Mondial pentru eliberarea teritoriilor ocupate de sovietici, politica regimului antonescian în Basarabia eliberată (1941-1944)⁹³ au fost semnate de istoricul A. Petrencu. Autorul monografiilor, bazându-se pe documente inedite, istoriografia română, sovieto-rusă și occidentală a analizat situația României și politica sovietică de dictat față de statul român din vara anului 1940, procesul de sovietizare și comunizare a Basarabiei în anul primei ocupații 1940-1941, etapele principale ale participării armatelor române în cel de-al Doilea Război Mondial, restabilirea administrației românești după 22 iunie 1941 în ținutul eliberat, activitatea acesteia și politica statului român față de Basarabia în anii 1941-1944.

Procesul de reorganizare, reconstrucție și administrare românească în teritoriul temporar ocupat de armata română, cuprins între apa Nistrului și a Bugu-

⁸⁶ Karețki Aurel, Pricop Adrian, *Lacrima Basarabiei*, Chișinău, Editura Știința, 1993.

⁸⁷ Șișcanu Ion, *Raptul Basarabiei*, Chișinău, Editura Ago-Dacia, 1993.

⁸⁸ Idem, *Uniunea Sovietică-România. 1940*, Chișinău, Editura Arc, 1995.

⁸⁹ Idem, *Deștărâirea bolșevică în Basarabia*, Chișinău, 1994.

⁹⁰ Vezi: *Ibidem*, p. 105.

⁹¹ *Basarabia: 1940*, Red. alc. L., Bulat, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1991.

⁹² Petrencu Anatol, *Basarabia în al Doilea Război Mondial 1940-1944*, Chișinău, Editura Liceum, 1997.

⁹³ Idem, *România și Basarabia în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Chișinău, Editura Epigraf, 1999.

lui, teritoriu denumit de români „Transnistria”, este consemnat în lucrarea lui O. Verenca printr-o serie de evenimente și fapte la a căror desfășurare a participat autorul⁹⁴.

Un rol substanțial, în studierea perioadei 1940-1991 a istoriei RSS Moldovenești, îl au cercetările și culegerile de documente ale istoricului V. Pasat⁹⁵, care oferă informații inedite, analize profunde ale cauzelor și urmărilor calvarului prin care a trecut populația ținutului după 28 iunie 1940: exodul în mare număr al populației peste Prut, instaurarea regimului stalinist, represaliile și deportările care au urmat în primul an de ocupație sovietică, continuate după cel de-al Doilea Război Mondial, foametea organizată, colectivizarea forțată, relațiile tensionate dintre biserică-credincioși și stat, completarea structurilor de partid și de stat cu cadre, formarea unei noi intelectualități, îndoctrinarea și dogmatizarea ideologică comunistă a populației. De asemenea, autorul studiilor distinge câteva aspecte în examinarea problemei naționale și relațiilor interetnice, precum: identitatea națională a populației băștinașe majoritare, problema minorităților naționale, promovarea în forță a teoriei staliniste de „popor moldovenesc” distinct de națiunea română.

În articolul Elenei Siupiur⁹⁶ este demonstrat că politica de rusificare, de-naționalizare, colonizare și mutilare teritorială a Basarabiei, la care s-au adăugat multietnicitatea artificială a Basarabiei, aflusul de elemente alogene, în calitate de „forțe etnice și sociale noi, educate în spiritul intoleranței ideologic-imperiale și național-„coloniale”, au contribuit la deteriorarea echilibrului moral-național din Basarabia și la degradarea relațiilor interetnice. Acest fenomen a contribuit la estomparea memoriei colective istorice privind acestui spațiu și a condus la acreditarea ideii că aici ar fi vorba de un spațiu al nimănu sau al fostului imperiu rus la care sovietele aveau drept de moștenire, oricum nu un spațiu al majorității românești căci memoria românească a acestui spațiu fusese interzisă și distrusă.⁹⁷

⁹⁴ Verenca Olivian, *Administrația civilă română în Transnistria*, Chișinău, Editura Universitas, 1993.

⁹⁵ Pasat V.I., *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950 гг.*, Москва: Terra- Terra, 1994, 801с.; Idem. *Суровая правда истории. Депортации с территории Молдавской ССР в 40-50-е гг.*, Кишинэу: Моментул, 1998, 416с.; Idem, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950*, ROSSPÂN, Moscova, 2006, 456 p. Idem. *Евфросинья Керсновская. Сколько стоит человек*. Проект осуществлен под руководством и редакции В. Пасат, ведущего исследователя истории коммунистического террора в Молдове, при финансовой поддержке РАО «ЕЭС России». Москва: РОССПЭН, 2006. 856с. Idem. *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991*, Собрание документов в 4-х томах. Ответственный редактор и автор предисловия В.И. Пасат. Т. 1 (1940-1953), Москва, РОССПЭН, 2009, 824 с. Т. 2 (1953-1960), 2010, 968 с. Т. 3 (1960-1961-1975), 2011, 664 с. Idem, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Editura Cartier, 2011, 684 p.

⁹⁶ Siupiur E., *Basarabia - Republica Moldova - ipostaze ale mutilării*. În: „Destin Românesc”, 1994, nr. 2, p. 59.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 59.

Potrivit aprecierilor istoricului A. Pop, în procesul de deznaționalizare și asimilare a etniilor neruse din Uniunea Sovietică, se pot distinge trei faze sau nivele: 1) sovietizarea, adică impunerea și acceptarea structurilor sovietice în plan politic, administrativ, economic, social, cultural etc.; 2) rusificarea, sau impunerea limbii ruse în toate sferele vieții sociale; 3) rusificarea, un proces complex, mult mai îndelungat, mai degrabă individual decât colectiv, realizat prin intermediul tuturor mijloacelor instructiv-educative, culturale, propagandistice etc., prin intermediul cărora indivizii aparținând etniilor minoritare conlocuitoare sunt transformați sub aspect mental în purtători ai conștiinței rusești, fără ca aceasta să comporte în mod obligatoriu și pierderea *de facto* a identității naționale⁹⁸.

Monografia istoricului P. Cernovodeanu⁹⁹ urmărește vicisitudinile îndurate de una dintre cele mai încercate provincii românești-Basarabia, care a constituit de-a lungul a peste două secole, obiectul complicatului joc diplomatic al marilor puteri. Drama Basarabiei este tratată prin prisma consecinței unuia dintre numeroasele războaie ruso-turce, cel din 1806-1812, desfășurat în contextul crizei general-europene, în urma căruia a fost anexată de Imperiul Rus. Așa cum recunoaște autorul, lucrarea nu este o tratare minuțioasă a istoriei Basarabiei, „ci doar o punctare a momentelor de criză 1806-1812, 1853-1856, 1877-1878, când provincia dintre Prut și Nistru a constituit subiect de litigiu în relațiile internaționale în cadrul complicatei „probleme orientale”. În final se trece în revistă actul Unirii și lupta României pentru recunoașterea pe plan internațional a procesului de desăvârșire a reîntregirii naționale.

Istoria politică românească de aproape un secol pentru supraviețuire și desăvârșire a unității naționale, în context internațional, la interferența intereselor a celor trei imperii vecine: țarist, otoman și habsburgic, este preocuparea istoricului N. Ciachir¹⁰⁰. Cartea scoate în evidență și eforturile oamenilor politici, a diplomației românești pentru soluționarea problemei Basarabiei la cele trei Conferințe de la Paris (1856, 1919-1920, 1947).

Alcătuitoarii culegerii „Foametea în Moldova. (1946-1947)”¹⁰¹, prin cele 300 de documente, majoritatea inedite care cuprind perioada din aprilie 1944 până în ianuarie 1948, pun la dispoziția cercetătorilor și publicului larg, informații despre metodele de instaurare a regimului totalitar, a politicii statului față de țărănime, a cauzelor și efectelor foametei. Astfel, documentele de arhivă reprezintă argumente solide pentru depășirea stereotipurilor istoriografiei sovietice, combaterea falsificărilor preconceptuate și tezelor eronate despre factorii ce au determinat foametea, caracterul organizat, obiectivele urmărite și consecințele ei.

⁹⁸ Pop A., *Componente ale politicii de deznaționalizare în Moldova Sovietică*. În: Sub povara graiului imperiale, București, 1993, p. 35.

⁹⁹ Cernovodeanu P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional. 1806-1920*, București, Editura Albatros, 1993.

¹⁰⁰ Ciachir N., *Marile Puteri și România. 1856-1947*, București, Editura Albatros, 1996.

¹⁰¹ *Голод в Молдове (1946-1947)*. Сборник документов (рук. Авт. Кол. А.М. Царан). Кишинев: Штиинца, 1993. 768с.

Lucrarea lui Iftene Pop¹⁰², așa cum recunoaște însuși autorul, este o „replică la falsul grosolan „Moldovenii în istorie” semnat de Petre. P. Moldovan (alias V. Stati - n. n.), și la altele asemănătoare”, care ilustrează teoria stalinistă a existenței unei națiuni moldovenești distinctă de cea română. Autorul studiului opune pseudo-istoricului de la Chișinău, punct cu punct, în principal, aceleași surse, dar mai complete în privința conținuturilor veritabile, și combate cu o competență profesională de invidiat postulatele fundamentale care stau la baza teoriei moldovenismului, potrivit căreia moldovenii nu sunt români, iar românii ar fi anti-moldoveni și dușmanii cei mai mari ai acestora, că „limba moldovenească” nu ar fi limba română, că anexarea de două ori a Basarabiei, în 1812 și 1940 de către imperiul ruso-sovietic ar fi fost o „eliberare” și a avut o însemnătate „progresistă”.

Volumul lui M. Gribincea¹⁰³ analizează, într-o abordare complexă a faptelor, realitățile despre transformările care s-au produs în mediul rural în RSS Moldovenească în primii ani postbelici. Autorul scoate în evidență legătura dintre politica fiscală a autorităților sovietice, condițiile în care s-a declanșat foamea organizată din anii 1946-1947, caracterul forțat al colectivizării gospodăriilor țărănești, deportările din 6 iulie 1949 și impactul acestor fenomene asupra satului basarabean.

În studiul E. Șișcanu¹⁰⁴ este reconstituit tabloul extinderii și implementării sistemului totalitar bolșevic în toate sferile vieții din RSS Moldovenească între anii 1940 și 1952, este descrisă drama prin care a trecut populația băștinașă.

În articolul cercetătoarei A. Didilică se face o scurtă trecere în revistă a istoriografiei contemporane privind aspectele politico-juridice ale anexării Basarabiei la Rusia. Autoarea conchide că „evenimentele din secolul al XVIII-lea începutul secolului al XIX-lea, referitoare la istoria Basarabiei au cunoscut o interpretare controversată”, conturându-se două tendințe de bază: „pe de o parte, istoriografia sovietică ce a scris și tratat evenimentele de pe poziții ideologice, dictate de interesele regimului comunist, pe de altă parte, istoriografia română ce a tratat procesele istorice din punct de vedere critic, de pe principiul adevărului istoric”¹⁰⁵.

Rodul unei colaborări fructuoase a cercetătorilor de pe ambele maluri ale Prutului, volumul „Istoria Basarabiei”¹⁰⁶, reeditat în mai multe rânduri, este o sinteză asupra devenirii acestei provincii sub imperiile țarist și sovietic, precum și în condițiile de independență a Republicii Moldova. Istoria ținutului este

¹⁰² Pop Iftene, *Basarabia din nou la răscruce*, Editura Demiurg, 1995.

¹⁰³ Gribincea Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică. 1944-1950*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995.

¹⁰⁴ Șișcanu E., N., *Basarabia sub regimul bolșevic (1940-1952)*, București, Editura Semne, 1998.

¹⁰⁵ Didilică A., *Aspectele politico-juridice privind anexarea Basarabiei la Rusia în istoriografia contemporană*. În: *Analele ANTIM, Chișinău*, Editura Pontos, 1999, p. 202.

¹⁰⁶ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003*, coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Institutului Cultural Roman, 2003, 606 p.

analizată succesiv, în conexiune cu evenimentele din întreg spațiul românesc, începând din cele mai vechi timpuri până la 1812, insistându-se, în mod special, asupra confruntărilor de interese ruso-turce, care au condus la anexarea țaristă în urma tratatului de pace de la București. Un loc aparte este rezervat Basarabiei sub ocupație rusească, mișcării de eliberare națională, eforturilor intelectualității basarabene de a supraviețui, rezistenței față de politica de rusificare, culminând cu unirea Basarabiei la România în 1918.

Pe fundalul acestui eveniment se caracterizează integrarea sub toate aspectele a provinciei în cadrul statului național unitar român, succesele înregistrate, mai ales în domeniul învățământului și culturii. Pentru o mai bună înțelegere a problemelor perioadei interbelice, în mod predilect falsificate de istoriografia sovietică, o pondere importantă revine aspectelor ce țin de caracterul relațiilor sovieto-române în anii 1918-1940, ocupării Basarabiei și statutului ei postbelic în cadrul Uniunii Sovietice, perpetuării și renașterii românismului în acest spațiu vitregit.

Culegerea de studii sub redacția istoricilor Fl. Solomon și A. Zub¹⁰⁷ ilustrează dilemele identitare ale populației majoritare din spațiul pruto-nistean, unde această problemă subsistă de peste două secole cu „accente particulare”, „dată fiind anexarea lui de către Rusia la 1812 și prelungirea aceluși statut până la finele regimului sovietic”; oscilarea între moldovenism și românism; rolul factorului politic sub stăpânirea țaristă și sovietică în făurirea unei națiuni moldovenești și reeditarea acestei confuzii identitare, chiar și după mai mult de două decenii de la proclamarea independenței Republicii Moldova.

O analiză sistematică asupra relațiilor dintre București și Moscova referitoare la caracterul și consecințele anexiunii Basarabiei, inclusiv în perioada comunismului, când subiectul devenise tabu și, asupra interpretărilor istoriografiei sovietice, pusă în slujba mistificării adevărului asupra unui veritabil rapt teritorial, se conține în cartea lui G. Ciorănescu¹⁰⁸.

Lucrarea istoricilor C. Asăvoaie și V. Josanu¹⁰⁹ include două texte: studiul propriu-zis al autorilor și un studiu al lui I. Eremia, intitulat „Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati” în Republica Moldova”¹¹⁰, care reprezintă reacții de răspuns la volumele publicate de V. Stati (în special, *Istoria Moldovei*). Ambele studii se axează pe marcarea inconsecvențelor din *Istoria Moldovei* a lui V. Stati, pe o lectură extrem de atentă a textelor și documentelor istorice, evidențiind punct cu punct erorile, contradicțiile și falsurile. Sunt examinate și deconstruite stereotipurile de la care pornește pseudo-istoricul.

¹⁰⁷ Solomon Fl., Zub A., *Basarabia. Dilema identității*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001.

¹⁰⁸ Ciorănescu G., *Basarabia, pământ românesc disputat între Est și Vest*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

¹⁰⁹ Asăvoaie C., Josanu V., *Impostură și interes politic în „Istoria Moldovei”*, Iași, Editura Aula, 2007.

¹¹⁰ Vezi în ediție aparte: Eremia I., *Falsificarea istoriei sau „fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, Editura Cardidact, 2003.

În mod special, istoricul I. Eremia, analizând tezele principale și conținuturile cuprinse în careta lui V. Stati, conchide că: „Istoria Moldovei ne este prezentată în niște imagini șocante și false; se evidențiază prin denaturări hazardate, detalii inutile, prin lipsă de logică elementară, prin abundența de duplicități, contradicții, prin incapacitatea autorului de a opera cu sursele istorice”¹¹¹. Precum și că: „denaturând în fel și chip sursele istorice la care apelează, prezentând unilateral, tendențios opiniile cronicarilor și ale cărturarilor din secolele XVII-XVIII, precum și rezultatele cercetărilor efectuate timp de peste un secol, V. Stati sfidează adevărul istoric și se plasează în rândul falsificatorilor de profesie”, iar, în ansamblu, „operele” acestuia „fac parte din arsenalul ideologic al „moldovenismului” contemporan opus românismului...”¹¹².

În același efort, se înscriu și câteva articole inspirate, bine documentate ale istoricului I. Varta¹¹³, și ale cercetătorului M. Tașcă¹¹⁴, care combat cu vehemență falsurile istoriografiei moldoveniste.

Chestiunea apartenenței moldovenilor la aceeași comunitate românească, împreună cu muntenii, oltenii, bănățenii, ardelenii etc., nu este deloc nouă în istoriografie. Românitatea moldovenilor a fost demonstrată, cu lux de amănunte istorice, în mai multe cercetări cu adevărat fundamentale consacrate mai ales reflectării în izvoarele istorice interne și străine a conștiinței unității românilor și a teritoriului populat de ei. În acest context, un suport teoretic și metodologic solid în combaterea falsurilor teoriei „moldovenismului” îl reprezintă articolele de sinteză cu titluri sugestive ale autorilor P. P. Panaitescu¹¹⁵, P. Parasca¹¹⁶, I. Eremia¹¹⁷.

Un studiu de sinteză valoros, consacrat problemei despre „politica națională” a Partidului Comunist a Moldovei sovietice aparține istoricului I. Cașu¹¹⁸. Autorul printr-o abordare inter-disciplinară, a reușit să „adune la un loc cele

¹¹¹ Idem, *O recidivă în falsificarea istoriei românilor*. În: „Destin Românesc”, 2004, nr. 2004, p. 73,

¹¹² *Ibidem*, p. 73-74.

¹¹³ Varta I., *Istoria integrată în versiune comunistă*. În: Radiografia unui război identitar, Chișinău, 2007. Idem, *Teza de doctor în istorie a lui Victor Stepaniuc - mostră de incompetență și plagiat notoriu*. În: „Destin Românesc”, 2011, nr. 2. Idem, *Falsificarea istoriei moderne a Principatului Moldovei și Basarabiei în paginile tezei de doctor în istorie a lui Victor Stepaniuc*. În: „Destin Românesc”, 2011, nr. 1.

¹¹⁴ Tașcă M., *Fals, plagiat și incompetență în lucrarea lui Victor Stepaniuc „Evoluția statalității moldovenești în epoca contemporană”*. În: „Destin Românesc”, 2009, nr.1.

¹¹⁵ Panaitescu P. P., *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*. În: P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, ed. a II-a, București, 1994, p. 99-110.

¹¹⁶ Parasca P., *Românitatea moldovenilor*. În: „Destin Românesc”, 1994, nr. 1, p. 57-65. Idem, *Reflecții istorico-politice asupra domniei în Moldova a lui Dimitrie Cantemir, (I II)*. În: „Destin Românesc”, 2010, nr. 1. 2011, nr. 1.

¹¹⁷ Eremia I., *Românismul moldovenilor în opera istorică a lui D. Cantemir*. În: „Destin Românesc”, 1994, nr. 3, p. 15-22. Idem, *Problema unității etnice a băștinașilor din Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolul XVI-începutul secolului XVII*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p.123-134.

¹¹⁸ Cașu I., *„Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989)*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000.

mai importante contribuții” în studierea subiectului și să interpreteze „politica națională” în complexitate: sub aspect cultural, etnodemografic, lingvistic, economic. Prin acest demers nu se pretinde de a oferi o istorie generală a RSSM, ci se insistă numai asupra aspectului ce ține de tentativa autorităților sovietice de a crea prin diferite mijloace o națiune „moldovenească”, distinctă de cea română. Un loc aparte este rezervat investigării modului cum a fost percepută această politică de către populația băștinașă, consecințelor etnolingvistice și etnodemografice ale stăpânirii sovietice în ținutul anexat, mentalității și identității etnice la românii basarabeni în perioada vizată.

Studiul monografic al cercetătoarei S. Grama¹¹⁹, consacrat dramaturgiei și teatrului moldovenesc din anii '60-'70 ai secolului trecut, reconstituie realitatea istorică a perioadei studiate și evoluția dramaturgiei naționale în întregul ei peisaj pe segmentul cronologic dat.

Problemele legate de revenirea științei istorice din Republica Moldova la metodologia general-umană, reconstituirea adevărului în domeniile-cheie ale istoriei naționale, identitatea românilor basarabeni, critica tentativelor de reanimare a teoriilor antiromânești, evoluția societății basarabene cu toate subtilitățile și implicațiile politicului în cercetarea, predarea și învățarea istoriei, trecerea de la învățământul istoric informativ la cel formativ, rolul și locul științei istorice naționale în contextul apărării intereselor strategice ale întregului areal românesc sunt abordate în studiile profesorului A. Moraru¹²⁰.

O contribuție aparte în studierea fenomenului confruntărilor ruso/sovieto-române în domeniul identității româno-moldovenești, disputelor istoriografice sovieto-române, campaniilor propagandistice antiromânești desfășurate în URSS și, în mod special, în RSS Moldovenească, revine istoricilor Elena Negru și Gheorghe Negru. După seria de articole, publicate în revistele de specialitate¹²¹, munca lor asiduă se materializează în câteva lucrări de proporții.

Astfel, Gh. Negru publică în anul 2000 două cărți care au ca obiect de studiu ocupația și dominația ruso-sovietică asupra teritoriului dintre Prut și Nistru¹²². Lucrările menționate, scrise în baza documentelor inedite din arhivele rusești și sovietice, scot în lumină politica de rusificare acerbă a Basarabiei, inițiată în 1812 de Imperiul țarist și continuată consecvent, cu unele întreruperi, prin mijloace și metode mult mai complexe și mai perfide de Imperiul sovietic, până la destrămarea acestuia la începutul anilor 1990. Autorul demonstrează cum

¹¹⁹ Grama S., *Dramaturgia autohtonă din anii 1960-1970 pe scena teatrelor din Moldova. Studiu monografic*, Chișinău, Editura Lumina, 2010.

¹²⁰ Moraru A., *Istoria Românilor. Basarabia și Transnistria. 1812-1993*, Chișinău, Editura Universul, 1995, 560 p.

¹²¹ Vezi: compartimentul Bibliografie. Idem, *Știința istorică în contextul intereselor politice*, Chișinău, Editura Pontos, 2003. Idem, *Metodologia istoriei*, Chișinău, Editura Labirint, 2007.

¹²² Negru Gh., *Politica etnolingvistică din RSS Moldovenească*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2000. Idem, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Editura Prut Internațional, 2000.

„moldovenismul”, elaborat și impus de regimul politic ca un concept etnolingvistic și cultural, este promovat și ca principiu național. În consecință, pornind de la preceptele ideologice comuniste și obiectivele urmărite, se inventează o falsă teorie despre formarea „națiunii moldovenești” (cu toate elementele și trăsăturile caracteristice limbă, cultură, istorie, conștiință, statalitate etc.) ca o entitate distinctă de națiunea română. Impactul acesteia asupra conștiinței naționale a unei părți importante a populației băștinașe se resimte și în prezent.

Într-un alt studiu de al său „Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso- și sovieto-române”¹²³ scoate în vileag atât relațiile sovieto-române și româno-moldovenești în anii ’60-’70, cât și natura și amploarea războiului propagandistic și de dezinformare declanșat între cele două țări-membre ale OTV și CAER.

În 2003, cercetătoarea E. Negru publică rodul cercetărilor de mai mulți ani, materializat într-o lucrare, care are la bază un vast material documentar inedit despre politica etnoculturală în RASSM¹²⁴. Meritul cărții rezidă în înlesnirea înțelegerii conceptului identitar de moldovenism și de națiune moldovenească, realizat sub pretinsa și faimoasa lozincă comunist-bolșevică a autodeterminării naționale prin metode represive, de rusificare și deznaționalizare cu finalitatea creării unei noi identități sociale și naționale.

Ultimul studiu comun de proporții al istoricilor, publicat în 2013, care include 146 de documente¹²⁵, în cea mai mare parte inedite, vizează o serie de aspecte, mai puțin cercetate, ale istoriei RSS Moldovenești: campaniile propagandistice antiromânești declanșate de centrul imperial în RSSM la mijlocul anilor ’60. Sunt ilustrate tendințele de a combate orice reafirmare a rădăcinilor, identității și istoriei comune a românilor de pe ambele maluri ale Prutului, tentativele de contracarare a cursului „autonom”, de distanțare de Moscova al conducerii de la București. Au perfectă dreptate autorii când afirmă că „a studia războiul propagandistic antiromânesc din RSSM înseamnă, în definitiv, a scoate în evidență cauzele profunde ale românofobiei de ieri, dar și de azi. A elucida sensul și rostul războiului propagandistic antiromânesc din RSSM, consecințele nefaste pentru evoluția noastră contemporană, înseamnă a face un pas important în direcția eliberării de prejudecățile și reflexele trecutului”¹²⁶.

Statornicirea învățământului istoric superior, evidențierea direcțiilor principale ale politicii educaționale istorice, repercusiunile ei asupra formării conștiinței populației, ce-au influențat specificul evoluției RSSM și continuă să influ-

¹²³ Idem, *Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso-și sovieto-române*. În: „Destin Românesc”, 2010, nr. 3-4.

¹²⁴ Negru E., *Politica etnoculturală în Republica Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească (1924-1940)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2003.

¹²⁵ Negru E., Negru Gh., „*Cursul deosebit al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989)*, Studii și documente, vol. 1 (1965-1975), Chișinău, CEP USM, 2013.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 10.

ențeze societatea Republicii Moldova sunt analizate în lucrările semnate de A. Dolghi¹²⁷.

O serie de istorici E. Baidaus¹²⁸, N. Cibotaru¹²⁹, A. Pop¹³⁰, A. Mihalache¹³¹, M. Praporșcic¹³², E. Plopeanu¹³³, S. Suveică¹³⁴, A. Zub¹³⁵, I. Șarov și A. Cușco¹³⁶, Gh. Palade¹³⁷, C. Turliuc¹³⁸, I. Cașu¹³⁹, Fl. Solomon¹⁴⁰, A. Petrencu¹⁴¹, N. Bragari¹⁴², A. Lisnic¹⁴³, S. Iacobăț¹⁴⁴, F.-I. Vladăcenco¹⁴⁵, N. Timotin¹⁴⁶, M. Neagu¹⁴⁷, Valeriu

¹²⁷ Dolghi A., *Învățământul istoric superior din RSS Moldovenească (1940-1990). Enunțarea problemei*. În: „Analele ANTIM”, Chișinău, 2008, nr. 8; Idem, *Impunerea modelului sovietic al învățământului istoric superior în RASSM și RSSM (1930-1954)*. În: „Destin Românesc”, 2009, nr. 4; Idem, *Istorie și politică în comunism (1917-1965). Cazul R(A)SS Moldovenești*, Chișinău, 2016.

¹²⁸ Baidaus E., *Prietenia popoarelor: mit și realitate (cazul raporturilor româno-ruso-ucrainene în secolele XV-XIX)*. În: „Demistificarea și remistificarea istoriei”, op. cit., p. 62-73.

¹²⁹ Cibotaru N., *Mișcarea națională din Basarabia în anii 1812-1917: tendințe de mistificare și realitatea istorică*. În: „Demistificarea și remistificarea istoriei”, op. cit., p. 74-83,

¹³⁰ Pop A., *Controversa sovieto-română și politica de independență a României*. În: „Revista Română de Studii Internaționale”, 1992, nr. 2, p. 112-126.

¹³¹ Mihalache A., *Ideologie și politică în istoriografia română (1948-1965)*. În: „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, Iași, 1999, tom XXXVI, p. 45-65.

¹³² Praporșcic M., *Tratarea problemei basarabene în istoriografia postbelică din România în contextul raporturilor româno-sovietice*. În: „Tirageția”, Chișinău, 1996-1997, VI-VII, p. 301-308.

¹³³ Plopeanu E., *Ideologia și adevărul istoric în istoriografia românească și moldovenească. Unele considerații*. În: „Analele ANTIM”, Chișinău, 2008, nr. 8,p., 194-202.

¹³⁴ Suveică S., *Polemica româno-sovietică privind chestiunea Basarabiei în arhivele Europei libere. 1964-1975*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, p. 189-202.

¹³⁵ Zub A., *Basarabia în căutarea identității: excurs istoriografic*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p. 11-20.

¹³⁶ Șarov I., Cușco A., *Identitatea națională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p. 21-36.

¹³⁷ Palade Gh., *Aspecte privind identitatea națională în Basarabia. 1918-1940*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit, p. 37-48.

¹³⁸ Turliuc C., *Etnic și național în Basarabia secolului XX*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, p. 49-56.

¹³⁹ Cașu I., *Etnicitate și politică în Moldova Sovietică*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, p. 57-64.

¹⁴⁰ Solomon Fl., *De la RSSM la Republica Moldova*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, p. 73-82.

¹⁴¹ Petrencu A., *Identitatea românilor basarabeni: o problemă reală sau falsă?* în „Basarabia. Dilemele identității”, op cit., p. 241-247.

¹⁴² Bragari N., *Evoluția programelor școlare la „Istoria RSS Moldovenești”*. În: „Destin Românesc”, 2009, nr. 4.

¹⁴³ Lisnic A., *Etape, realizări, dileme și perspective în istoriografia basarabească*. În: „Analele ANTIM”, Anuar Istoric, Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5.

¹⁴⁴ Iacobăț S., *Basarabia între știință și politică în istoriografia comunistă românească*. În: „Analele ANTIM”, Anuar Istoric, Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5.

¹⁴⁵ Vladăcenco F.-I., *Moldovenism: concept istoric sau politic?*. În: „Analele ANTIM”, Anuar Istoric, Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5.

¹⁴⁶ Timotin N., *Rolul studierii istoriei în consolidarea conștiinței naționale românești (sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea)*. În: „Analele ANTIM”, Anuar Istoric, Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5.

¹⁴⁷ Neagu M., *Rolul Consiliului Europei în elaborarea concepției de istorie în Republica Moldova*. În: „Analele ANTIM”, Anuar Istoric, Chișinău, Editura Pontos, 2004, nr. 5. Idem, *Istorie, memorie,*

Cozma¹⁴⁸, L. Handrabura¹⁴⁹ ș. a. se axează pe cercetarea problemelor demistificării și reinterprețării adevărului vizând „prietenia” seculară româno-ruso-ucraineană, tendințelor de mistificare istorică cu privind mișcarea națională din Basarabia în perioada țaristă, raporturile româno-sovietice, influența ideologiei și politicului asupra scrierii istoriei în PSSM și RSR, tratarea problemei basarabene în istoriografia postbelică de pe ambele maluri ale Prutului în contextul relațiilor bilaterale sovieto-române, definirea identității naționale a basarabenilor, evoluția programelor școlare la „Istoria RSS Moldovenești”, evoluția istoriografiei basarabene, rolul studierii istoriei în consolidarea conștiinței naționale românești, elaborarea noii concepții de istorie în Republica Moldova, falimentului ideologiei comuniste în secolul XX etc.

În culegerea de articole ce include materialele Dezbaterilor Naționale din 26-28 aprilie 1999, organizate de Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, este analizat procesul de demistificare și remistificare a istoriei, cu scopul de a stopa tendințele de falsificare și neglijare a proceselor istorice, proces obișnuit pentru societățile posttotalitare¹⁵⁰.

Volumul care include materialele colocviului din 12 septembrie 2008, organizat la Chișinău în cadrul Proiectului Istorie Comparativă¹⁵¹, dezvăluie impactul imixtiunii autorităților comuniste în știința istorică, demască falsurile și încearcă să stabilească adevărul despre unele evenimente, fenomene interpretate tendențios sau trecute sub tăcere de către istoriografia oficială subordonată puterii. Reținem în mod special articolul cercetătoarei S. Suveică, în care se argumentează că după formarea RSSM istoriografia a devenit o sursă de legitimitate pentru puterea politică. Autoarea analizează corelația dintre conținuturile istoriografiei sovietice și discursurile oficialităților publicate în presa timpului, insistând că „prin această istoriografie, cititorului i se transmitea mesajul exact al guvernării”¹⁵².

Într-un alt volum¹⁵³, realizat în cadrul proiectului „Democrație după totalitarism: lecții învățate în 20 de ani”, autorii dau o apreciere obiectivă a trecutului comunist care a fost unul de natură totalitară, un regim politic care a negat drep-

identitate în Moldova postsovietică. Considerații asupra evoluției istoriografiei școlare din Republica Moldova (1991-2005). În: „Cugetu l”, 2006, nr. 1.

¹⁴⁸ Cozma Valeriu, *Ideologia comunistă: iluzii și realitate. Secolul XX*. În: „Demistificarea sau remistificarea istoriei”, op. cit., p. 155-164.

¹⁴⁹ Handrabura L., *Identitatea etnică/națională și autoidentificarea grupurilor etnice din Republica Moldova*. În: „Cugetul”, 2006, nr. 1.

¹⁵⁰ *Demistificarea sau remistificarea istoriei. Materialele Dezbaterilor Naționale 26-28 aprilie 1999*. Coordonatori: S. Musteață, V. Siminica, Chișinău, Editura Pontos, 2000.

¹⁵¹ *Istoriografie și politică în Estul și Vestul Spațiului românesc* (coordonatori: Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș), Chișinău, Editura Cartdidact, Editura Universității din Oradea, 2009.

¹⁵² Suveică S., *Politică și istoriografie în RSS Moldovenească în anii '60-'70 ai sec. XX*. În: „Istoriografie și politică în Estul și Vestul Spațiului Românesc”, op. cit., p. 26.

¹⁵³ *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa* (coordonatori: S. Musteață, I. Cașu), Chișinău, Editura Cartier, 2011.

turile omului, a practicat represiunile. Una dintre concluziile de bază este că în RSS Moldovenească represiunile politice în perioada regimului sovietic au avut un caracter pronunțat antiromânesc.

Culegerea de documente și materiale despre cultura Moldovei sovietice¹⁵⁴ în diversele ei aspecte, oferă specialiștilor posibilitatea de a studia și analiza evenimentele culturale din republică, începând cu reinstaurarea regimului comunist în 1944 și până la prăbușirea acestuia în 1991. Documentele selectate din arhivele Republicii Moldova, precum și din presa timpului se referă, în cea mai mare parte, la strategia, conținutul, mecanismele de realizare ale politicii culturale a partidului comunist, atitudinea reprezentanților intelectualității artistice față de directivele structurilor ideologice. De asemenea, sunt redată diverse subiecte ce vizează organizarea învățământului, activitatea instituțiilor și colectivelor artistice, evoluția artelor, literaturii, presei ș. a.

În procesul de analiză a evoluției problemei basarabene remarcabile sunt lucrările semnate de V. Ciobanu¹⁵⁵, D. Ivănescu¹⁵⁶, I. Agrigoroaiei¹⁵⁷.

Publicată sub egida Fundației Europene Titulescu, lucrarea semnată de Ioan C. Popa și Luiza Popa, prezintă, într-o abordare complexă și unitară istoria spațiului românesc al Basarabiei și Transnistriei. În mod firesc, un loc deosebit este acordat investigării unor probleme mai puțin cunoscute din perioada ființării, între 1924 și 1940 a RASSM și de dominație a Uniunii Sovietice asupra RSSM (1940-1941, 1945-1991), precum și elaborarea tezelor moldovenismului, anularea memoriei și identității naționale a românilor din stânga Nistrului, atrocitățile sovietice comise în scopul lichidării rezistenței românilor basarabeni și transnistreni. Sunt analizate consecințele procesului de rusificare și comunizare a RSSM, disputele politico-ideologice în relațiile URSS cu România între anii '70 și '90 ale secolului XX, având ca substrat chestiunea basarabească¹⁵⁸.

Investigațiile prof. I. Zainea¹⁵⁹ ne oferă, prin analiza minuțioasă și sistematică a problemei, o perspectivă documentară a fenomenului cenzurii comuniste și impactului asupra istoriografiei românești din anii 1966-1977.

Adevărul despre primul an de ocupație sovietică a Basarabiei, în baza unor documente inedite, este elucidat în lucrarea cercetătoarei M. Țăranu, în care

¹⁵⁴ *Cultura Moldovei Sovietice în documente și materiale, 1944-1991*, coordonator: Valentina Ursu, Chișinău, Editura Pontos, 2012.

¹⁵⁵ Ciobanu V., „*Problema Basarabiei*” în *contextul chestiunii orientale. 1774-1812*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p. 135-146.

¹⁵⁶ Ivănescu D., *Unirea principatelor Române, Rusia și problema Basarabiei*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p. 147-154.

¹⁵⁷ Agrigoroaiei I., *Probleme ale integrării Basarabiei în cadrul României întregite*. În: „Basarabia. Dilemele identității”, op. cit., p. 165-174.

¹⁵⁸ Popa I., Popa L., *Românii, Basarabia și Transnistria*, București, Fundația Europeană Titulescu, 2009, p. 9-10.

¹⁵⁹ Zainea Ion, *Cenzura istoriei, istoria cenzurată. Documente. 1966-1972*, Oradea, Editura Universității, 2006. Idem, *Istoriografia română și cenzura comunistă*, Oradea, Editura Universității, 2010.

se prezintă detaliat teroarea și nedreptățile comise de autoritățile sovietice pe parcursul anului 1940-1941¹⁶⁰.

Monografia cercetătoarei V. Ursu¹⁶¹ se axează pe coordonatele investigării sistemului de raporturi dintre cultură și politică. Pe paginile studiului, având ca suport documente inedite din diverse arhive, în mod deosebit se insistă asupra strategiei, conținuturilor, mecanismelor promovării și consecințelor politicii partidului comunist în domeniul culturii artistice din RSS Moldovenească, precum: politica de cadre și editorială, activitatea Uniunilor de creație în condițiile dictatului ideologic, evoluția, locul și rolul artelor din republică în ansamblul culturii sovietice.

În volumul istoricului american Larry L. Watts¹⁶² este prezentată și dezvăluită politica denigratoare a Rusiei, apoi a URSS față de România, de la proclamarea independenței acesteia (1878) până la sfârșitul anilor 1970, campanie ale cărei consecințe persistă nu numai în manualele de istorie, dar și în conștiința multor moldoveni.

O contribuție valoroasă la elucidarea „moldovenismului” sovietic și a politicilor identitare ale URSS în RASSM și RSSM în anii 1924 și 1991, o au cercetările istoricului O. Țăcu. Referindu-se la „moldovenismul” sovietic, autorul conchide pe bună dreptate că acesta a fost „o politică de stat în RASSM, RSSM și URSS, care a avut ca idee fixă cultivarea unei distinctivități politice, etnice, istorice, culturale și lingvistice între populația românească din RSS Moldovenească și cea din restul României”¹⁶³.

De asemenea, se apreciază că „Republica Moldova este o societate creată de Uniunea Sovietică și-i datorează politicii sovietice a naționalităților instituirea fizică, statutul politic și identitatea etnică, iar formele specifice epocii sovietice constituie unul din principalele fundamente pe care statul moldovenesc își construiește noua identitate politică și etnică”¹⁶⁴.

Un specialist reputat, căruia îi datorăm câteva studii solide și volume de documente consacrate rolului și locului problemei Basarabiei în relațiile sovieto-române, este istoricul Gheorghe E. Cojocar. Dintre lucrările dedicate „problemei basarabene”, relațiilor sovieto-române se evidențiază, în primul rând, „Tratatul de Uniune Sovietică”¹⁶⁵. Studiul se înscrie în categoria lucrărilor de referință cu caracter teoretic ale istoriografiei basarabene, care propune cititorului cele

¹⁶⁰ Țăranu M., *Moldova de la est de Prut în timpul primei ocupații sovietice (1940-1941)*, Sibiu, Editura Asociațiunii Astra, 2010.

¹⁶¹ Ursu V., *Politica culturală în RSS Moldovenească : 1944-1956*, Chișinău, Editura Pontos, 2013.

¹⁶² Watts Larry, L., *Ferește-mă, Doamne de prieteni...Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, București, Editura Rao, 2011.

¹⁶³ Țăcu O., „Moldovenismul sovietic” și politicile identitare ale URSS în RASSM și RSSM (1924-1991). În: *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa*, coord.: Sergiu Musteață, Igor Cașu, Chișinău, Editura Cartier, 2011, p. 334.

¹⁶⁴ Idem, „Românizare”, „moldovenizare”, „transnistrizare”: modele de construcție național-statală în Republica Moldova. În: „Destin Românesc”, 2012, nr. 2, p. 16.

¹⁶⁵ Cojocar Gh. E., *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005.

mai valoroase idei selectate din bogata literatură consacrată stalinismului și analizează două dimensiuni ale temei abordate: crearea și destrămarea URSS.

Într-o altă lucrare „Kominternul și originile „moldovenismului”, elaborată în baza documentelor din arhivele din Federația Rusă, Ucraina, Republica Moldova și România, autorul reconstituie originile fenomenului atestat în istoriografie sub numele de „moldovenism”. Se urmărește începutul traseului istoric al acestui fenomen controversat, sursele și originea lui, condițiile în care au fost puse bazele proiectului, aplicarea lui în practică, efectele, precum și impactul asupra conștiinței românilor de la Est de Prut. Lucrarea este însoțită de o colecție de documente, în mare parte inedite, care au surprins în amănunte proiectul bolșevic-kominternist de făurire a unei noi limbi literare și de clădire a unei noi „națiuni”, plecând prioritar de la interesele de natură ideologică, (geo)politică, expansionistă¹⁶⁶.

Definind natura „moldovenismului”, consecințele lui, cercetătorul conchide: „Prin caracterul său pretins paradigmatic „moldovenismul” își reneagă rădăcinile identitare românești și exacerbează o ideologie a exclusivismului etno-cultural, rudimentar și agresiv” și ca „factură ideologică, el a condus prin efectele sale nocive de-a dreptul la o criză identitară, generatoare de convulsii, tensiuni, antrenând societatea într-o mișcare pe un cerc vicios, lipsită de orizont”¹⁶⁷. În volumul de proporții, în care sunt abordate, în mod special, problemele legate de confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească¹⁶⁸, autorul, în baza a 194 de documente, majoritatea lor inedite, dezvăluie succesiunea neîntreruptă de campanii propagandistice și ideologice antiromânești, desfășurate atât în RSSM, cât și în Uniunea Sovietică, dirijate și executate cu osârdie de CC al PCM, în frunte cu primul său secretar Ivan Ivanovici Bodiul.

Într-o altă lucrare, semnată de același autor, sunt examinate „în strânsă conexiune cele două dimensiuni ale epocii de destalinizare din RSS Moldovenească: 1) imperativul emancipării lingvistice și valorificării patrimoniului cultural literar și 2) (re)descoperirea fenomenului cultural și umanitar general românesc postbelic în stânga Prutului”, la care s-a mai adăugat „o a treia, și anume, apariția la un moment dat a problemei Basarabiei ca o chestiune distinctă pe agenda convorbirilor sovieto-române la cel mai înalt nivel”¹⁶⁹.

Un suport analitic, documentat solid în procesul de cunoaștere, valorificare și cercetare a influenței pe care a exercitat-o partidul comunist asupra sferei culturii, în general, și, activității literare și artistice, în special, este studiul și culegerea de documente elaborat de același Gh. E. Cojocaru în colaborare cu criticul lite-

¹⁶⁶ Cojocaru Gheorghe E., *Kominternul și originile „moldovenismului”*, *Studii și documente*, Chișinău, Editura Civitas, 2009, p. 7-8.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 7.

¹⁶⁸ *Idem*, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească (1968-1979)*, *Studii și documente*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011.

¹⁶⁹ Cojocaru Gh. E., „*Dezghetul*” lui N. Hrușciiov și problema Basarabiei, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 12.

rar V. Bahnaru. Autorii urmăresc în evoluție modelarea acestui proces de către partidul de guvernământ, centrându-și atenția pe ultimii ani ai guvernării lui N. Hrușciiov, care se caracterizează prin întărirea procesului de îndoctrinare ideologică a populației, atașamentul și docilitatea absolută al liderilor de partid și sovietici din RSS Moldovenească față de centrul imperial, promovarea cu fidelitate a preceptelor teoriei marxist-leniniste, și, în același timp, tendințe contradictorii din aceste sfere¹⁷⁰, care vor declanșa suita de revendicări culminate în cadrul lucrărilor Congresului III al Scriitorilor din RSSM din octombrie 1965.

Era firesc ca revenirea la valorile naționale și universale ale istoriografiei din Republica Moldova la începutul anilor '90 să fie însoțită de apariția unor sinteze istoriografice asupra Moldovei.

Într-un prim demers de acest gen, istoricul A. Țăranu, caracterizând, în ansamblu istoriografia sovietică moldovenească din perioada postbelică și referindu-se la problema care ne preocupă, remarcă argumentat următoarele: „Românofobia, cultivată cu insistență pe parcursul unei jumătăți de secol, era prezentă în cele mai prestigioase ediții academice. S-au depus eforturi considerabile pentru a justifica politica țarismului în ținut. Era denaturat adevărul istoric, falsificată realitatea pentru a demonstra „progresul și prosperarea economiei Basarabiei în sec. al XIX-lea, deși se știa că Basarabia era doar un furnizor de materie primă pentru economia Imperiului”¹⁷¹

Istoricul Ion Țurcanu publică mai multe studii cu caracter istoriografic, reușind să distingă coraportul dintre caracterul științific și propagandistic al scrisului istoric din Moldova sovietică¹⁷², să definească și să evedențieze „revolta istoriografică” înainte de proclamarea independenței Republicii Moldova¹⁷³. Același autor, într-un studiu teoretic „Istoricitatea istoriografiei”¹⁷⁴, examinează statutul istoriografiei, implicațiile politice în scrierea istoriei, dimensiunea teoretică a istoriografiei, reflecții asupra studiilor istorice din RSS Moldovenească și Republica Moldova etc. Un alt volum al lui Ion Țurcanu care se remarcă prin caracterul său bibliografic, cu un număr peste 16000 de titluri și indici¹⁷⁵, este valoros nu doar prin această listă impunătoare, dar și prin întinsul studiu introductiv intitulat „Scrierea istoriei și modalitățile ei de realizare în cazul Basarabiei

¹⁷⁰ Bahnaru V., Cojocaru Gh. E., *Partidul și oamenii de litere și arte din RSS Moldovenească (1961-1963)*. Studii și documente, Chișinău, Tipogr. „Bons Offices”, 2013.

¹⁷¹ Țăranu A., *Istoriografia națională-imperativ al timpului*. În: „Revistă de istorie a Moldovei”, 1992, nr. 1, p. 6.

¹⁷² Țăranu I., *Istoriografia din Moldova sovietică între știință și propagandă*. În: „Revistă de istorie a Moldovei”, 1994, nr. 3-4, p. 3-17.

¹⁷³ Idem, *Revolta istoriografică din Moldova sovietică la sfârșitul anilor '80*. În: „Revista istorică”, tom VI, 1995, nr. 5-6, p. 451-470.

¹⁷⁴ Idem, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*, Chișinău, Editura Arc, 2004.

¹⁷⁵ Idem, *Bibliografia istorică a Basarabiei și Transnistriei*, Chișinău, Editura Litera Internațional, 2005.

și Transnistriei”. Autorul nu se limitează la prezentarea istoriografiei moldovenești, ci abordează problemele fundamentale ale cercetării istorice, în general. Aspectele de fond care pun în lumină valoarea studiului, bazat pe o bogată bibliografie română și străină, sunt reflecțiile teoretice privind rostul și caracterul cercetării istorice, precum și specificul metodologiei științei istorice.

Pe aceeași linie de preocupări se înscriu studiile de sinteză ale istoricilor L. Bulmaga¹⁷⁶, N. Enciu¹⁷⁷, I. Șarov¹⁷⁸, A. Eșanu¹⁷⁹.

De asemenea, istoriografia occidentală, prin lucrările aparținând unor autori locali sau emigranți din România și URSS, a manifestat, un mare și constant interes față de „problema basarabeană”. Astfel, în lucrările istoricilor A. Babel¹⁸⁰, G. Lebel¹⁸¹, I. Arnăutu¹⁸², M. T. Florin¹⁸³, N. Dima¹⁸⁴ este demonstrată unitatea națională a românilor basarabeni cu cei de peste Prut, vicisitudinile prin care a trecut populația Basarabiei anexată și inclusă forțat în componența Rusiei țariste, iar mai apoi a Uniunii Sovietice, lipsind Basarabia de posibilitatea dezvoltării în cadrul spațiului unitar românesc, se analizează raportul juridic dintre Țările Române și Poartă, statutul Moldovei în cadrul suzeranității otomane, obligațiunile și angajamentele părților, planurile anexioniste ale Rusiei țariste în Balcani și Principatele Dunărene, războaiele ruso-turce, pacea de la București, încălcarea de către Imperiul Otoman a angajamentelor de a proteja suveranitatea și integritatea teritorială a Moldovei, se examinează situația politică, economică, socială, culturală a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus și a RSSM în URSS, relația dintre centrul imperial și o periferie națională, evoluția internațională a „problemei basarabene” etc.

Caracterul și starea relațiilor sovieto-române în întreaga perioadă postbelică s-a aflat în atenția specialiștilor din Occident, care încep să publice lucrări speciale asupra unor probleme sau sinteze istoriografice asupra Moldovei sau Basarabiei. Între acestea se rețin monografiile istoricului M. Bruhis¹⁸⁵, care tratează procedeele și mijloacele lexicale la care au recurs la început țarismul și mai apoi regimul sovietic pentru a fundamenta pretențiile asupra Basarabiei. Autorul

¹⁷⁶ Bulmaga L., *Istoriografia sovietică moldovenească despre viața social-economică și culturală a satului din anii 60-80*. În: „Revistă de istorie a Moldovei”, 1993, nr. 1.

¹⁷⁷ Enciu N., *Populația rurală a Basarabiei în istoriografia sovietică (1918-1940)*. În: „Destin Românesc”, 2000, nr. 1. Idem, *Sub semnul renașterii și al adevărului. Zeița Clio la zece ani de independență a Republicii Moldova*. În: „Destin Românesc”, 2001, nr. 4.

¹⁷⁸ Șarov I., *Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)*, Chișinău, 1995.

¹⁷⁹ Eșanu A., „Schimbarea la față” a istoriografiei din Republica Moldova (1989-2002). În: „Destin Românesc”, 2000, nr. 1.

¹⁸⁰ Babel A., *La Bessarabie*, Paris, 1926.

¹⁸¹ Lebel G., *La France et les Principautés Danubiennes*, Paris, 1955.

¹⁸² Arnăutu I., *Douze invasions russes en Roumanie*, Buenos Aires, 1956, București, 1996.

¹⁸³ Florin M., T., *Rusia. Istoria și interpretarea ei*, New York, 1990.

¹⁸⁴ Dima N., *From Moldova to Moldova. The Russian Roumanian Teritorial Dispute*, New York, 1991.

¹⁸⁵ Bruhis M., *Rusia, România și Basarabia: 1812 - 1918 - 1924 - 1940*, Chișinău, Editura Universitas, 1992

examinează limbajul utilizat în istoriografia sovietică, punând față în față pe istoriografii respectivi să se confrunte ei înșiși prin textele contradictorii aparținând nu numai unor autori diferiți ci, uneori chiar acelorași autori, sunt evidențiate dezacordurile dintre istoricii sovietici și români în aprecierea principalelor evenimente ale istoriei Basarabiei, sunt dezmințite falsurile istoricilor sovietici referitoare la problemele fundamentale existente. În baza analizei documentelor, inclusiv a celor publicate în URSS, autorul conchide că „adevărul istoric în problema basarabeană este de partea României și nu a Uniunii Sovietice”¹⁸⁶.

Catherine Durandin, semnatară mai multor demersuri despre istoria românilor, caută explicația unei teme fundamentale, aceea a unei „României victimă și sacrificată”, „o întregă istorie de abandonări și frustrații”. Perioadei lui N. Ceaușescu i-a dedicat două lucrări (una în colaborare)¹⁸⁷, în care se urmărește în detalii evoluția regimului comunist din România, istoria unei puteri și a unei ideologii, care a avut la bază un „sistem de ambiții, de frustrări și de reprezentări colective” și care au făcut posibilă dictatura în cauză. În cea de-a doua sinteză mai amplă¹⁸⁸, se pornește de la actualitatea cea mai vie pentru a-i plasa problemele în perspectivă istorică. Pentru ea „istoria românilor este o istorie de contradicții nerezolvate”, una în care obsesia identitară și nevoia unei „stabilități securizante” au marcat ultimele secole.

Istoricul olandez V. P. V. Meurs¹⁸⁹ se pronunță în problema controverselor româno-sovietice referitoare la Basarabia, care a izbucnit în ultimul an al regimului Gheorghiu-Dej și s-a menținut de-a lungul perioadei lui Ceaușescu. Autorul ne oferă o imagine echilibrată a istoriei Basarabiei, evidențiind mai multe nivele de abordare a problemei: legătura dintre politica comunistă și istoriografie, relația dintre comunism și istoriografie. Cea mai importantă pentru studiul nostru o reprezintă originile și caracteristicile comunismului național al României, care a reînviat problema Basarabiei la mijlocul anilor '60 ai sec. al XX-lea.

Cartea lui Stephen Fischer-Galați¹⁹⁰ aduce o contribuție importantă la reasumarea trecutului istoric românesc, nu numai în legătură cu temele dominante, dar și cu locul regimului comunist în istoria generală a românilor. În viziunea cercetătorului „proclamarea dramatică a independenței României față de Uniunea Sovietică, conținută în mult lăudată Declarație a Partidului Muncitoresc Român din aprilie 1964, a marcat punctul culminant al unui proces lung de dezangajare față de tutela și exploatarea sovietică”¹⁹¹.

Pe aceeași linie de preocupări și în același spirit se înscriu lucrările istoricului Ch. King¹⁹². În primul studiu ni se oferă o privire de ansamblu asupra caracte-

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 342.

¹⁸⁷ Durandin Catherine, Tomescu Despina, *La Roumanie de Ceaușescu*, Paris, 1988.

¹⁸⁸ Idem, *Istoria Românilor*, Iași, Editura Institutul European, 1998.

¹⁸⁹ Meurs W. P. V., *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Editura Arc, 1996.

¹⁹⁰ Fischer-Galați Stephen, *România în secolul al XX-lea*, Iași, Editura Institutul European, 1998.

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 189.

¹⁹² King Ch., *Moldova post-sovietică*, Iași, 1997.

risticilor situației politico-economice a Republicii Moldova după obținerea independenței, a controversatei probleme a identității moldovenilor, accentuată după decenii de sovietizare și definirii moldovenismului. Într-o altă lucrare, apărută în 2002, despre relația dintre identitatea națională, construirea națiunii, tradițiile politice și tendințele culturale, același autor observă just, că după proclamarea independenței numai Republica Moldova a rămas printre puținele țări din estul Europei în care există dispute între elitele politice și cele culturale referitoare la tema identității naționale: „Doar în Moldova mai există o distincție clară între grupuri puternice ai căror membri au păreri divergente cu privire la problema fundamentală a sensului apartenenței la un grup etnic ce dă și numele țării”¹⁹³.

Cu toate acestea controversa sovieto-română în „problema Basarabiei”, care s-a declanșat în ultimii ani ai guvernării Dej și s-a aprofundat în „epoca Ceaușescu”, s-a menținut în relațiile bilaterale până la căderea comunismului în România în 1989.

Summary

Condition in which the territory between Nistru and Prut resulted a disagreement during a long time through the history, between great empires neighboring, soldiers with numerous army confrontations, writings about its history (only few of them refers directly to the archeology) were signed by political confrontations, which were characterized by a very strong dominated subjectivism, that distorted history reality in a programmatic way.

Concept Moldovenism opposite Romanism, was designed and developed by Soviet historiography still from the early '20s of XX century, in the context of non-recognition by the Bolshevik regime of union of Bessarabia and Romania and creation MASSR obvious expansionist purposes. Quintessence of all the work constituted a theory about the formation of the medieval era in Southeast Europe, two distinct peoples: the Romanians and Moldovans,, “and,, illegal occupation of Bessarabia in 1918 by Romania bourgeois-landlord”.

In this context, it is compulsory to overcome false dogmas and precepts that dominated Soviet historiography in the writing of history until the fall of the communist regime. and the persistent unfortunately among some historians and consciousness of the population of the republic.

¹⁹³ Idem, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Editura Arc, 2002, p. 231.

Sergiu Tabuncic*

REPERE ISTORIOGRAFICE PE MARGINEA PRIMELOR UTILITĂȚI DE APĂ-CANAL ALE ORAȘULUI CHIȘINĂU

Pe parcursul secolului XIX și în perioada următoare, orașul Chișinău a beneficiat de proiecte de dezvoltare a utilităților edilitare de interes general, printre care și rețeaua de alimentare cu apă și de canalizare¹. Aceste servicii publice au evoluat treptat spre standarde de calitate, favorizând evoluția urbană a localității și perspectivele ei de ansamblu. Paralel, într-o anumită fază de transformare civică s-au realizat lucrări de pavare a străzilor și trotuarelor, s-au montat primele linii pentru tramvaiul tras de cai și s-au construit noi edificii arhitecturale cu destinație administrativă, culturală și socială.

O descriere sumară a utilităților publice de apă și a instalării apeductului urban este realizată într-o carte jubiliară a Chișinăului, editată la împlinirea unui secol de la anexarea Basarabiei de Imperiul Rus. Ea oferă detalii despre numărul și amplasarea fântânilor din capitală și împrejurimi, activitatea sacagiilor, demersurile autorităților pentru amenajarea sistemelor tehnice la cișmeaua de la poalele dealului Bisericii Măzărache, costurile proiectelor și ale construcțiilor, persoanele responsabile de aceste activități. Este consemnat și numele unuia dintre primii meșteri specializați în infrastructura de apă – Ioann Suioldji –, invitat de la Odesa de Duma Chișinăului la începutul anului 1829 pentru a zidi două bazine de apă potabilă și pentru spălarea hainelor, canale de scurgere și alte instalații la cișmeaua amintită, numită în epocă *fontan*² – izvor ce țâșnea cu presiune din pământ. De notat că unele date menționate mai sus, precum și prenumele și numele de familie al acestui meșter, în ortografia Ioan Suioldji (cu trimitere la aceeași publicație jubiliară), se regăsesc în studiul istoricului și arheologului Vasile Grosu, dedicat Bisericii Măzărache și orașului Chișinău³. La fel, într-o monografie privind Uzina de Apă, întocmită de ing. Raisa Cegan, se consemnează numele meșterului Ioann Suioldji, cu referire la un document de arhivă unde

* **Sergiu Tabuncic**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

1 Prioritățile naționale ale țării noastre în domeniul aprovizionării cu apă și canalizare, conținând și asigurarea durabilității mediului, sunt stabilite în *Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului în Republica Moldova până în anul 2015* (vezi: http://www.undp.md/presscentre/2010/MDG%20Report%20II/index_rom.shtml), *Programul de alimentare cu apă și de canalizare a localităților din Republica Moldova până în anul 2015* (vezi: Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova nr. 1406 din 30.12.2005, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.1-4/10 din 06.01.2006) și în *Strategia privind aprovizionarea cu apă și canalizare a localităților din Republica Moldova* (vezi: Hotărîrea Guvernului Republicii Moldova nr. 662 din 13.06.2007, publicată în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 86-89 din 22.06.2007).

² Cf. *Юбилейный сборникъ города Кишинева. 1812-1912. Ч. 1. Кишиневъ, 1912*, c. 180-183.

³ Vasile Grosu, *Originea orașului Chișinău și a Bisericii Mazarache*, Chișinău, 2000, p. 12-13.

acesta apare sub forma: Ioan Suiodji⁴. Apoi, notele scurte ale cercetătorilor Petru Starostenco și Iurie Colesnic despre Izvorul dintâi al urbei de pe Bâc îi dau doar numele de familie: meșterul Suioldji⁵. În legătură cu patronimicul Suiodji / Suioldji este interesant un fapt ce a fost ignorat de studiile privind aprovizionarea cu apă a Chișinăului. Avem în vedere consonanța fonetică între acest patronimic și termenul *suiulgiu*, care desemna în lumea românească a secolelor XVIII-XIX îngrijitorii cișmelelor și haznalelor din orașe⁶ și meșterii ce montau și întrețineau conducte de apă⁷. Este în afară de orice îndoială că numele de familie în discuție provine de la termenul ce indică îndeletnicirile menționate, pe deasupra însuși purtătorul patronimicului dovedindu-se a fi un experimentat suiulgiu, de vreme ce tocmai din Odesa era chemat la Chișinău pentru a-și pune în valoare meseria.

Observăm că meșterii suiulgii construiau, reparau și păstrau în stare bună izvoarele, bazinele de apă și instalațiile de apeduct, tot ei ocupându-se de executarea rezervoarelor subterane de captură pentru deșeurile lichide. Ultimele erau niște haznale făcute în locuri necanalizate, pentru a permite scurgerea apelor uzate până la un strat permeabil care să le absoarbă.

În secolul al XIX-lea și chiar mai târziu, progresele în organizarea alimentării orașului Chișinău cu apă potabilă au depins nu numai de perfecționarea proceselor tehnologice, ci și de însemnătatea cercetărilor hidrologice și buna cunoaștere a depozitelor acvifere. Ultimele au fost supuse unei investigații ample de către profesorul universitar din Odesa, geologul I.F. Sințov, care a prospectat în anul 1887 circa 700 de fântâni în regiunea Chișinăului, inclusiv vreo 150 din cartierele noi ale orașului. În partea de sus, spre deosebire de cea de jos unde se întindea urbea veche, apa era cea mai bună. Datele analizelor mai arătau că apa din fântânile puțin adânci nu era deloc potrivită consumului uman, cele mai negative proprietăți avându-le apa din fâșiile de pământ lutos. În același timp, apa din orizonturile adânci de calcar era aidoma celei ce izvora din fontan⁸.

În perioada interbelică s-a conturat și mai pregnant interesul științific pentru cercetarea resurselor acvatice ale Chișinăului, interes motivat îndeosebi

⁴ Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău. Фабрика воды Кишинэу (1892-2012)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Издание 2-е, пересмотренное и дополненное. S.A. „Apă-Canal Chișinău”. Chișinău, Proart, 2012, p. 33-34. (Ediția I, 2002, p. 26).

⁵ Petru Starostenco, în *Chișinău. Enciclopedie*. Editor: Iurie Colesnic. Redactor științific: Ion Dron. Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 269; Iurie Colesnic, *Chișinăul din Amintire*. Biblioteca Municipală B.P. Hasdeu. Chișinău, Editurile Grafema Libris și Ulysse, 2011, p. 308, mențiuni inserate de autor și în cartea *Chișinăul nostru necunoscut*, Chișinău, Editura Cartier, 2015, p. 40.

⁶ Cf. Nicolae Stoicescu, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*. Coordonatori: Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu. *Cuvânt înainte*: O. Sachelarie. *Introducere*: Valentin Al. Georgescu. București, Editura Academiei, 1988, p. 460 (s.v. *suiulgiu*).

⁷ *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati. Volumul I. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 630.

⁸ И. Синцовъ, *О водоносныхъ слояхъ Кишинева*, в *Записки Новороссійскаго Общества Естествоиспытателей*. Томъ XII. Выпускъ II. Одесса, Типографія „Одесскаго Вѣстника”, 1887.

de necesitatea modernizării tehnologiilor de alimentare cu apă și organizarea mai eficace a apeductului urban. Printre publicații se remarcă un studiu din anul 1930, publicat de N. Florov, cu privire la apele subterane ale Basarabiei și ale capitalei sale. Cât privește Chișinăul, este prezentată rețeaua sa hidrografică, unele date despre cantitatea și compoziția chimică a apelor din straturile geologice și anumite determinări hipsometrice, realizate inclusiv lângă fântâni. Sunt indicate adresele acestor fântâni cu stabilirea adâncimii apariției apei și a distanței ridicării ei de la suprafață (măsurări în stânjeni⁹), precum și cantitatea apei furnizate zilnic. Astfel de informații se aduc pentru 49 de fântâni arteziene și ordinare din Chișinău, care dispun și de o schiță de amplasament, și pentru 27 de fântâni din diferite locuri din Basarabia. Dintre cele din Chișinău, amintim de cișmeaua de la Biserica Măzărache, numită în anii interbelici *Izvorul Fontala* sau *Fontalul Orășenesc* (430 m³ de apă pe zi ieșea din calcarul aflat la suprafață), ori de fântâna arteziană veche (3450 m³ pe zi) și cea nouă (2600 m³ pe zi prin pompare) ale apeductului, făcute în anii 1905 și 1923. De asemenea, s-a alcătuit o schemă cu profilul transversal al orașului Chișinău și harta topografică și geologică a regiunii Chișinău – Vadul lui Vodă. Concluzia autorului se rezumă la necesitatea aprovizionării apeductului orășenesc fie prin exploatarea pânzei acvifere din depozitele cretacee, fie prin utilizarea apei din fluviul Nistru (proiect costisitor, dar care ar fi asigurat debitul necesar al apeductului)¹⁰.

O contribuție însemnată la cunoașterea chestiunii alimentării cu apă a orașului Chișinău și a rezultatelor unor lucrări de prospecțiuni hidrogeologice a adus Nic. N. Moroșan într-un studiu editat în anul 1936. Autorul consemnează proiectele de edificare a fântânilor și cișmelelor din oraș și de ameliorare a stării sanitare și a debitului mic al râului Bâc sub stăpânirea țaristă, după publicațiile din perioada respectivă. Înfăptuirea lor nu a dus decât la o soluționare provizorie a problemelor legate de asigurarea cu apă potabilă a populației și cu apă pentru activitățile gospodărești și economice (adăpatul și scăldatul animalelor, spălatul lenjeriilor, albirea pânzeturilor, prelucrarea pieilor etc.). Cea mai bună apă în cantități mari o dădea cișmeaua de sub dealul Măzărache, de unde, contra cost, era cărată de sacagii cu sacale orășenilor. Aprovizionarea cu apă potabilă a populației a reprezentat aproape permanent o prioritate pentru autoritățile locale, aflate în căutarea unei alternative tehnice durabile de construcție a sistemului public de livrare a apei. Un nou bazin de apă, zidit din beton (1869), în apropierea fontanului și fântâna arteziană săpată ulterior (1887) au îmbunătățit doar parțial utilitățile din domeniu. Ceva mai târziu s-a impus o concepție tehnică unitară privind asigurarea orașului cu apă potabilă, formulată în corespundere cu preceptele de igienă moderne și tendințele de dezvoltare citadină. Punerea

⁹ Un stângen în Moldova avea o lungime de aproximativ 2,23 m.

¹⁰ N. Florov, *Date asupra apelor subterane în Basarabia și în special în Chișinău. Zur Frage der Hydrologie Bessarabiens und insbesondere der Stadt Kischineff*, în *Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău*. Fasc. 2 și 3. Extras. Chișinău, Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, 1930, 97 pag.

ei în operă prin construcția și darea în exploatare a primei tranșe de apeduct la sfârșitul anului 1892 a reprezentat o realizare tehnico-edilitară de seamă pentru acea vreme. Cu această ocazie s-a înființat și întreprinderea menită să se ocupe de exploatarea apeductului și supravegherea-întreținerea sistemelor sale de infrastructură – Uzina de Apă. Nic. N. Moroșan menționează că sondajele acvifere mai vechi executate la Chișinău aveau scopul de a diversifica sursele de alimentare cu apă a apeductului și de a remedia calitatea acesteia. În toamna anului 1935 s-a purces la forarea unei noi fântâni arteziene, lucrările aflându-se în desfășurare și la data apariției studiului (vara anului următor). Urmău a fi evaluate datele cantitative și calitative ale formațiunilor acvifere identificate, pentru a se compara apa din aceste pânze cu cea din apeduct, care în ultima vreme avea o duritate prea mărită, fără a fi contaminată bacteriologic. Nic. N. Moroșan teoretizează cu privire la însușirile apei care încă urma a fi testată, arătând că dacă aceasta nu va avea caracteristicile de calitate recomandate, ar rămâne numai soluția de a organiza alimentarea apeductului și cu apă captată din Nistru (punctul său cel mai apropiat de Chișinău era la Vadul lui Vodă)¹¹.

În istoriografia moldovenească din perioada sovietică, investigații speciale pe chestiunea alimentării orașului Chișinău cu apă potabilă lipsesc. Unele lucrări generale de istorie economică a Basarabiei sau cele enciclopedice asupra Chișinăului includ însă câteva date despre aprovizionarea orașului cu apă în secolul al XIX-lea, cunoscute din publicații mai vechi¹². Notăm și faptul că unele mărturii provin din explorări efectuate în centre arhivistice din Moscova, cum ar fi propunerea inginerului G.O. fon Elz din iulie 1871 către Uprava Orășenească de a i se permite construcția unui apeduct pe mijloace financiare proprii, în schimbul obținerii dreptului de a-l exploata prin concesiune. Oferta nu a fost acceptată, în scurt timp lansându-se o licitație publică pentru o asemenea lucrare edilitară, care a eșuat repetat. În lipsa unei înțelegeri de afaceri cu potențialii antreprenori, Duma din Chișinău a adoptat o hotărâre prin care se angaja să construiască din contul surselor sale bănești un sistem de apeduct. Proiectul tehnic a fost întocmit de către arhitectul orașului, iar pentru lucrările de construcție s-a estimat o sumă de aproximativ 400 000 ruble. Autoritățile urbei s-au adresat administrației centrale cu solicitarea de a i se aproba contractarea unui împrumut local care să acopere aceste costuri¹³.

¹¹ Nic. N. Moroșan, *Alimentarea or. Chișinău cu apă și un nou sondaj acvifer; diferite sondaje însemnate de aiurea*, în *Viața Basarabiei*. Anul V, nr. 5-6, 1936, p. 68-79. Vezi continuarea articolului în ediția revistei cu nr. 9, 1936, p. 41-47, unde se examinează un șir de date privitoare la prospecțiunile acvifere și petrolifere desfășurate în diferite alte zone ale României.

¹² Кишинев. Энциклопедия. Главный редактор А.И. Тимуш. Кишинев, Главная редакция Молдавской Советской Энциклопедии, 1984, с. 166-167.

¹³ *История народного хозяйства Молдавской ССР (1812-1917 гг.)*. Редакционная коллегия: Я.С. Гросул (ответственный редактор), В.И. Жуков (зам. отв. редактора), Н.П. Фролов. Кишинев, Издательство „Штиинца”, 1977, с. 122-123 (авторы параграфа - Я.С. Гросул, И.Г. Будак).

De la începutul anilor 2000, subiectele legate de aprovizionarea cu apă a orașului s-au bucurat îndeosebi de atenția cercetătorilor interesați de trecutul întreprinderii S.A. „Apă-Canal Chișinău”, care își trage rădăcinile din Uzina de Apă, construită la finele anului 1892. Un exemplu este demersul Raisei Cecan, care oferă o imagine concludentă atât asupra surselor de apă potabilă ale Chișinăului, cât și asupra construcției și dezvoltării rețelei de apă și canalizare, cu informații privind starea sectorului aduse la zi (2002, 2012). Expunerea se bazează parțial pe date și materiale din publicații de epocă, la care se adaugă documente inedite din Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM). Ele sunt de un real interes în studiul temei, favorizând descrierea istoricului alimentării cu apă a urbei, cunoașterea unor detalii tehnice ale izvorului artezian și sistemului de apeduct și canalizare. În carte mai sunt aduse copiile unor acte arhivistice, cum ar fi „Raportul privind edificarea fontanului de către Ioan Suiodji. 15 noiembrie 1833”, „Schița de plan a unei fântâni”, „Hotărârea Upravei Orășenești despre investigarea tehnică a fontanului. 7 iulie 1887”, „Adeverința privind finalizarea construcției apeductului urban”, „Avizul de conformitate tehnică a infrastructurii aferente (rețele de țevi, castele și colectoare de apă, clădiri cu motoare și utilaje mecanice)” și „Solicitarea de punere în funcțiune a apeductului” (toate din 12 decembrie 1892), două fotografii din anii 1913 și 1934 cu angajații Uzinei de Apă ș.a.¹⁴.

Câteva consemnări privind apeductul și canalizarea din Chișinăul anilor 1900-1918 se conțin într-o monografie despre viața cotidiană a urbei din acea perioadă, semnată de cercetătoarea Lucia Sava. Ele vizează forarea sondelor arteziene pentru suplimentarea surselor de alimentare a apeductului (1905, 1910), introducerea rețelei de canalizare în partea centrală a orașului (1912) și angajarea firmei „Vindşild și Landhelotti” pentru elaborarea unui proiect de dezvoltare a acestor servicii (1914). Totodată, se citează datele consumului de apă potabilă, contorizat de apometrele apeductului în luna iulie 1915¹⁵.

Anumite contribuții la cunoașterea activității administrației orașului pentru amenajarea edilitară și, nu în ultimul rând, organizarea utilităților de apă au adus cercetătorii operei administrativ-urbanistice a celui mai vestit artizan al Chișinăului modern – primarul Carol Schmidt (1877-1903). În acest peisaj investigațional evidențiem volumul documentar cu studiu analitic al istoricilor Ion și Tatiana Varta, care descriu eforturile edilului și Dumei Orășenești în soluționarea problemei asigurării locuitorilor cu apă potabilă și a construcției apeductului public. Analiza se bazează pe un număr de 45 de documente din perioada anilor 1886-1891, care cuprind adrese ale lui Carol Schmidt sau ale Primăriei Chișinăului către reprezentanții unor firme din străinătate și oameni de afaceri din Basarabia și din alte gubernii, adrese către persoane oficiale ale unor institu-

¹⁴ Raisa Cecan, *Uzina de apă Chișinău*, ediția I, 234 pag. și ediția a II-a, 231 pag.

¹⁵ Cf. Lucia Sava, *Viața cotidiană în orașul Chișinău la începutul secolului al XIX-lea (1900-1918)*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 89-90, 127.

ții publice, corespondența cu profesorul I.F. Sințov, decizii ale Dumei Orășenești și Comisiei pentru construcția apeductului ș.a.¹⁶

O lucrare trilingvă (rusă-română-germană) privind viața și activitatea primarului Carol Schmidt, datorată cercetătoarei Olga Garusov, evocă, în baza unor informații documentare edite și inedite, contribuția acestuia la dezvoltarea urbană a Chișinăului, inclusiv aportul său la chestiunea apeductului. Menționându-i meritele în această privință (identificarea atentă a surselor de finanțare, selectarea inspirată a antreprenorilor pentru elaborarea proiectului și implementarea lucrărilor de construcție), autoarea ține să reliefeze și aprecierile elogioase aduse edilului de numeroși contemporani la edificarea primei linii de apeduct¹⁷.

Demersurile inovative ale lui Carol Schmidt în diverse domenii ale vieții social-economice și culturale ale urbei, inclusiv activitatea desfășurată pentru a pune în practică proiectul de alimentare centralizată cu apă, sunt relevate de un studiu bilingv (român-german) al cercetătoarei Ana Grițco. Prezintă interes și copiile unor materiale istorice inedite incluse în carte, cum este „Procesul-verbal al ședinței extraordinare a Societății Medicilor și Farmaciștilor din Chișinău cu privire la asigurarea orașului cu apă potabilă. 23-25 octombrie 1881” (coperta publicației), „Avizul despre ședința Dumei Orășenești cu participarea experților în chestiunea privind apeductul. Noiembrie 1887” și „Scrisoarea de recunoștință a primarului Carol Schmidt adresată lui Al. Bernardazzi în legătură cu darea apeductului în exploatare. 21 decembrie 1892”¹⁸.

O pagină mai obnubilată din istoria aprovizionării cu apă a orașului Chișinău, legată de activitatea sacagiilor în primul deceniu de stăpânire țaristă în Basarabia, a fost elucidată prin investigarea unui dosar inedit din anul 1821, descoperit de noi la ANRM. Materialele studiate consemnează modalitățile de accedere în meseria de sacagiu, numărul de persoane ce o practicau și etnia lor. Aceste informații se cuprind într-o plângere a unui grup de sacagii mai vechi ai orașului Chișinău împotriva altor apari mai recentți, sosiți din Moldova de peste Prut, care le-ar fi provocat o concurență neloială. Plângerea era adresată guvernatorului civil al Basarabiei, căruia i se solicita a interzice activitatea proaspeților apari. Guvernatorul poruncește Dumei Orășenești să examineze cazul, ținând eventual cont de interesele petiționarilor și de rolul lor în aprovizionarea locuitorilor cu apă. Inițial, 15 sacagii au fost aleși pentru îndeletnicirea lor de către comunitatea creștină și cea evreiască a urbei, cu datoria de a-și recruta ei singuri pentru meserie încă 30 de apari. Tot sacagii aveau angajamentul de a livra apă spitalului orașenesc și unor așezăminte publice, fapt pentru care erau scutiți de datoria

¹⁶ Ion Varta, Tatiana Varta, *Primarul Carol Schmidt și opera de modernizare a orașului Chișinău. Studiu introductiv. Documente*. Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 20-23, 125-159.

¹⁷ Olga Garusov, *Karl Schmidt bürgermeister von Chisinau 1877-1903*. Olga Garusov, *Karl Schmidt primar al Chișinăului*. Ольга Гарусова, *Карл Шмидт городской голова Кишинева*. Chișinău, Editura Cartier, 2014, p. 27-29, 76-77, 107-109.

¹⁸ Ana Grițco, *Carol Schmidt. Întoarcere în timp. Karl Schmidt. Rückkehr zu der Zeit*. Chișinău, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, 2014, p. 17, 23-25, 121-123.

încartuirii militarilor și de alte obligații obștești. Constatăm interesul sacagiilor de a ridica prețul apei vândute către populație într-o perioadă când Chișinăul înregistra un spor demografic important. Duma Orășenească a găsit o soluție pentru a nu admite majorarea artificială a costului apei, suplimentând posturile de sacagii. Astfel, alte cinci persoane au fost desemnate în calitate de aperi direct de către Dumă, sub garanția morală a unor orășeni. Aparii Chișinăului aparțineau mai curând păturilor sărace ale populației, majoritatea lor provenind din comunitatea evreiască, ceilalți reprezentând obștea creștinilor. Sacagii și-au adus contribuția la crearea parcului public, precum și la construcția spitalului urban și a penitenciarului, asigurând gratis șantierele cu apă. Declinul meseriei lor a început după anul 1892, odată cu edificarea primei rețele de apeduct¹⁹.

Noi perspective în tematica alimentării cu apă a Chișinăului în secolul XIX - mijlocul secolului XX deschide un alt studiu realizat pe baza aceluiași surse de arhivă și a unor materiale excerptate din publicații de epocă, puțin cunoscute cercetătorilor. Au fost valorificate date și informații despre activitatea sacagiilor în anii 1813, 1858, 1862-1863, 1894 și s-au descris și imaginile vechi cu aperi Chișinăului și cișmeaua de lângă Biserica Măzărache. De asemenea, se evidențiază dotările tehnice ale apeductului, contravaloarea apei furnizate, numele primilor ingineri-șefi ai Uzinei de Apă cu lista personalului din anii 1933-1934, care este pusă și ea pentru prima oară în circuitul informațional. S-au consemnat și mărturiile privind distrugerile provocate apeductului în vara anilor 1941 și 1944. La fel, s-a specificat contribuția antreprenorilor particulari la dezvoltarea serviciilor de aprovizionare cu apă și canalizare. Atelierele acestora ofereau asistență tehnică la trasarea conductelor și branșarea la sistemele centrale, la construcția și montarea instalațiilor sanitare interne și externe²⁰.

Pe lângă contribuțiile documentar-istorice, cunoștințele noastre privind vechiul apeduct al Chișinăului s-au îmbogățit în ultima vreme datorită săpăturilor arheologice de salvare, desfășurate pe diferite amplasamente din zona sa istorică. Menționăm, în primul rând, investigațiile realizate în vara anului 2010 de Muzeul Național de Istorie a Moldovei în sectorul străzilor Albișoara și Pușkin din zona colinei Măzărache. În preajma acesteia, pe teritoriul sediului Dispeceratului de avariere gaze (pe atunci în construcție) au ieșit la iveală câteva segmente de galerii subterane, zidite din cărămizi arse, unite cu mortar de var și având partea superioară arcuită în formă de semicerc sau numai bombată în sus. Complexul, cercetat doar parțial, era format din trei galerii dispuse paralel, prevăzute cu boltă și intersectate de alte patru canale dispuse perpendicular. Galeriai principale erau diferite ca dimensiuni. Prima, cea mai mare, avea

¹⁹ Sergiu Tabuncic, *Un protest al sacagiilor orașului Chișinău din anul 1821*, în *Acta Terrae Fogarasiensis*. III. Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”. Editura Altip, 2014, p. 383-400.

²⁰ Sergiu Tabuncic, *Contribuții la chestiunea alimentării cu apă a orașului Chișinău (secolul al XI-X-lea – mijlocul secolului al XX-lea)*, în „Anuarul Institutului de Istorie”. Materialele sesiunii științifice anuale 23 decembrie 2014. Academia de Științe a Moldovei. Chișinău, Editura „Tehnica-Info”, 2015, p. 184-209.

înălțimea interioară de 2,2 m, iar celelalte două, identice ca formă și dimensiuni, aveau înălțimea de 1,85 m. În partea interioară, toate galeriile aveau lățimea de 0,7 m, iar în partea de jos, unde de la înălțimea de 0,76 m formează un prag care lărgeste gangul, până la 0,86 m. La înălțimea de 1,4 m peretele mai forma un prag, care extindea lățimea canalului până la 1,0 m. Toate cele trei galerii alcătuiau o construcție cu lățimea exterioară de 4,95 m. În partea superioară galeriile au arcuri de boltă din cărămidă roșie. Grosimea pereților bolții era de 0,4 m pentru prima galerie și de 0,26 m pentru celelalte două canale²¹.

S-a presupus că aceste construcții, de-a dreptul impresionante, datează de la sfârșitul secolului XIX și că ele serveau la captarea apei²², care, adăugăm noi, se transporta prin alte instalații la locul de consum. Din păcate, vestigiile arhitecturale menționate, în pofida faptului că reprezentau un bun istorico-cultural de valoare excepțională pentru trecutul modern al Chișinăului și cunoașterea sistemului său de apeduct, nu au putut fi salvate de la distrugere totală.

De notat că traseul acestor galerii se prelungea și sub drumul asfaltat despărțitor de teritoriul Întreprinderii Municipale „Asociația de gospodărire a spațiilor verzi” (str. A. Pușkin, nr. 62). În curtea acesteia, de mai multă vreme este cunoscută o impozantă construcție subterană din cărămizi de tip tunel boltit, spre care se coboară printr-un gârlici de piatră. În luna martie 2014, cercetătorii Agenției Naționale Arheologice (ANA) împreună cu angajați ai întreprinderii și ai S.A. „Apă-Canal Chișinău” au prospectat vizual acest complex²³. Relativ bine conservat, el era prevăzut cu anumite începuturi de ramificații acoperite însă cu pereți, dar și cu o rețea de țevi din fontă, făcând probabil legătura dintre diferite ansambluri tehnice ale apeductului. Am fi de părere că într-o zonă proximală sau chiar adiacentă se aflau două rezervoare subterane din zidărie de cărămidă, descrise în documentele timpului. Ele aveau o formă pătrată în plan și puteau înmagazina fiecare câte 200 000 vedre²⁴ de apă²⁵.

Complementar accesului la apă potabilă, o prioritate a administrației Chișinăului în a doua parte a secolului XIX a fost asigurarea orașului cu amenajări de canalizare menajeră. Acest serviciu s-a dezvoltat treptat, infrastructura sa incipientă fiind compusă din colectoare subterane de deșeuri lichide. Instalațiile

²¹ Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Mariana Vasilache, Livia Sîrbu, *Rezultatele investigațiilor arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, în *Tyragetia*, S.N., Vol. VI [XXI], nr. 1, Chișinău, 2012, p. 304-307.

²² Ion Tentiuc, Valeriu Bubulici, Mariana Vasilache, Livia Sîrbu, *Despre investigațiile arheologice de la Biserica Măzărache din Chișinău în anul 2010*, în *Identitățile Chișinăului. Materialele conferinței, 12-13 septembrie 2011, Chișinău*. Coordonatorii volumului: Sergiu Musteață, Alexandru Corduneanu. Chișinău, Editura Pontos, 2012, p. 27-28, 34.

²³ Pentru o serie de fotografii ale acestui obiectiv vezi Postul de televiziune Publica TV, *Primul apeduct din Chișinău va fi conservat și transformat în muzeu* (06.03.2014), pe http://www.publika.md/primul-apeduct-din-chisinau-va-fi-conservat-si-transformat-in-muzeu-foto_1832511.html

²⁴ O vadră este astăzi echivalentă cu circa 10 litri.

²⁵ Ion Varta, Tatiana Varta, *Primarul Carol Schmidt*, p. 152-155.

respective erau construcții de tip hazna, de dimensiuni relativ mici, care de obicei deserveau un număr nu prea mare de gospodării. Apele uzate deversate în interiorul haznalelor se decantau fără aplicarea tehnologiilor de filtrare, iar vidanjarea se executa prin gura de vizitare care asigura accesul în bazin.

Aceleași haznale cu groapă se utilizau și către anul 1912, când în sectorul central al Chișinăului a fost pus în funcțiune un sistem de canalizare mai evoluat. Prima stație de pompare a apei reziduale a fost construită în anul 1928 de I. Mojaev, cu scopul de a proteja de poluare râul Bâc, în care se revărsau apele impurificate produse în spitale. Stația se situa pe str. Sf. Andrei și era dotată cu două pompe orizontale, bazin de colectare și decantor²⁶.

Nu demult, printr-o intervenție a specialiștilor ANA, a fost pentru prima dată documentată o instalație de captare a apei menajere pe str. Căpriana, nr. 54. Parțial distrusă prin săparea neautorizată a unei gropi de fundație, construită sub pământ din blocuri de cotileț și cărămidă, instalația se încadrează cronologic în a doua jumătate a secolului XIX (un element de datare îl constituie vestigiile ceramice din acea vreme descoperite pe fundul amplasamentului). Haznalele permeabile (semnalate cu diferite ocazii și în alte puncte ale Chișinăului, fără a fi cercetate de arheologi sau arhitecți) au reprezentat primele amenajări sanitare urbane, până când locul lor a fost luat de canalizarea modernă²⁷.

Infrastructura primului apeduct al Chișinăului cuprindea un complex de construcții și instalații de transportare a apei (bazin, colectoare, stație de pompe, cazangerie, încăpere pentru motoare, două castele de apă), inclusiv rețele de țevi cu cămine de vizitare. Ultimele reprezintă ansambluri arhitecturale subterane din cărămidă roșie, înzestrate cu dotări ingineresti și construite în anumite puncte

²⁶ Printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri al RSSM din 26 decembrie 1946 a fost aprobat proiectul unui nou ansamblu de construcții și instalații destinat colectării, evacuării și epurării apelor uzate din Chișinău. Pe parcursul anilor 1956-1962 s-au executat lucrări de edificare a rețelei de canalizare și a colectorului principal, iar în deceniile următoare componentele de infrastructură au fost dezvoltate și îmbunătățite îndeosebi prin aportul specialiștilor din orașele Tallinn, Odesa, Moscova și Harcov (Cf. *Chișinău. Enciclopedie*. Editor: Iurie Colesnic. Redactor științific: Ion Dron. Chișinău, Editura Museum, 1997, p. 417-418 - Sistemul de epurare în Chișinău). Totuși, construcția stației de epurare n-a fost niciodată dusă la bun sfârșit, din care cauză de-a lungul mai multor ani aceasta emana un miros fetid, resimțit și în zonele mai îndepărtate. Cu ceva timp în urmă, problema a fost parțial soluționată prin re tehnologizarea bazinelor de aerare și folosirea echipamentelor performante în epurarea apelor (Cf. Olesea Cember, pe <http://diez.md/2013/11/27/apa-canal-incepe-evacuarea-namolului-de-la-statia-de-epurare-din-chi-sinau/> și <http://www.moldova.org/au-demarat-lucrarile-la-statia-de-epurare-a-aperor-din-chi-sinau-203069-rom/>). În pofida acestor renovări tehnice, în prezent, potrivit datelor furnizate de unele investigații, stația de epurare Chișinău este principala sursă de poluare a râului Bâc, deversând zilnic în acest fluviu circa 130 de mii metri cubi de apă reziduală (Cf. Vadim Vasiliu, *Bâc, bumerangul poluării*, în „Jurnal de Chișinău”, 9 aprilie 2013, pe <http://www.jc.md/bac-bumerangul-poluarii/>).

²⁷ Sergiu Tabuncic, *Un colector de ape reziduale descoperit în Centrul istoric al Chișinăului*, în *Arheologia preventivă în Republica Moldova*. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenția Națională Arheologică. Vol. I, nr. 1-2. Chișinău, 2014, p. 159-168.

nodale ale apeductului. Trei asemenea cămine au fost descoperite de curând în raza istorică a Chișinăului, unde au fost studiate de specialiștii ANA tot prin intervenții de salvare. Ele serveau la întreținerea ramificațiilor centrale și liniilor particulare de apeduct, în interiorul lor aflându-se branșamente de conducte principale cu conexiuni secundare și apometre pentru contorizarea consumului de apă. Accesul în incinta închisă a căminelor se făcea printr-o deschidere din partea sa superioară, ce se acoperea cu un capac mobil din fontă. În cazul căminului depistat la intersecția străzilor Veronica Micle și Vasile Alexandri, pentru stabilirea cronologiei sale s-a ținut cont (pe lângă identitatea structurală a obiectivului) și de un important reper complementar – o descoperire numismatică (monedă rusească de bronz din anul 1895) de la baza construcției, menită să jaloneze datarea acestei amenajări tehnice.

La fel ca și puțurile absorbante, vechile cămine de apeduct²⁸ reprezintă o noutate absolută în cercetările aferente evoluției utilităților de apă ale Chișinăului și, în general, în studiile de arheologie urbană²⁹, aceste obiective arhitectural-ingenerești meritând a fi valorificate și ca repere patrimoniale³⁰.

²⁸ Sergiu Bodean, Ion Ceban, *Raport tehnico-științific privind cercetările arheologice de salvare ale căminelor apeductului orașenesc din secolul XIX (municipiul Chișinău)*. Ministerul Culturii al Republicii Moldova. Agenția Națională Arheologică. Chișinău, 2014; Descoperirea fragmentelor din construcții subterane sau cămine întregi de apeduct la intersecția bulevardului Ștefan cel Mare și Sfânt cu strada Armenească, pe strada Bulgară sau la răscrucea străzilor Veronica Micle și Vasile Alexandri a fost anunțată publicului larg de Eugenia Pogor, *Primul sistem de apeduct al Chișinăului a „ieșit la suprafață” în centrul orașului* – portalul adevărul.md, 27.02.2014: http://adevarul.ro/moldova/actualitate/primul-sistem-deapeduct-1_530f1282c7b855ff56b5c6b7/index.html; Olesia Cember, *Descoperire arheologică în centrul Chișinăului: primul sistem de apeduct al orașului*, 27.02.2014: <http://diez.md/2014/02/27/descoperire-arheologica-in-centrul-chisinaului-primul-sistem-de-apeduct-al-orasului/>; *Datează din secolul XIX. Ce au găsit muncitorii sub o stradă din centrul capitalei* – Postul de televiziune Pro TV, 27.02.2014: <http://protv.md/stiri/actualitate/dateaza-din-secolul-xix-ce-au-gasit-muncitorii-sub-o-strada-din---448271.html>; *Descoperire neașteptată în centrul Chișinăului! Muncitorii au dat peste rămășițele unei construcții subterane, din secolul XIX* – Postul de televiziune Prime TV, 28.02.2014: <http://www.prime.md/rom/news/social/item6602/>; Victoria Dodon, *Un alt segment al primului sistem de apeduct al Chișinăului a fost descoperit pe strada Bulgară* – portalul adevărul.md, 03.03.2014: http://adevarul.ro/moldova/actualitate/foto-alt-segment-1_5314aae8c7b855ff56d61930/index.html; *Arheologii noștri au găsit rămășițe ale Chișinăului vechi* – Postul de televiziune Pro TV, 26.03.2016: <http://protv.md/stiri/actualitate/surpriza-dubla-de-sub-pamant-arheologii-nostri-au-gasit-ramasite---1399231.html>

²⁹ O încercare de analiză a unor cercetări socotite proprii acestui domeniu vezi la Sergiu Musteață, *Chișinăul și arheologia urbană, în The Steppe Lands and the World Beyond Them. Studies in Honor of Victor Spinei on his 70th Birthday*. Editors Florin Curta, Bogdan-Petru Maleon. Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, p. 599-614.

³⁰ La scurt timp după descoperirea acestor vestigii de apeduct s-au inițiat discuții la nivelul Ministerului Culturii despre oportunitatea conservării și introducerii lor în circuitul cultural și turistic al orașului Chișinău, discuții care însă nu s-au finalizat cu niciun rezultat practic. A se vedea *Poziția Ministerului Culturii referitor la descoperirea recent în Chișinău a unei construcții subterane* – Ministerul Culturii, 28.02.2014: <http://www.mc.gov.md/ro/content/pozitia-ministerului-culturii-referitor-la-descoperirea-recent-chisinau-unei-construcții>; *Întrunire de lucru privind descoperirile subterane*

Notele istoriografice referitoare la utilitățile de apă-canal ale orașului Chișinău din perioada devenirii sale moderne, înfățișate în rândurile de față, sunt menite să specifice o serie de contribuții în acest domeniu, asimilat unui segment semnificativ al vieții citadine. Afară de materialele mai recente, prin evidențierea unor abordări mai vechi și insuficient cunoscute de către istorici, se urmărește conturarea bazelor începătoare ale unei literaturi de specialitate relevante pentru tema cercetată. Subiectul analizat face dovada unei evoluții evidente a fenomenului edilitar local, care poate fi evaluat chiar prin anumite urme ale trecutului urban, din fericire încă păstrate – fie și parțial – pe vatra Chișinăului vechi.

Summary

The article presents a historiographical analysis on water-sewer utilities of Chisinau during the nineteenth century - the first part of the twentieth century. There are revealed archaeological and historical-documentary materials which reflect this domain of urban life, that are insufficiently studied by specialists. In Chisinau, some vestiges of the system of water supply and sewerage from the modern and interwar period have been preserved, highlighting the development of the local urban phenomenon.

recente din strada Ștefan cel Mare și Sfânt a orașului Chișinău – Ministerul Culturii, 05.03.2014: <http://mc.gov.md/ro/content/intrunire-de-lucru-privind-descoperirile-subterane-recente-din-strada-stefan-cel-mare-si>; *Muzeu subteran în capitală* – Postul de televiziune Jurnal TV, 17.03.2014: <http://jurnaltv.md/ro/news/2014/3/17/muzeu-subteran-in-capitala-10009264/>; *Vestigiile primelor colectoare de apă descoperite în centrul capitalei impulsionează deschiderea unui Muzeu al Apei* – Serviciul de presă S.A. „Apă-Canal Chișinău”, 22.03.2014: <http://www.acc.md/>

DOCUMENTAR

Tudor Ciobanu*

DESCENDENȚII LUI GHEORGHE HÂJDĂU ARMAȘUL ÎNTR-UN PROCES DE JUDECATĂ DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Familia boierilor Hâjdău, originară din ținuturile de nord-est ale Țării Moldovei, s-a bucurat pe parcursul ultimului secol și jumătate de o deosebită atenție din partea cercetătorilor de istorie și genealogie. Zamfir Arbure¹, Sever Zotta², Petre V. Haneș³, Octav George Lecca⁴, Teodor Balan⁵, Nicolae Iorga⁶, Gheorghe G. Bezviconi⁷ ș. a. au repus în valoare numeroase surse istorice și au întocmit spițe genealogice cu privire la acest neam. Apariția colecțiilor de documente, în special a celor postbelice, *Documente privind istoria României*, *Documenta Romaniae Historica*, *Moldova în epoca feudalismului*, *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea*, oferă cercetătorilor noi surse pentru scrierea istoriei casei Hâjdău. Activitatea deosebită a reprezentanților acestei familii pe diferite paliere ale vieții culturale, socio-politice, economice a lăsat referințe în tot felul de acte depozitate în arhive de stat și personale.

Transformarea ținutului Hotin în raia a dus la pierderea de către stăpânii funciari a moșiilor din această zonă. În perioada războaielor ruso-austro-turce

* **Tudor Ciobanu**, cercetător științific la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, Text îngrijit și note de Ion Varta și Tatiana Varta. Chișinău, 2001, p. 655 – 669.

² Sever Zotta, *Spița neamului Hâjdău cu unele date noi*, în „Arhiva Genealogică”, iulie-septembrie 1913, p.139-140 și p.172-176.

³ Petre V. Haneș, *Scriitorii Basarabeni. 1850 – 1940*. București, 1942, p. 123 – 241.

⁴ Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*. București, 1911, p. 46; Octav George Lecca, *Familiiile boierești române. Istoric și genealogie*. (După izvoare autentice). București, 1899, p. 268.

⁵ Teodor Balan, *Documente bucovinene*. Volumul V, doc. 15, Cernăuți, 1939, p. 25 – 28; Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hâjdău*, în *Analele Dobrogei*. Revista Societății culturale dobrogene. Cernăuți. 1926, p. 115 – 132.

⁶ Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*. Vol. V. București, 1903, p. 83, 401, 533. Nicolae Iorga. *Studii și documente privitoare la istoria românilor*. Vol. XVI. București, p. 318, 319.

⁷ Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*. Volumul I. București. 1940, p. 242 – 244. Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*. Volumul II. București, 1943, p. 40 – 41.

din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când Imperiul Rus își instaura administrația militară și civilă în Țara Românească și în Țara Moldovei, teritoriul raialelor era repus sub administrația Divanului. În acest context, proprietarii care au păstrat acte doveditoare, au intervenit pe lângă administrația centrală pentru a-și recupera moșiile. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, multe din actele funciare referitoare la acest teritoriu erau în posesia diferitor persoane interesate. Astfel, în perioada administrației militare țariste din timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1787 – 1792 au fost întreprinse încercări de a repune în drept foștii proprietari funciari din ținutul Hotin. După război, teritoriul a reintrat în stăpânirea turcilor. Procesul de restituire a moșiilor foștilor stăpâni a fost reluat în timpul următoarei ocupații rusești a Țării Moldovei, în perioada războiului ruso-turc din anii 1806 – 1812. A fost creată o instituție care avea în sarcină cercetarea cererilor depuse și repunerea în stăpânire. După anexarea din anul 1812, administrația Basarabiei a preluat soluționarea acestor cazuri⁸.

Familia Hâjdău a avut mai multe procese de judecată pentru reintrarea în stăpânirea vechilor moșii. În acest fel, Tadeu Hâjdău s-a judecat pentru moșia sa din satul Rujavenița, ținutul Hotin, cu Arghire Cuza⁹. Numele lui Tadeu Hâjdău este menționat și într-un alt proces de judecată pentru moșiile din Pășcăuți, Tulbureni, Medveja. Către anul 1808, aceste pământuri erau ale boierilor Sturzești. Aceștia pretindeau la moșiile Hâjdăilor, susținând că sunt înrudiți cu familia Hâjdău prin Tadeu Hâjdău, de la care, afirmau ei, au și documente doveditoare. La 4 august 1809, Divanul Țării Moldovei, văzând că „boierii sturzaști au arătat adiverintă iscălită de dumn(nea)lor boierii de la Comitetul cercetării cuprinzători de scrisorile ci au asupra moșielor dum(nea)lor din ținutul Hotinului...”¹⁰, a cercetat cazul și a decis confirmarea dreptului de stăpânire a Sturzeștilor pentru 19 moșii, inclusiv Pășcăuți, Tulbureni, Medveja.

Andrei Borce și Vasile Tușinschii, care la acel moment erau supuși austrieci, și Gioni Metaxa doctorul, supus francez, au depus o plângere Divanului, arătând ca prin decizia din 4 august 1809 ei au fost lipsiți de moșiile Pășcăuți, Tulbureni, Medveja. La 17 septembrie 1810, în fața divanului s-au înfățișat vornicul Dimitrie Sturza, vechilul Sturzeștilor și cei trei. Atunci s-a constatat că Andrei Borce, Năstase doctorul și Vasile Tușinschii stăpânesc moșiile urmașilor lui Gheorghe Hâjdău, fiul lui Ifrim Hâjdău. Iar strămoșul comun al jăluitoarelor lui Tadeu Hâjdău era Ștefan, frate cu Gheorghe Hâjdău¹¹.

În continuare, examinând atât actele prezentate în acest proces de judecată, cât și alte documente relevante publicate de către cercetători, vom restabili

⁸ Tudor Ciobanu, *Un izvod de moșii întocmit în februarie 1814*, în *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 4. 2009, Chișinău, p. 186 – 187.

⁹ Valentin Constantinov, *Din istoria unei plastografii. Judecata lui Tadeu Hâjdău cu Arghire Cuza și Iordache Millo pentru jumătate din satul Rujavenița, ținutul Hotin, din anul 1820*, în *Studii de arhondologie și genealogie*. Volumul II. Chișinău, 2014, p. 208 – 220.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM). Fond 1, inv. 1, dos. 1100, f 1.

¹¹ ANRM. F. 220, inv. 2, d. 1420, f. 1 – 8.

legătura genealogică a jăluitorilor cu strămoșul lor Gheorghe, fiul lui Ifrim Hâjdău pârcălabul.

Conform unor surse, Ifrim Hâjdău, viitorul pârcălab de Hotin¹², născut în 1591¹³, s-a afirmat ca un bun administrator și militar. Prin căsătorie era înrudit cu familia domnească a Movileștilor, pe care a slujit-o credincios¹⁴, drept recunoștință fiind răsplătit cu moșii. La 20 martie 1638, Ifrim Hâjdău se jăluie domnului Țării Moldovei Vasile Lupu că din cetatea Hotin i-a fost furat tot ce a avut acolo: obiecte din aur, argint precum și dresele și uricile ce le-a avut pe țigani robii de pe moșii. „Miluindu-se”, domnul i-a reconfirmat stăpânirea pentru toate persoanele trecute în listă¹⁵. La 20 martie 1639, Ifrim Hâjdău, împreună cu frații săi Dimitrie și Andronic s-au închinat în fața domnului Vasile Lupu „și s-au jeluie cu tristețe, cu mulți oameni bătrâni și megieși și cu slugi de ale noastre, care au mărturisit înaintea noastră, zicând că a avut Efrim Hijdeu și frații lui un număr mare de documente și privilegii de la domni Alexandru voievod și de la alți domni, pe jumătate din satul Nesvoia și pe alte părți de ocină și pe țigani, care ocini sunt în ținutul Hotinului”¹⁶. Din porunca lui Vasile Lupu le-au fost restabilite toate documentele pe moșii și țigani. Primele cumpărături de moșii le face în timpul lui Miron Barnovschi. Pe parcursul vieții a cumpărat moșii întregi și părți din Citnicăuți¹⁷, Nesvoia¹⁸, Dumeni¹⁹, Șândreni și Negrești²⁰, Cruhlicul²¹ ș.a. A decedat după de 12 noiembrie 1652, dată la care este atestat documentar în calitate de slugă domnească în cadrul unei întăriri funciare²².

După decesul tatălui, cei șase copii ai lui Ifrim Hâjdău au împărțit moștenirea rămasă. În conformitate cu scrisoarea de la 27 mai 1665, copiii, de co-

¹² Epoca lui Ștefan cel Mare, Oameni destine și fapte. București. Ed. Institutul Cultural Român, 2004, 558 p.

¹³ Octav George Lecca, *Famiiliile boierești române*, p. 268.

¹⁴ Valentin Constantinov, *Din istoria unei plastografii*.

¹⁵ Documenta Romaniae Historica (în continuare DRH). Seria A. Moldova. Volumul XXIV. 1637 – 1638. Întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu. București, 1998, doc. 285, p. 276, 277.

¹⁶ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXV. 1645 – 1646. Întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu. București, 2003, doc. 65, p. 68.

¹⁷ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XIX. 1626 – 1628. Întocmit de Haralambie Chirca. București, 1969, doc. 309, p. 421, doc. 310, p. 422; DRH. Seria A. Moldova. Volumul XX, doc. 310, p. 422, doc. 309, p.421; DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXIII. 1635 – 1636. Întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat, Dumitru Agache. București. 1996, doc. 206, p. 243 – 245; DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXVIII. 1645 – 1646. Întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu. București, 2006, doc. 165, p. 136.

¹⁸ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XIX, doc. 326, p. 444; DRH. Seria A. Moldova. Volumul XX, doc. 202, p.202, d. 326.

¹⁹ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXIII, doc. 362, p. 405, 406.

²⁰ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXVIII, doc. 309, p. 250; DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXIII, doc. 319, p. 361, doc. 452, p. 513.

²¹ DRH. Seria A. Moldova. Volumul XXVIII, doc. 368, 369, 370, 371, p. 368.

²² *Moldova în epoca feudalismului* (În continuare - MEF). Documente slavo-moldovenești. Volum III. Alcătuitori: D. Dragnev, L. Svetlicinii, P. Sovietov. Chișinău, 1982, p. 241.

mun acord, au făcut împărțeala moșilor părinților lor: „ne-am învoit și ne-am împărțit dinaintea noastră, ca să nu fie cu strâmbul nimăruia...”²³. Lui Gheorghe i-a revenit întreg satul Pășcăuți, jumătate de Tulbureni și jumătate de Nihoreni. Ștefan a intrat în stăpânirea satului Dolineni și a unei părți din moșia Cruhlicu. Maria a moștenit Bărlăuți din ținutul Suceava și jumătate din Nihoreni, pe care ulterior i-o vinde fratelui său Gheorghe²⁴. Agafiței i s-a cuvenit a treia parte din Șandreni, jumătate de seliște din Dumeni și mai multe părți din Costăceni. Miron a primit satul Citincăuți și partea dinspre Foca. Iar partea Axanii a fost alcătuită din jumătate de sat Bălhăuți cu vecini, părți din moșiile Hrușaveț și Tulitin. Partea de moșie din Medveja, precum și alte părți, dacă aveau să mai fie, urmau să fie stăpânite în comun de toți. Actul a fost semnat de Gheorghe și de Ștefan. La 29 iunie, toți copiii lui Ifrim Hâjdău s-au înfățișat boierilor din divan și au confirmat împărțeala moștenirii, actul fiind confirmat de semnăturile boierilor divaniți²⁵.

Asemeni tatălui său, Gheorghe Hâjdău a urmat serviciul în cadrul administrației, ajungând să dețină dregătoriile de mare armaș și vornic. Cercetătorul Octav Gheorghe Lecca menționează că Gheorghe a avut două soții: „nepoata Pr. Miron Barnovschi, Antemia Vartic și Anghelușa Stârcea, de la care a avut patru copii: doi de la cea de a doua, anume Ruxanda și Safta, soția lui Ghinduță din Moldova, iar de la cea dintâi: Maria Bainski și Vasile Hașdeu”²⁶.

Către anii 60 ai secolului al XVII-lea, între copii și nepoții lui Ifrim Hâjdău au avut loc vânzări și danii de moșii. La 1 octombrie 1663 fata Axanei, Gaftona, „am datu-o verii mele Gafiții, fetii lui Hâjdău, și cumnatului meu, lui Savin”²⁷...” moșia Șărbana și părți din Edineț. Iar la 1 noiembrie 1664, Gheorghe Hâjdău vinde lui Savin, staroste de Cernăuți, partea sa din Edineț pe care o avea cumpăratură de la Cazacul Pârciu. În 1665, după ce copii lui Ifrim Hâjdău au împărțit averea rămasă de la tatăl lor, Axana vinde fratelului ei, Gheorghe Hâjdău, jumătate din satul Hrușovăț. Iar fetei acestuia și finei ei, Maria îi dăruiește jumătate din satul Tulbureni²⁸. Aceste tranzacții au fost probail convenite din timp de către Axana și Gheorghe.

După deces, copiii lui Gheorghe Hâjdău vor achita mai multe datorii ale tatălui, din moștenirea rămasă de la el. La 3 ianuarie 1700, Vasile vinde jupănu-

²³ MEF. Volumul V. 1661 – 1670. Alcătuitori: D. M. Dragnev, A. N. Nichitici, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovietov. Chișinău, 1987, doc. 50, p. 129; Teodor Balan, *Documente bucovinene*. Volumul V. Cernăuți, 1939, doc. 15, p. 25 – 28; Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hâjdău*, în *Analele Dobrogei*. Revista Societății culturale dobrogene. Cernăuți. 1926, p. 116.

²⁴ Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hâjdău*, p. 125.

²⁵ MEF. Volumul V, doc. 53, p. 135, 136; Teodor Balan, *Documente bucovinene*. Volumul V. Cernăuți, 1939, doc. 15, p. 25 – 28; Teodor Balan. *Noi documente privitoare la familia Hâjdău*, p. 117.

²⁶ Octav George Lecca. *Familiile boierești române*, p. 269.

²⁷ MEF. Volumul V. 1661 – 1670, doc. 32, p. 93.

²⁸ *Ibidem*, doc. 55, p. 139.

lui Toma neguțătorul contra sumei de 600 de lei „a me dreaptă ocină și moșie, ci am avut de pre părintele meu Gheorghe Hăjdău armașul, un sat întreg, anumi Pășcăuții, ci sânt la ținutul Hotinului, cu doi heleștee, și cu pivniță de piatră, și cu vatra satului și cu câmp, și cu păduri, și cu locuri de prisăci, și cu locuri de fânaș și cu tot venitul ales și stâlpit din hotar în hotar²⁹”. Această moșie a fost mai înainte amanetată pentru o sută de lei la vornicelul de Toporăuți Alexa. Bani pe care urma să-i plătească după vânzarea moșiei.

La 13 februarie 1701, jupâneasa lui Angheluța, fata lui Miron Stârcea clucerul, mărturisea, în fața boierilor mari și mici, și în fața rudelor sale, felul cum au fost împărțite moșiile agonisite de soțul ei. Astfel, Angheluța, împreună cu fetele ei, Roxanda și Safta, au primit în stăpânire satul Pășcăuții, jumătate din Tulbureni și Medveja. Lui Vasile i-a revenit moșia Negoreni, iar Mariei – satul Hordăneștii din ținutul Suceava. Din acelaș document aflăm că inițial Maria nu era mulțumită de această împărțire. Atunci, jupâneasa și copiii lui Gheorghe au hotărât ca Maria în schimbul achitării unei datorii a tatălui ei, în mărime de de 25 lei, să primească și jumătate de sat Hrușovăț. Părțile din Costiceni și Șândreni au revenit lui Vasile „pentru cheltuiala ce au plătit datoria tătâne-său dimpreună cu noi și pentru partea ci s-au mai venit din petici³⁰”.

Dintr-un regist, din 20 aprilie 1764, aflăm că Angheluța, după ce a intrat în stăpânirea Pășcăuților, a mers în judecată și a scos satul de la Toma neguțătorul. Acesta, la rândul său, l-a dat în judecată pe Vasile de la care a obținut satul Nihoreni³¹.

Într-o scrisoare din 19 ianuarie 1747, Sandul, feciorul lui Miron (fratele lui Gheorghe Hăjdău), semnalează existența unui act referitor la împărțirea moșiilor lui Gheorghe. Sandul susține că a văzut documentul respectiv la Safta, de la care el l-a luat, dar l-a pierdut „la vremea moscalilor, când ne-au jecuit moscalii, s-au răsăritu și acea împărțală de la mine³²”. În acea scrisoare, Sandul reproduce din memorie actul de împărțală pe care l-a luat de la Safta, ajungând la o situație puțin diferită de cea din 1701. Documentul nu o menționează pe jupâneasa Angheluța, care la acel moment decedase, și, respectiv averea ce i s-a convenit împreună cu cele două fete ale ei a fost divizată: Roxanda a primit Pășcăuții și jumătate din Tulbureni, iar Safta i-a revenit părți din Medveja. Maria ar fi stăpânit doar Hordăneștii numiți de Sandul Iordăneștii, iar Vasile – Negoreni numiți Nihoreni. Iar toți împreună aveau în stăpânire Dânenii, Bunenii și jumătate din Șândreni.

Vasile Hăjdău a avut doi feciori - Gheorghe și Grigore - care au decedat fără a avea urmași, astfel, linia masculină Hăjdău ce se trăgea din Gheorghe Hăjdău armașul nu a avut continuare. Maria a fost și ea stearpă. Jumătate din

²⁹ MEF. Volumul VI. 1671 – 1710. Alcătuitori: A. N. Nichitici, D. M. Dragnev, L. I. Svetlicinaia, P. V. Sovetov. Chișinău. 1992, doc. 79, p. 207.

³⁰ *Ibidem*, doc. 79, p. 207.

³¹ Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hăjdău*, p. 121.

³² *Ibidem*, p. 118.

satul Iordănești ce îi aparținea l-a făcut danie surorii sale Ruxanda și fratelui său Vasile. Safta a avut un fecior cunoscut sub numele ieromonahul Macarie³³.

Ruxanda s-a măritat cu Zaharii Lepădat. A avut doi feciori - Constantin și Nicolae și o fată - Catrina. Pe aceasta din urmă, la 27 martie 1766 „scriu cu această încredințată scrisoare me la mâna ginerului meu Lupul Tutoescu și fiicii mele Catrina precum să știe că li-am dat pol sat de Iordănești din ținutul Sucevii³⁴...”. La 29 martie, acelaș an, partea mazilului Lupul Totoescu și a Catrinei a fost stâlpită, iar la 26 august 1766, domnul Grigore Alexandru Ghica le dă uric de întăritură³⁵.

Într-o mențiune din 6 ianuarie 1779, dintr-un registru pentru moșia Iordănești, se arată că Ruxanda l-a înfiat pe Nicolae fiul Saftei³⁶. Dar, în alte izvoare este arătat direct gradul de rudenie dintre Ruxanda, fiica lui Hajdeu, și Nicolae Lepădatul. În anul 1773, acesta din urmă a primit de la sora sa Caterina și soțul ei Lupu Tutuescu partea lor din Iordănești: „datam adevărată scrisoare noastră de danie la mâna fratelui Nicolae Lăpădatul, feciorul Ruxandii³⁷...”

Nicolae Lepădat l-a rânduit pe vătavul Nicolae Ducovici ca, după moartea sa, să fie epitropul averilor sale. Dintr-o mărturie din 28 februarie 1797, aflăm că numitul vătav a ascuns o parte din actele moșilor. Fiica lui Nicolae, Safta, căsătorită cu Andrei Borce, au căutat actele pe moșiile rămase moștenire. Doar pentru moșia Iordănești au găsit vreo 4 – 5 scrisori, la Catrina, care le „strânse într-un loc cusute dintr-o turiatcă de cioboate de Tuluteni³⁸...” Pe lângă această moșie Safta și soțul ei au moștenit și alte părți ce li s-a cuvenit din averea familiei Hăjdău.

Celălalt fecior al Roxandei, Constantin Lepădat, s-a căsătorit cu Ilinca, fata lui Ion Donciul. Au avut trei fete: Zmaranda, Nastasia și Catrina, născute în satul Rădeni, ținutul Hârlău. „și rămâind copile sărace de părinți s-au crescut prin casele străinilor, mergând la Țarigradu cu Mărie sa Doamna lui Constantin Moruz³⁹...”. Catrina s-a căsătorit cu Dumitrache Volcinschi. La 8 noiembrie 1793 a primit de la isprăvnicia Hârlău adevăriniță că este fiica lui Constantin și a Ilincăi Lepădat, obținând în acest fel dreptul să moștenească unele moșii ale străbunului său Gheorghe Hăjdău armașul. Anastasia căsătorită cu doctorul Gioni Metaxa avea și ea dreptul la o parte din stăpânire strămoșului său.

Desființarea raialei Hotin și retrocedarea moșiilor către foștii stăpâni au fost un bun prilej pentru urmașii diferitor ramuri ai familiei Hăjdău să intre în drepturi asupra stăpânirii funciare din ținutul Hotin pe care ei sau părinții lor

³³ Teodor Balan, *Documente bucovinene*. Volumul V. doc. 89, p. 176.

³⁴ Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hăjdău*, p. 121.

³⁵ *Ibidem*, p. 123 - 124.

³⁶ Teodor Balan, *Documente bucovinene*. Volumul V. doc. 89, p. 176.

³⁷ Teodor Balan, *Noi documente privitoare la familia Hăjdău*, p. 125.

³⁸ *Ibidem*, p. 127.

³⁹ *Ibidem*, p. 126.

au pierdut-o la începutul secolului al XVIII-lea. Unii dintre ei s-au refugiat în Bucovina, dar nu au pierdut dreptul său la moșiile din ținutul Hotin.

Anexe:

Documentul 1.

1810, decembrie 7. *Cererea boierilor Sturzești, adresată președintelui Divanurilor Țării Moldovei și Valahiei Krasno-Milașevici pentru stăpânirea satului Pășcăuți, câte jumătate din moșiile satelor Tulbureni și Medveja pentru care se judecau cu moștenitorii lui Gheorghe Hâjdău armașul*

Cătră Înalt excelențae sa d(omnul) lucrători, sfetnic de taină, senator, președint divanurilor a Cnejiilor Moldovei, Vlahiei și cavaler Vasilii Ivanovici Krasno Milașevici.

De la boierii Sturzești

S-au arătat noao predlojănie din 29 a trecutii luni noemv(rie) supt № 3606 cătră cinst(it) Divan a Comitetului cu cuprindere să-s(e) iai moșiile din ținut Hotinului satul Pașcăuții, pol sat Tulbureni și pol sat Medveja ce sânt de pe neamul lui Hâjdău cu tot venitul ce l-am luat noi de când le stăpânim și să fie pe sama Haznelei supt cuvânt că Divanul prin răportul de pe 30 săpt(e)v(rie) supt № 182 ar fi însămnat că ne-am fi lepădat și am fi zis că nu sântem din neamul lui Hâjdău.

Pentru care avem cinste a înștiința cu plecăciuni că cu mirare am întreat pe cinst(it) Divan, cu care cuvânt au făcut o arătare ca aceasta. Carile ni-au dat răspunsu că n-ar fi făcut acestă arătare, că ni-am lepădat de niamul meu Hâjdău, ce nu mai de parte ce s-au cuvinit lui Gheorghii Hâjdău, pentru că ni-am fi încredințat că aceștie ar fi mai cu apropiere clironomi de cât noi. Însă noi nu ne-am lepădat nici am cuvântat că nu sântem din neam cu Hâjdău. Încă mai ales că sântem neam cu Hâjdău avem aceste îndreptări: Întăiu. Scrisoare din anul trecut 1809, apr(ilie) 15 de la un Terteul Hâjdău ce se află în Rosăe mărturisătoare că ne cunoaște rudenia me din Hâjdău, de pe care spre pliroforie să alătorează copie. Al doile. Împărțălile vechi între neamul nostru unde să gășăsc pusă și moșii de pe neamul Hâjdău. Și al treile. Că la noi să află și împărțălile vechi din 7173 maiu 27 a feciorilor și fetelor lui Hâjdău care le esti întărit de Savin, starostele de Cernăuți.

Însă fiind că după o scrisoare din 7209, fev(ruarie) 13, ce este iarăși la noi, a Anghelușii, fata lui Miron Stârce, al doile fimei a lui Gheorghe Hâjdău, feciorul lui Ifrim Hâjdău. Văzându-să că satul Pășcăuții, pol sat Tulbureni și pol sat Medveja au fost în parte lui Gheorghii. Și de la Gheorghii Hâjdău au rămas moștenire la femeia sa Anghelușa și la doî copile a lui Ruxanda și Safta. Și trăitorii den Bucovina Andrei Borce și ginere său Vasili Tușănschi și Nastasie sora Catrina, soție doftorului Gioni Metaxa. Dând samă că sânt din Ruxanda și Safta fetele lui Gheorghii Hâjdău și giudecata puind temeiu pe arătările lor cum că ar fi cei mai

aproapi moștenitori a lui Gheorghii Hâjdău li-au dat dreptati să ia în stăpânire satele de sus pomeniti ce au fost din vechi în parte lui Gheorghe Hâjdău. La care hotărâre noi/ nu că am fost mulțămiți, dar am lăsat după a Devanului hotărâre a să urma până când vom găsa mai puternice scrisori. Căci multe din scrisorile moșiilor ce avem s-au pierdut după cum adiverează carte din 1765, noemv(rie) 11 a domnului Ghica vo(evo)d ce ni s-au dat spre dovadă. Pentru că și aceste scrisori ce avem s-au triimis de la Rosăie de cătră ecsceleție sa d(omnul) general Scarlat Sturza pe care li-am priimit supt respiscă prin canțălerie înalt ecsceleții voastre în anii trecuți.

Iar pentru că ni s-au socotit de înțălepciunii înaltei ecsceleției voastre în destul dovedim ce s-au arătat dn parte trăitorilor den Bucovina. Fiind că noi avem scrisorile ce s-au însămnat asupra moșiilor Hâjdiești și în părțile vechi a neamului. Și dovadă scrisoare ce ni-au venit de la numitul de sus Hâjdău den Rosăe, care mărturisește că-i suntem rudenii. Carile toate acesti după cercetările Comitetului și a Divanului dovedindu-să de bun, ni s-au dat și acesti moșii în stăpânire.

Apoi facem plecată rugăminti să binevoiești și înalt ecsceleție voastră ca numitile moșii să rămăe tot în stăpânire noastră. Și acei care să vor dovedi că să trag dintr-acest niam a lui Hâjdău își vor căuta cu noi, care această cercetare a noastră nu esti împotriva nici a obiceiului pământului nici a pravelii pentru că și stăpânire au păzit acest obicei de a nu lua în stăpânire samoșii la care s-au ivit documenturi și moștenitori. Și această arătare ce avem cinste a face acum ecsceleției tale, s-au păzit atât de cătră Divan la asămine pricini cât și de cătră comitet acum la moșiile Hotinului puindu-să temeiu supra împărțărilor a neamului lor mai mult decât asupra ispisocelor domnești din care multe se găsesc prifăcuti.

1810, dec(em)v(rie) 7.
Hatman Sandul Sturza
Vistiernic Gheorghe Sturza
Vornic Dimitrie Sturza

ANRM. F. 1, inv. 1, d. 1100, filele 22 – 23 v. Original. Tot acolo se află o copie de cancelarie scrisă în limba rusă.

Documentul 2.

1811, februarie. *Cererea supușilor austrieci din Bucovina Andrei Borcea, ginerele lui, Vasile Tușinschi, și a supusului francez Joan (Gioni) Metaxa, vechilul soției sale Anastasia, moștenitorii lui Gheorghe Hâjdău armașul, adresată președintelui Divanurilor Țării Moldovei și Valahiei Krasno-Milașevici pentru stăpânirea satului Pășcăuți, câte jumătate din moșiile satelor Tulbureni și Medveja pentru care se judecau cu boierii Sturzești*

Măcar că cinstitul Divan Cnejii Moldovii au ră(n)duit de s-au făcut tâlmăciri rusești de pi scrisori ce avem a neamului nostru Hâjdău ca să le trimată după poronca prin predlojeni de la 29 noem(brie) (a) anului trecut supt № 3606 în pricina ce avem cu dum(nea)lor boierii Sturzești pentru moșii de la ținut Hotinului a neamului nostru ce le stăpânescu dum(nea)lor. Dar iată îndrăznind cu pre plecată jalubă alăturăm tâlmăcire de pi carte de giudicată iscălită de dum(nea)lor veliți boieri amânduror Divanurilor cum și spița neamului mărturisită cu scrisori că esti adivărată di la cel dintâi strămoș Ifrim Hâjdău și până la strănepoatile sale soțiile nostre despre a cărora parti sântem noi acum. Anume: Safta, fiica lui Nicolai Lepădat, soția lui Andrei Borce, Anastasia, soție lui Gioani Metacsa, și soru sa Catrina Volcinciasă, fetile lui Costantin Lepădat, frați au fost ficiori lui Zaharii Lepădat care au avut fimeia pe Ruxanda fata lui Gheorghie Hâjdău, nepoată lui Ifrim. Și nădăjduim că binevoind multă înțelepciune înalt ecsceleții voastre prin cercetare de amăruntul să va pliroforisi îndestul pentru moșiile cuprinse în scrisori că sânt drepti Hâjdăești și spița noastră adevărată. Iar după pontul al patrăle din predlojenii ca să fi știut de mai sint și alți din neamul nostru Hâjdău. Aceasta le însămnează cu lămirire în spița unde s-au arătat curat că din Gheorghie, ficiorul lui Efrim Hâjdău sint moștenitore numai soțiile nostre numite mai sus fetile lui Nicolai și Costantin Lepădat, fii Rucsandii, fata lui Gheorghie Hâjdău. Și noi cerim numai moși(i)le câte au fost a strămoșului nostru Gheorghie și a soțiilor sale cea dintâi, Antimie, fiica lui Vartic și al doile Anghelușa, fiica lui Miron Stârce. Care moșii sânt scrisă anume în scrisore din 7209 fev(ruarie) 13 anumitei Angheluși încredințată de boierii Divanului din vreme aceia ci să află la dum(nea)lor boierii Sturzești, ne sufirind dum(nea)lor să să vază de noi toată cuprindire ei în care scrisoare esti arătată și moșie Iordăneștii de țin(u)t Sucevi care o stăpânim noi giumătati după hotărâre șet(rarului) Ilie Crâste ispravnic de Suciavă și decretul Împărății Austrie. Și cum că din strămoșul nostru Gheorghie Hâjdău, afară din soțiile nostre numai sânt alți moștinitori dovidescu scrisorile ci avem. Adică diata din 7209 a Marii fata lui Gheorghie Hâjdău adivirești că au fost stearpă. Vasile, ficiorul lui Gheorghie Hâjdău au avut doi ficiori, Grigori ce-au murit stârp în târgul Săretiului cum mărtorisește carte de blăstăm din 1773 sept(embrie) 28 a episcopului de Rădăuți Dosoftei. Și Gheorghie, iarăș au murit stârp mai în urmă. Safta, fata strămoșului nostru Gheorghie au avut fiu pe ieromonah Macari ci au fost nacialnic la schitul Cozancii, care prin scrisore sa din 1793 mart 20, părțile ci i s-au căzut i-au lăsat cu testament satul Pașcăuții, pol sat Tulburenii și pol sat Medveja să fie a ei și la doao copile mici rămase, Ruxanda și Safta.

Adăugând a zice pe lângă aceste scrisori că și dum(nea)lor despre o parte se trag dintr-o fată a lui Ifrim Hâjdău. Și fiindcă atunce jeluitorii aceștie nici alții nimine de pe acel neam nu s-au ivit cu pretenție asupra numitilor moșii s-au făcut după rânduiala ci să păzește și acum, răport cătră ecscelețiae sa sinatoriul Cușnicov, prezidentul de mai înainte, de unde eșind predlojenie la 21 avgust anului trecut supt № 2870 li s-au întărit stăpânire prin carte Divanului dintr-acel

anu. Apoi la luna lui fevr(uarie) acestui an viind jeluitorii numiți cu dovezile ce au, și făcând cerire asupra moșiilor pomenite după predlojenie înalt ecscelențai voastre din 17 iulie acestui an supt № 1343 s-au înfătoșet cu dum(nea) lor boierii Sturzești în obșteasca adunare amânduror Divanurilor unde după multă cercetare ce s-au făcut cu amăruntul încredințindu-se și însuș dum(nea) lor boierii Sturzeștii că jăluitorii sânt drept neam și moștenitori lui Gheorghie Hâjdău și că de vor și fi dum(nea)lor despre o parte neam din Ifrim Hâjdău nu li să cuvine a ave vreo împărțășire din parte lui Gheorghie Hâjdău sau Lepădat de ginere acelor moșii cum pre larg arată carte de giudecată. Rămâind după hotărâre giudecătii să între jeluitorii în vecinica stăpânire. Cu care hotărâre s-au mulțămît amândoa pârțile. Și numai pentru venitul acelor moșii fiind pricină de nemulțămire, am înștiințat înalt ecscelențai voastre că dum(nea)lor boierii Sturzești voiescu a da jeluitorilor venitul, numai pe giumătate cea din urmă acestui an supt cuvânt că acum s-au sfârșit giudecata. Iar ei cer pe anul trecut și pe anul acesta tot venitul deplin zicând că cu nedreptate l-ar fi oprind dum(nea)lor neavând nici un fel de împărțășire la acele moșii. Lăsând Divanul pentru aceasta cum să va socoti cu cuviințe de înalt ecscelențae voastră să-s(e) hotărască să mai însemneze în predlojenie ca să nu se dea nimărui ducument pe moșii de la Hotin, până nu să vor cerceta de înaltexcelețăe voastră. Aceasta așa s-a urmat dintru început și la toți câți au luat cărțile Divanului s-au însemnat întrânsile. Că după predlojanie excelețăi sale ocârmuitoriul Divanului li s-au întărit stăpânire. Iar pentru a nu se mai hotărâ de acum în Divan nici o pricină ori pentru ce până nu vei fi înștiințat ca să să cerceteze și să să întăriască de înalt excelețăe voastră.

La aceasta Divanul au păzit până acum rânduiala de demult. Adică în vremea domnilor când se judeca o pricină în Divan dacă parte cea biruită se cunoaște neasuprită și nu vra să facă apilațae la Domnie acia pricină se hotărâ de cătră Divan și rămânea sfârșită prin carte de giudecată ci se da părții care câștiga dreptate. Precum s-au întâmplat acum la pricina jeluitorilor cu dum(nea) lor boierii Sturzești că s-au mulțămît amândoa pârțile cu hotărâre Divanului pentru dare moșiilor. Iar când parte cea dimpotrivă era nemulțămîtă și voia de la sine să mai fie împreună cu divaniștii și alți boieri giudecători, îi cerea cu jalobă, și se rânduia prin țidulă domniască. Și când iarăși era nemulțămît și voia pentru pricini mai mari să facă apilațae da jalobă și din poruncă se scotea cu anaforaia Divanului la giudecată înainte Domnului, unde fiind adunați divaniștii se cerceta și de însuși domnul și se da cea desăvârșită hotărâre.

Cum și de când au intrat oștile aice, și această țară supt premilostivă voință împărăteștii sale măriri a Rosăi se află păzită în slobode privilegiurile ei asemine rânduială s-au păzit. Adică dacă pârțile ce-au avut o pricină s-au mulțumit cu hotărâre Divanului giudecătorii, ace pricină s-au sfârșit prin carte de giudecată nesocotindu-se de trebuință să supere cu înștiințare pe ocârmuitoriul pentru săvârșire ei, și mai ales pentru acele pricini ce naște pornire lor numai prin știința din moșiile neamului nostru, a Hâjdăeștilor, le-au dat danie nepoatei sale Catrina vorniceasă, sora Nastasia Metaxa.

Toati acestea întâi Comitetul rânduit, și al doile în adunare tuturor veliților boieri amânduror Divanurilor s-au cercetat pre cu amăruntul și dum(nea)lui vornic Dimitrii Sturza din parte dumisale și din parte celorlalți boieri Sturzești însuși cunoscând dreptate ce avem cu răspuns cătră toată adunare boierilor, că precum în Comitet au făgăduit că la cei adivărați clironomi și moștenitori a Ruxandii și a Saftii, fetile lui Gheorghe Hâjdău nu vor precenui a da moșiile ce sunt a lor. Așa și în Divan au priimit ca să ne luom moșiile în stăpânire pricinuind nu mai pentru dare venitul lor. Și obștescul Divan dup(ă) ce au cunoscut vedirat dreptate noastră și mulțămire dumilor sale boierilor Sturzăști pentru dare moșiilor au giudicat și au hotărât cum arată pre larg carte de giudecată ce avem. Însă dacă videm că dum(nea)lor boierii nici după predlojenie n-au voit a da scrisorile ce li s-au cerut și moșiile cu tot venitul să ste a lor în vistirie pământiască până să vor cerceta și de însuși înalt excelențae voastră dovezile noastre sântem forti îngrijeți că nu mai din hotărâre giudecății nu putem câștiga îndestulari dreptății, fiindcă dumnealor se împuternicescu în haraiturul familii dum(n)ilor sale că sânt boieri mari cu toti că însuși dum(nea)lor conosc curat dreptati noastră dar să si le ei a ne face tot felul de strâmbătăti pricinuitoare de sărăcie și stingire noastră. Că de un an și mai bine de când ne-am lăsat casile și totă chivirniseala hranii și umblăm pierzându-ne vreme înzădar și chletuind în pricina aceasta de-am încărcat, pe lângă stare slabă sărăcii noastre, și grea sarcină a datoriilor. Pentru acea cu lacrimi năzuim la ce iubitoare de dreptati pre milostivă bunătăti înalt excelențai voastre și ne rugăm ca să ti milostivești a porunci cu hotărâre pentru moșiile care ne-am giudicat: satul Pășcăuți, pol sat Tulbereni și pol sat Medveja să ni să de în stăpânire că pentru acesti ne-am giudicat. Iar pentru celilalti moși tot a strămoșului nostru Gheorghe Hâjdău, ci să mai cuprind în scrisore Angheļuși, și le stăpânescu iar dum(nea)lor boierii Sturzești fără nici un cuvânt de dreptati, că dum(nea)lor cu totul sânt streinii niamului nostru și mai ales cu noi, moștenitorii lui Gheorghe Hâjdău, nici despre o parte n-au nici un amestic. Să fie poronca înalt excelențai voastre de a să poronci dumisale boierilor Sturzești de a ni să da scrisore strămoșii Angeluși, soție strămoșului nostru Gheorghi Hâjdău.

Gioan Metaxa ...⁴⁰ Anastasia.

Andrei Borce, soțul Saftiei, fata lui Nicolae Lepădat.

Vasile Tușinschi, vechil din partea Catrinei Volcenscăi.

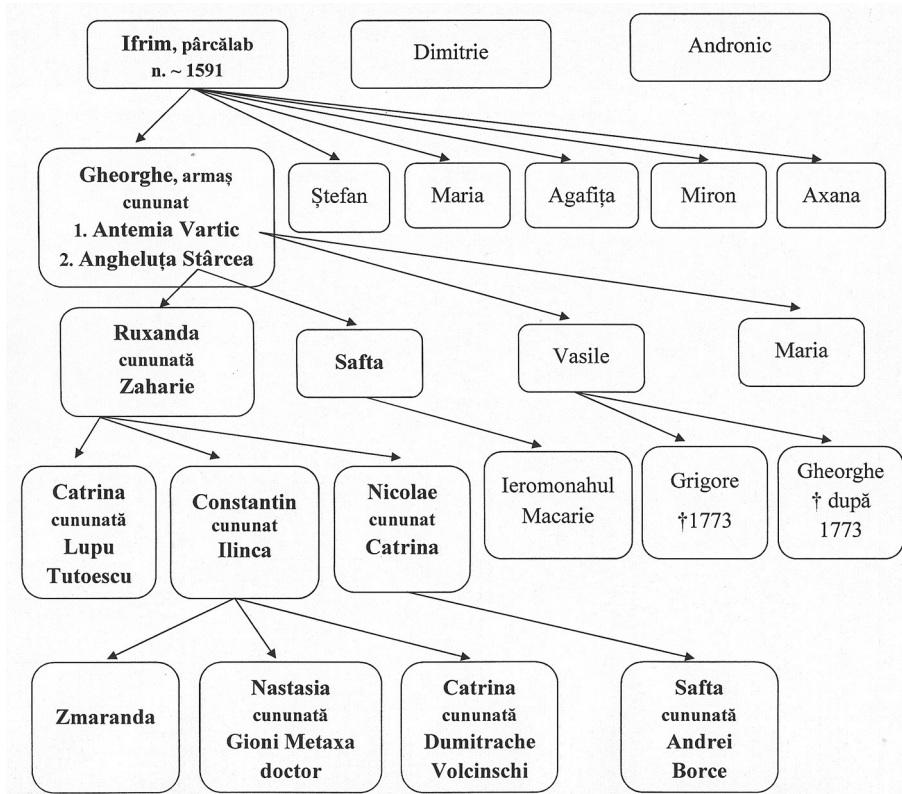
(1811 februarie ...⁴¹)

ANRM. F. 1, inv. 1, d. 1100, filele 29 – 34. *Original.* Tot acolo se află o copie de cancelarie scrisă în limba rusă.

⁴⁰ Ilizibil.

⁴¹ Anul și luna este trecută doar pentru copia de cancelarie în limba rusă. Data nu este indicată. Documentul a fost înregistrat de către cancelaria lui Krasno-Milașevici la 16 februarie 1811.

*Șpita genealogică a descendenților lui Gheorghe Hăjdeu armaș
(sfârșitul secolului XVI – mijlocul secolului XIX)*

Sergiu Bacalov*

DIN ISTORIA RELAȚIILOR MOLDO-FINLANDEZE.
AJUTORUL FINANCIAR ACORDAT
DE NOBILII BASARABENI
LOCUITORILOR ORAȘULUI FINLANDEZ FRIDRIHSGAM

În pofida faptului că în Evul Mediu Țara Moldovei și Finlanda n-au avut frontieră comună, fiind amplasare relativ departe una de alta, totuși, se pare că primele contacte moldo-finlandeze au fost stabilite la începutul secolului al XVIII-lea. Ne referim la acțiunile militare întreprinse de regele Suediei Karol al XII-lea (1697-1718) în Europa Centrală și cea de Est, inclusiv în spațiul carpato-nistrean. Menționăm că teritoriul Finlandei a intrat de timpuriu sub stăpânire suedeză. Ulterior, la începutul secolului al XIX-lea, aproape concomitent, Finlanda și Basarabia au devenit părți componente ale Imperiului Rus, prima în 1809, cea de-a doua în 1812, fapt ce, în mod firesc, a creat noi posibilități pentru amplificarea relațiilor moldo-finlandeze.

În secolul al XVIII-lea, Finlanda devine loc de confruntare dintre Regatul Suediei și Imperiul Rus. În urma Războiului Nordic (1700-1721), conform păcii de la Niștadt (sued. *Nystad*, fin. *Uusikaupunk*), Suedia a recunoscut dreptul Rusiei asupra Liflandei, Estlandei, Inghermanlandei și asupra unei părți din Carelia, cu orașul Viborg (rus. *Выборг*, sued. *Viborg*, fin. *Viipuri*), numită „Finlanda Veche”¹.

În urma războiului ruso-suedez din 1741-1743, în conformitate cu pacea de la Abo (16 iunie 1743), Suedia a cedat Rusiei provincia finlandeză Kiumenegord (fin. *Kymmene-häräd*), până la râul Kiumen (sued. *Kymmene elf*, fin. *Kymijoki*), cu orașele Fridrihsgam (sued. *Fredrikshamn*, fin. *Hamina*), Nișlot (sued. *Nyslott*, fin. *Savonlinna*), Vilmanstrand (sued. *Villmanstrand*, fin. *Lappeenranta*)².

Orașul Fridrihsgam³, amplasat pe țărmul nordic al golfului Finic, a fost fon-

* **Sergiu Bacalov**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Antti Räiba, *Övergångsprocess, besättnings-tagande och locala se dvänjor. Erövrade provinser under nya överheten i Ryssland och Sverige under 1600 – der 1700 talen // Scandia*, vol. 77, nr. 1, 2011, p. 134-157.

² Наталья Сергеевна Шпилевская, *Описание войны между Россией и Швецией в Финляндии в 1741 1742 и 1743 годах*, СПб., 1859, с. 261-275. Кесарь Филиппович Ордин, *Покорение Финляндии. Опыт описания по неизданным источникам*, СПб, 1889, т. 1, с. 95-100.

³ În secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, majoritatea populației urbane din Finlanda era formată din suedezi, iar finlandezii locuiau cu precădere la sate. Orașele finlandeze erau amplasate în marea lor majoritate în zona de coastă, de-a lungul țărmurilor golfului Finic și Botnic. Astfel, până în zilele noastre, comunitatea suedeză din Finlanda este concentrată teritorial anume în aceste două regiuni. Aceași situație etnică era și în orașul Fridrihsgam. Însă, treptat, în decursul secolului al XIX-lea, procentul finlandezilor în mediul urban a crescut semnificativ, încât, în 1900, Fridrihsgamul avea 3 226 de locuitori, dintre care 2/3 erau finlandezi.

dat în anul 1656 cu numele Vekkelas (*Vehkalahti*, *Veckelax*). Denumirea „Fridrihsgam” a obținut-o în 1723, în cinstea regelui Suediei Frederick I (1720-1751)⁴. Din 1723 și până la intrarea în stăpânirea Imperiului Rus, a fost o cetate de hotar⁵. La 29 iunie 1742 a fost ocupat de oștirile ruse, fiind ulterior cedat Rusiei prin tratatul de pace de la Abo (1743)⁶. Din acel moment, orașul Fridrihsgam a jucat un anumit rol în relațiile comerciale ale Imperiului Rus cu țările Europei. În 1743 volumul comerțului Fridrihsgamului constituia 39,1 mii ruble. Fiind amplasată într-o regiune bogată în păduri de conifere, economia acestei localități urbane portuare, ca de altfel și în cazul Viborgului, se baza pe comerțul cu articole de cherestea (bușteni, bârne, scânduri, leături etc.). Între 1747 și 1755, media anuală a exportului cu cherestea din Fridrihsgam constituia 6,6 mii ruble, adică 59,4% din exportul total de mărfuri al acestui port. Iar în 1762 – 77,2% (sau 11 mii ruble, din totalul de 14,2 mii). Restul exportului era format din produse provenite din localitățile învecinate sau din regiunea de frontieră a Finlandei, din care 82,2% (sau 2,6 mii ruble, din totalul de 3,2 mii) revenea rășinii («смола»). Pentru diversificarea activității economice a orașului, autoritățile imperiale ruse au încurajat dezvoltarea și lărgirea industriei de cherestea în raza urbei⁷.

În 1762, prin orașul Fridrihsgam se importau mărfuri textile, zahăr, țesături de bumbac, cafea, cacao, ceai, tutun, sare etc. Aceste produse erau utilizate atât pentru necesitățile locuitorilor orașului, cât și pentru comercializare în localitățile vecine, inclusiv în regiunea de graniță a Finlandei suedeze. Spre deosebire de orașul Viborg, importul de sare în Fridrihsgam era mai mic (5 640 ruble), el nu constituia nici 1/3 din totalul importurilor⁸.

În 1764, prin porturile baltice (excluzând Sankt Petersburgul) ale Imperiului Rus treceau 17,1% din toate mărfurile ruse exportate în țările europene pe cale maritimă. Din această cotă a exportului, 63,6% revenea orașului Riga, 31,9% – orașului Narva, iar 4,5% – porturilor Viborg, Fridrihsgam, Revel și Pernau, fapt ce vădește că la acea etapă legăturile lor cu piața internă rusă erau încă

Totuși, la acea etapă în oraș existau două licee suedeze și doar unul finlandez (*Энциклопедический Словарь*, издатели: Ф. Ф. Брокгауз и И. А. Ефрон, том. XXXVI (71), СПб., 1902, с. 1-6; том. XXXVI а (72), СПб., 1902, с. 751). De asemenea, în Fridrihsham erau un anumit număr de ruși, în special în mediul negustorilor. În 2005 orașul Hamina, cum este numit acum Fridrihsgamul, avea cca 21 000 locuitori. Detalii despre istoria orașului Fridrihsgam-Hamina a se vedea: Sigurd Nordenstreng, *Haminaan kaupungin historia*, vol. 3: *Suomen yhtymisen aika 1812-1910*, Hamina, 1912. Eino Mäkinen, *Hamina – rajan kaupunki*, Helsinki, 1953.

⁴ *Энциклопедический Словарь*, издатели: Ф. Ф. Брокгауз и И. А. Ефрон, том. XXXVIA (72), СПб., 1902, с. 719, 751.

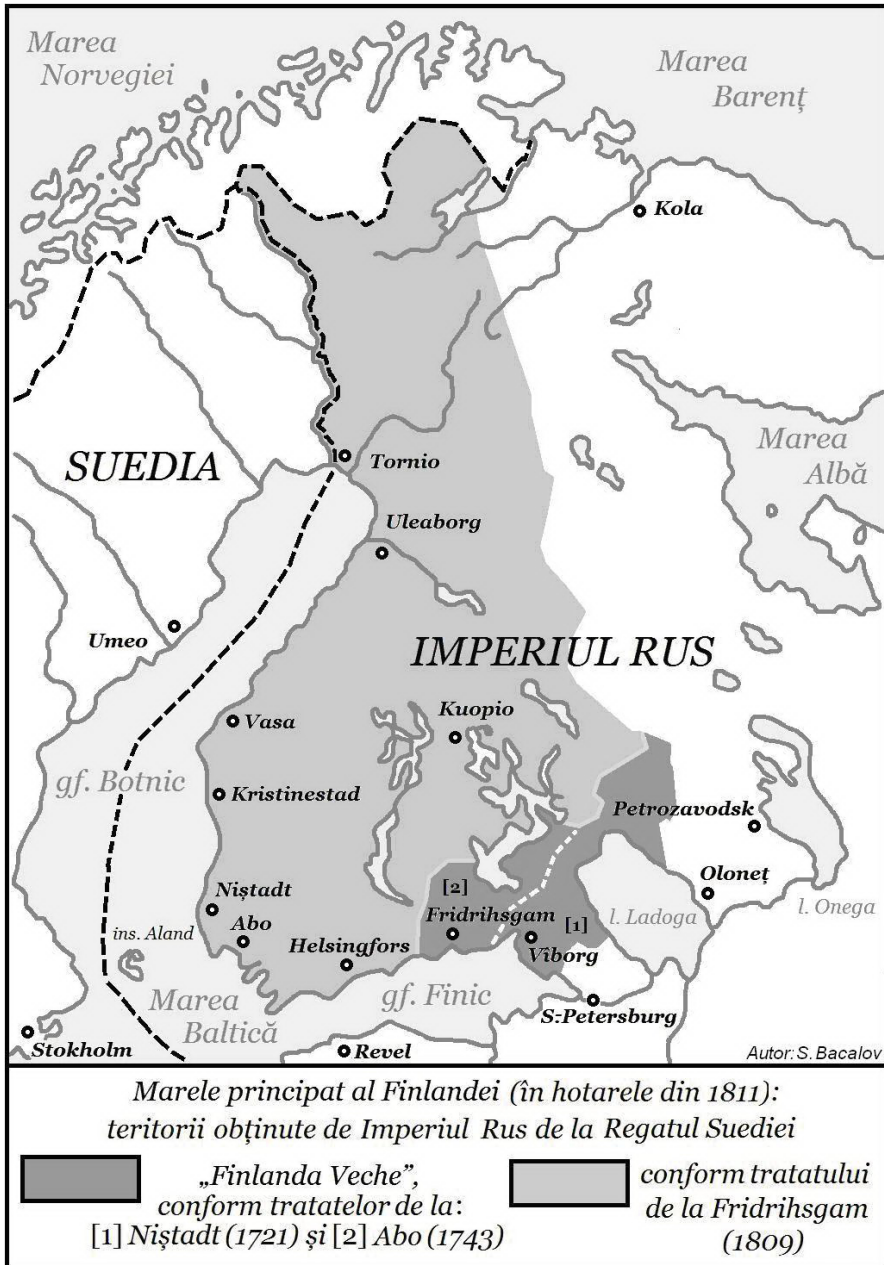
⁵ Teemu Mökkönen, *Hamina – Fredrikshamn kaupunkiarheologinen inventointi*, Museovirastop, Rakennushistorian osasto, 2003, 125 p.

⁶ *Записки Майнштейна о России, 1727-1744*, СПб, 1875, с. 252-269. *Энциклопедический Словарь*, издатели: Ф. Ф. Брокгауз и И. А. Ефрон, том. XXXVI а (72), СПб., 1902, с. 751.

⁷ Н. Н. Репин, *Морская торговля России со странами Европы в первые шесть десятилетий XVIII века: политика русского правительства и ее результаты* // Вестник Рязанского Государственного Университета им. С. А. Есенина, № 18, 2008, с. 77-108.

⁸ *Ibidem*.

slabe⁹. O situație diferită o atestăm în 1821, când Fridrihsgamul este calificat ca „un oraș ci cu starea locului său înlesne negustoria din năuntru Impărăției”¹⁰.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Arhiva Națională a Republicii Moldova (În continuare: ANRM), F. 88, inv. 1, dos. 61, ff. 53-54 verso.

În 1809 la Fridrihsgam a fost încheiat tratatul de pace dintre Rusia și Suedia, prin care s-a pus capăt războiului ruso-suedez din 1808-1809. Prin tratatul de la Fridrihsgam, semnat la 5 (17) septembrie 1809, Rusia a obținut stăpânirea asupra întregii Finlande, inclusiv insulele Aland, iar hotarul cu Suedia a fost fixat pe râurile Tornio și Muonio¹¹. Finlanda a fost inclusă în cadrul Imperiului Rus în calitate de „mare principat autonom”, cu păstrarea Constituției și a Seimului finlandez¹². Iar prin manifestul din 11 (23) decembrie 1811, țarul Aleksandr I a alipit la Marele Principat al Finlandei regiunea numită „Finlanda Veche”, cu orașele Viborg și Fridrihsgam.

O filă importantă din istoria Fridrihsgamului se referă la devastatorul incendiu din 25 iulie 1821, în urma căruia acest prosper oraș-port a fost nimicit aproape în întregime. Au ars primăria, bisericile, casele, depozitele, rămânând necuprinse de flăcări doar 10 case. Condițiile climaterice nefavorabile din acea zi, determinate de un vânt foarte puternic, precum și faptul că multe case erau construite din lemn, iar depozitele de mărfuri, având în vedere specializarea orașului în comerțul cu cherestea și rășină, erau pline de materiale ușor inflamabile, au făcut ca urmările incendiului să fie catastrofale. Fridrihshamul, de facto, a fost desființat, iar locuitorii lui și-au pierdut întreaga lor avere, rămânând fără hrană și adăpost. În sprijinul lor a venit administrația Marelui Principat al Finlandei. Însă, urmările incendiului au fost atât de grave, încât Cărmuirea Finlandei n-a fost în stare de una singură să facă față acestei situații dificile și a solicitat susținere din partea autorităților centrale ale Imperiului.

În vederea soluționării problemelor cu care se confrunta Cărmuirea Finlandei a intervenit personal țarul Aleksandr I (1801-1825) care, în anul 1822, a inițiat o campanie de binefacere, în vederea colectării de surse financiare pentru ajutorarea sinistraților din Fridrihsham. La apelul țarului a reacționat conducerea sistemului administrativ de nivelul II, inclusiv administrația Basarabiei. Despre măsurile întreprinse în Basarabia pentru promovarea acestei campanii cunoaștem prea puține lucruri. Se cunosc doar unele detalii referitoare la mobilizarea nobilimii basarabene. La 3 mai 1822, guvernatorul Constantin Antonovici Katakazi, urmând îndemnul general-locotenentului Ivan Nikolaevici Inzov, namestnicul regiunii Basarabia, s-a adresat către Ivan Mihailovici Sturdza, conducătorul nobilimii basarabene, cu rugămintea de a promova această campanie în cercurile nobilimii. Suplimentar, se prevedea înscrierea tuturor donatorilor și a sumelor donate, în vederea trimiterii lor, împreună cu banii colectați, Ministerului Afacerilor Interne a Rusiei. Aceste liste urmau să fie publicate în ziarele oficiale din Sankt Petersburg și Moscova.

La 18 septembrie 1822, guvernatorul civil al Basarabiei confirma conducătorului nobilimii Basarabiei, *kollejskii sovetnik* Sturdza, că a primit „lista celor care

¹¹ Кесарь Филиппович Ордин, *Покорение Финляндии. Опыт описания по неизданным источникам*, СПб. 1889, т. 2, р. 442-490; *Советская Историческая Энциклопедия*, том. 15, Москва, 1974, с. 436-437.

¹² Kaarlo Wirilander, *Gränsmarken och rikskärnan Östfinska förhållanden och opinioner såsom element i Finlands utveckling till autonomi stat // Scandia*, vol. 20, nr. 2, 1962, p. 337-373.

au donat ruble asiguate pentru ajutorarea locuitorilor orașului Fridrihsham¹³. Astfel, cunoaștem că din partea nobilimii Basarabiei au fost donate 665 de ruble, iar donatori au fost însuși boierii moldoveni: *kollejskii sovetnik* Ivan Mihailovici Sturdza, conducătorul nobilimii din Basarabia, *kollejskii sovetnik* Matei Krupenski, viceguvernator al Basarabiei (1816-1823), *kollejskii asessor* Dinu Tomovici Rusu (Russo), *kollejskii asessor* Ioniță Iamandi, *kollejskii asessor* Iordachi Donici, președinte al biroului de hotărnicie (1819-1821), serdarul Toader Măcărescu, *titulearnii sovetnik* Gheorghe Alexandrovici Alexandri, Iacovachi Paladi, *kollejskii sovetnik* Panait Grigorevici Cazimir, deputat în Consiliul Suprem al Basarabiei, Constantin (Costachi) Ilici Botezat, ispravnic de Akkerman, Lupu Rosetti, Andronachi Buzichi și clucerul Apostol Burda (vezi Anexa nr. 3)¹⁴.

Tot din aceeași scrisoare a guvernatorului C. A. Katakazi, aflăm că el a însărcinat Cârmuirea Regiunii Basarabiei cu misiunea de a mobiliza și alte instituții administrative și stări sociale din Basarabia („spre a faci îndemnare cinovnicilor și di altă stare feță, pentru o asăminea jărtvire¹⁵), ca să participe la colectarea de fonduri bănești pentru ajutorarea locuitorilor din Fridrihsgam. Listele donatorilor din alte categorii sociale (funcționari, negustori, târgoveți, meseriași etc.), deocamdată nu ne sunt cunoscute. Însă, putem admite că suma cu care Basarabia a susținut Finlanda în 1822 a fost mai mare decât 665 de ruble.

Anexă

Nr. 1

1822, înainte de 3 mai. *Apel [al țarului Aleksandr I?] către locuitorii Imperiului în vederea ajutorării locuitorilor orașului Fridrihsgam, din Marele Principat al Finlandei*

Orașul Fridrihsgam ci să află în Marile Prințipat a Fi(n)leandiei din pricina focului în vara trecută sau prefăcut în cenușe, iar nenorocită întâmplarea aceasta au urmat într-acest feliu. La 25 zile a lui iule sau aprins în mijlocul orașului o casă, a căriia stăpânii din întâmplare sau aflat duș(i). Focul acesta sau văzut atunci când sau încins întru atăta, încât sărguința lăcuitorilor ce alergasă după cel întâiu signal prin agiutoriul oștenilor ci să afla în orașul acela spre al potoli au fost zădarnică, căci din nenorocire un mari vânt despre mare ce de dimineată încă vântura au întins focul purtând așchii aprinsă pe deasupra acoperimănturilor

¹³ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 61, f. 59, «...списком жертвовавших асигнациями оные на вспомо- жение жителям города Фридрихсгама...».

¹⁴ Mai multe detalii despre aceste personaje vezi în: Александр Н. Крупенский, *Очерк о бессарабском дворянстве 1812-1912 г.*, СПб., 1912, 60, 64, 10 p; Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. I, Buc., 1940, 345 p.; vol. II, Buc., 1943, 320 p; *Elita social-politică și economică a Basarabiei. Sec. XIX – începutul sec. XX*. Documente. Alcătuitori: S. Bacalov, C. Gherasim, M. Guțu, S. Demerji, E. Cojocari. Vol I. Chișinău, 2014, 353 p.; vol. II, Chișinău, 2016, 350 p.

¹⁵ ANRM, F. 88, inv. 1, d. 61, ff. 53-54 v.

casilor și cu acest chip au jărtvit aceștii stihii ci disființază toate, orașul de la o margine până la alta.

Înfricoșăția lăcuitorilor împresurați fiind despre toate părțile cu focul sau lipsit de toate mijlocirile de a mai întrebuița alte chipuri împotriva aceluia. Dar și cele mai bune măsuri ar fi putut rămâne zădarnice la o asemenea întâmplare. Toate benaleli celi de piatră și celi de lemn, ratoșa, bisărici, întroncuvânt tot orașul sau făcut jărtvă focului rămăind numai 10 casă în partea ceea unde vântul nau putut muta focul.

Și așa cu chipul acesta mai puțin decât în 24 ceasuri orașul acesta desăvârșit sau desființat, un oraș ci avu cu starea locului său foarte înlesne negustoriia din năuntru Împărăției, lăcuitorii acestuia sau lipsit de toată averea lor ci să închege mai mult din mărfuri și alte pojăii și să afla prin casă și magazăi, lor nu le rămănealt chip, decât lăsând ținușa casilor sale să caute ajutoriu pentru hrana și pentru de a sprijini slaba nădejde spre aș sălășlui vreo dinioară din nou locul lăcuinții lor.

Cărmuirea Finlandii pe lângă toată sârguința ne fiind în stare desăvârșit a tămădui această nenorocire, au priimit înaltă voe a Domnului Împărat, a dischidi podpscă spre agiutoriu a sărăciților lăcuitori di(n) Fridrihsgam.

La această întâmplare marile de suflet monarh ca cel întâiu făcătoriu de bine pentru nenorociți au binevoit a învrednici cu trecirea numilui său cu însuși mâna Împărăteștii Sale Măriri în coala ci au gătitu pentru acest sfârșit.

Numile făcătorilor de bine vor fi tipărite în vidomostile amânduror stoliților.

Sursa: **Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 88, inv. 1, dos. 61, ff. 53-54 verso.**

Nr. 2

1822 mai 3. *Adresarea guvernatorului Basarabiei Katakazi către I. M. Sturdza, conducătorul nobilimii din Basarabia, cu rugămintea de a îndemna dvorenimea basarabeană să doneze bani pentru ajutorarea locuitorilor orașului Fridrihsgam, din Marele Principat al Finlandei*

От бессарабскаго гражданскаго губернатора,
№ 2274, 3 мая 1822, Кишинев.

Бессарабскому предводителю дворянства господину
коллежскому советнику Стурдзе

Государь Император соболезнуя об участи обнищавших от пожара жителей города Фридрихсгама Всемилостивейшее дозволил открыть по всей Империи подписку в их пользу.

В следствие сего г(осподин) исправляющий должность полномочнаго наместника Бессарабской области генерал-лейтенант Инзов, препроводив ко мне экземпляры напечатаннаго по сему предмету объявления и состоятельнаго для подписки означения пожертвованый листана подлиннике коего

Государь Император Всемилостивейшее соблаговолил собственноручно вписать Августейшее свое имя требуя учинить надлежащия распоряжения по Бессарабской области к исполнению изъясненной Высочайшей Воли наблюдая чтобы приношения вписываемы были в означенный лист собственною каждою рукою сколь можно явственнее и проч.

Обязываясь опоспешивать Высочайшему Его Императорского Величества намерению я вместе с сим предложил Областному Правительству о приглажении чиновников и другаго звания людей к означенному пожертвованию. А к Вашему Высокородию в особенностъ обращаюсь с покорною прозьбою моею принять в сим случае участие ваше приглашением на таковое пожертвование здешняго дворянскаго сословия. На сей конец препровождая к вам один экземпляр подписки и листа, при-совокупляя согласно требованию графа Кочубея, дабы приношения в означенный лист вписываемы были собственною рукою каждою и если можно вносимы были ассигнациями по зделанному в списке назначению; не буде сего исполнить нельзя то не оставили бы г(оспода) приносители пояснять жертвуемую монету сколь можно явственнее и определительно. Собранную Вашим Высокородием на сие благое дело сумму соовкупно с листом не оставить прислать ко мне для отсылки с прочими суммами в Министерство Внутренних Дел.

Гражданский губернатор Катакази

[Traducere de epocă]

De la gubernatorul politicesc al oblastei Basarabiei
№ 2274, Mai 3, 1822

Сăтрă domnul predvoditelu dvoreanstviei colejschii sovetnic Sturza

Domnul Împărat dimpreună pătîmind pentru soarta a sărăciților lăcuitorii din pricina arderii orașului Fridrihsham, cu multă milostiviri au dat voi a da și dvoreni în toată Imperia podpiscă în folosul lor.

În urmarea căreia d(omnul) împlinitoriul îndatoririi împuternicitului namesnic al oblastei Basarabiei ghineral-leitenant Inzov tiimețând cătră mine eczămplearurili tipăriti, ci încă urmează spre obștească înștiințare, și forma acei închipuită undi au să însămnă jărtvirili, dănd partea fișticăruia, în orghinalul căriia D(omnul) Împărat întru tot milostiviri au binevoit a iscăli numeli său cu însuși mână sa, cere spre a să face cuviincioasa puneri la cali în toată oblastia spre împlinirea mai sus însămnatii Înaltii Voinți, cu acest fel di închipuire ca toată jărtvirea să fie trecută în însămnata hărtie de mână fișticăruia ci va jărtvi și cu căt să poati mai lămurit.

Îndatorindu-mă dar a arăta sărguintă spre împlinirea Înaltei Împărăteștii Sale Măriri Voințe, eu dimpreună cu această am pus înaintea Cărmuirii Oblastei Basarabiei spre a faci îndemnare cinovnicilor și di altă stare feță, pentru o

asăminea jărtvire, iar cătră Visocorodia Voastră în diosăbiri mă întorc cu plecata me rugăminte ca la această întâmplare împărțășire făcând și din partea Visocorodiei Voastre o asăminea îndemnare la toată sasloviia dvorenilor di aicea.

Întru care sfârșit triimețând cătră du(mnea)ta un eczămplear, și forma închipuită pentru jărtvirile, adaog cătră acestea / precum aceasta o cere și însuși graful Kociobei / că jărtvirile să fii trecute în acei formă din mâna fișticăruia și di va fi pren puțință în asăgnațai împărătești după însămnarea ci s-arată în ace formă; Iar de nu va fi cu puțință a să urma aceasta, apoi fișticari din jărtvitori să arăti cu cât să va pute mai lămurit summa jărtvirii ci vor da; cari summă adunată Visocorodiia Voastră dinpreună cu forma o veț trimiti cătră mini ca și eu să o alăturez cu celilante summi și să o triimăt la Ministărstva Pricinilor Dinăuntru.

Iscălit: Politicescul guvernator Katakaz

Sursa: **Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 88, inv. 1, dos. 61, ff. 49-50 (originalul în limba rusă), 51-52 verso (copia tradusă)**

Nr. 3

1822. Lista nobililor basarabeni care au donat bani pentru ajutorarea locuitorilor orașului Fridrihsgam, din Marele Principat al Finlandei

Копия

Список дворянам пожертвовавшие на вспоможения города Фридрихсгам

Коллежский советник Стурдза	– 200
Коллежский советник Крупенский	– 100
Коллежский ассессор Дино Руссо	– 75
Коллежский ассессор Яманди	– 50
Коллежский ассессор Дониц	– 50
Сардарь Тодер Макареско	– 25
Титулярный советник Александри	– 25
Яковаки Палади	– 25
Коллежский советник Казимир	– 30
Костаки Ботезат	– 25
Лупу Россет	– 10
Андронаки Бозыка	– 15
Ключер Апостол Бурда	– 25
Итого:	665 (рублей)

С подлинника верно. Секретарь <.....>

Sursa: **Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. 88, inv. 1, dos. 61, f. 58.**

Георгий Степанов*, Александр Стыкалин**

«ВАЖНО ВНЯТНО СКАЗАТЬ В БУХАРЕСТЕ,
ОТ КАКИХ СТЕРЕОТИПОВ МЫ ОТКАЗЫВАЕМСЯ...»
ВИЗИТ Э.А. ШЕВАРДНАДЗЕ В РУМЫНИЮ
В ЯНВАРЕ 1990 Г. ГЛАЗАМИ ЕГО СПИЧРАЙТЕРА

Вниманию читателя предлагаются рабочие заметки Теймураза Георгиевича Степанова-Мамаладзе, человека команды Э. А. Шеварднадзе, призванного им из Грузии при переходе на пост министра иностранных дел СССР в 1985 г. и работавшего рядом с ним в качестве помощника и спичрайтера все годы горбачевской перестройки.

Блестящая стилистическая отточенность сразу выдает профессионального и причем очень квалифицированного журналиста. Т. Степанов-Мамаладзе долгие годы был корреспондентом «Комсомольской правды» в Тбилиси, возглавлял информационное агентство Грузинской ССР. Перед нами отнюдь не мемуары, которые бывалые люди творят на покое, спустя годы после описываемых событий, отойдя от государственных дел. Здесь иной жанр: дневники, созданные в режиме реального времени. Автору не приходилось ничего выуживать из глубин памяти, которая в силу самой своей природы всегда избирательна и норовит исказить или по меньшей мере подштриховать подлинное полотно событий. По давней своей, глубоко укорененной журналистской привычке, Мамаладзе каждодневно вел записи и делал пометы в репортерских блокнотах, которые были всегда у него под рукой – в салоне МИДовского самолета при многочасовом перелете в Америку, в нью-йоркской гостинице в дни сессий Генассамблеи ООН, на корабле, бросившем якорь в штормящем Средиземном море у берегов Мальты в дни встречи М. С. Горбачева и Дж. Буша 2-3 декабря 1989 г... Уже после смерти Теймураза Георгиевича усилиями его сына журналиста Георгия Степанова и ряда друзей удалось на основе только части эпистолярного наследия Т. Г. Мамаладзе подготовить к печати книгу с его дневниками и рабочими заметками. Изданная в Тбилиси в 2013 г., она имеет характерное название: «И мир менялся на наших глазах...».

Среди главных тем, нашедших отражение в записках Т. Г. Степанова-Мамаладзе, – эволюция советско-американских отношений в 1985-1991 гг., процесс объединения Германии после падения в 1989 г. берлинской стены и отношение к этому советского руководства. Немалое количество

* Георгий Теймуразович Степанов, корреспондент газеты «Коммерсант».

** Александр Сергеевич Стыкалин, ведущий научный сотрудник Института славяноведения РАН, кандидат исторических наук.

записей посвящено восточноевропейским сюжетам, особенно коренным переменам, происходившим в последние, бурные месяцы 1989 г.

Румынские записи, выполненные по итогам поездок в Бухарест, отражают мрачные впечатления от страны, переживающей глубочайший экономический упадок на фоне все более громких пропагандистских фанфар во здравие Чаушеску и во имя торжества возводимой им социалистической империи. Вот показательная запись, датированная 9 октября 1986 г.: «Не был здесь с середины семидесятых. Изменения заметны без труда. Памятник советским воинам-освободителям перенесен с оси главной магистрали и задвинут куда-то вглубь. Улицы обезлюдели. Телевизор работает два часа в сутки, остальное время эфир занимает болгарское телевидение. Куда-то исчезли такси, кафе, рестораны, афиши с рекламой социалистического стриптиза. В витринах магазинов – скучные, явно недоброкачественные товары. Что такое? Жесточайший режим экономии. Нация Траяна, даков и Коли Чаушеску затянула пояса. Выплачивает долги. Выплачивает успешно, на одном дыхании, перехватываемом стужей (зимой в квартирах не выше 10 градусов тепла) и недоеданием: было 14 миллиардов долгу, осталось семь. Гордая нация – румыны: сама платит по своим счетам, не унижаясь ни перед кем. Страдает народ. Замерзает страна».

Записки Мамаладзе раскрывают сложность взаимоотношений Москвы с румынской национал-коммунистической элитой, дают некоторое представление как о советской политике на румынском направлении, так и о людях, эту политику осуществлявших (весьма негативно оценивается, в частности, деятельность посла в 1982-1990 гг. Е. М. Тяжелникова, в прошлом зав. отделом агитации и пропаганды ЦК КПСС, а до этого главы комсомола). Записи, относящиеся к 4 декабря 1989 г., дню последнего визита Чаушеску в Москву и его последней встречи с М. С. Горбачевым¹, демонстрируют тогдашние настроения румынского лидера, уже начавшего осознавать, что почва рухнет под ногами и для собственного спасения придется приложить огромные усилия, как потом оказалось, тщетные.

В записях, публикуемых ниже, находит подробное отражение очень важная и почти не отраженная в других источниках поездка министра иностранных дел СССР Э. А. Шеварднадзе в Бухарест 6 января 1990 г., через неполные две недели после свержения и гибели коммунистического диктатора. Главе советской дипломатии предстояло наладить непосредственные контакты с новым руководством страны во главе с Ионом Илиеску. В ходе бесед определялась стратегия дальнейших двусторонних

¹ См. комментированную научную публикацию записи этой встречи: *Анатомия конфликтов. Центральная и Юго-Восточная Европа: документы и материалы последней трети XX века*. Т. II. Вторая половина 1980-х – начало 1990-х годов. СПб., «Алетейя», 2013. с. 502-525. Интернет-верси. «Горбачев – Чаушеску. Последняя встреча» см. на сайте Dacoromania.

отношений, устанавливались болевые точки, требующие дополнительного внимания (на пресс-конференции по итогам поездки был упомянут и молдавский, т.е. бессарабский фактор как способный, по мнению Шеварднадзе, создать дополнительные проблемы для советско-румынских отношений, но только лишь в случае их общего осложнения). Любые планы в Москве, разумеется, строились в расчете на то, что Советский Союз переживет свои трудности, оставшись для Румынии соседней великой державой, с которой ей волей-неволей придется поддерживать корректные отношения. Такой подход принимался в принципе и командой Илиеску, выразившей готовность оформить отношения с СССР на прочной договорной основе при сохранении бессарабского статус-кво. Однако подписанный 5 апреля 1991 г. советско-румынский договор о сотрудничестве, добрососедстве и дружбе так и не вступил, как известно, в силу. Распад СССР не только помешал его ратификации, но сделал документ заведомо мертворожденным. С развалом СССР и образованием на его руинах суверенных государств (в том числе Молдовы и Украины) складываются совершенно новые реалии в системе как региональных, так и общеевропейских международных отношений с участием России и Румынии.

3 января 1990 года.

Совещание у Э. А. – о его поездке в Румынию.

– С чего мы туда едем? На что рассчитываем? Какова главная задача визита?

Высказались Г. Горинович, О. Воронков, В. Лапшин, В. Попов, Ю. Дерябин, В. Лавров, С. Тарасенко, я.

Многие видят цель визита в том, чтобы установить личные контакты с лидерами Фронта национального спасения и помочь им укрепиться. Честно сказать им, на что они могут рассчитывать, а на что – нет, что мы можем, а чего – не можем.

Например, рады бы, да не можем как следует потрянуть мощной и помочь румынам. Больше поставлять им нефти и газа – взамен румынской говядины, которую мы и видеть не видели в этом году: ФНС [Фронт национального спасения] приостановил экспорт продовольствия, чтобы накормить изголодавшийся собственный народ.

Мы не можем, да и не должны, поддерживать «великую немую» – 3,5-миллионную компартию Румынии, проглядевшую революцию и дискредитировавшую себя молчаливым, а иногда – сверхшумным потворством диктатуре Чаушеску.

Несмотря на устранение коммунистов от дел, мы обязаны принять выбор румын и любую систему, которая у них установится после апрельских выборов.

Поэтому некоторые считают этот визит преждевременным – после апреля нам наверняка придется иметь дело с другими людьми². Но министр считает, что ехать надо, и я его понимаю. Заминка растерянности после начала событий в Тимишоаре³ не осталась незамеченной. Газеты и депутаты вопрошают: а что там, собственно говоря, делает наше посольство? Не говоря уже о таком вопросе: «Как это мы проморгали страны социализма?»

Наши внутренние дела лимитируют внешнюю политику. Активность на нуле. Американцы крепко подпортили нам дело своим вторжением в Панаму⁴. Раздражение от внутренних дел начинает распространяться на внешние дела. Нет, надо ехать. И Э. А. очерчивает проблематику девятичасового визита в Бухарест: двусторонние отношения с упором на экономическое сотрудничество; Варшавский договор, его возможная трансформация и создание постоянных структур, механизма управления, чему всегда противился Чаушеску⁵; участие в СЭВ, судьба Совета, возможность его модернизации⁶; общеевропейский процесс и Румыния, поддержка ее намерений активно участвовать в этом процессе, преодолевать возникшую в Европе изоляцию. Выход из нее – в наших интересах.

Очень важно внятно сказать в Бухаресте, от каких стереотипов мы отказываемся. Дать понять всей Европе и миру, что Советский Союз сохраняет свое влияние в этой части континента.

6 января 1990 г.

В Бухаресте – минус восемнадцать. В Бухаресте – танки, боевые машины пехоты, солдаты в подшлемниках и касках, знамена трехцветные с круглым вырезом посередине, милиционеры без кокард во лбу, горожане-обыватели – без страха или подобострастия во взорах.

² Выборы в Румынии состоялись 20 мая 1990 г. и принесли успех представителям оказавшегося у власти в конце декабря 1989 г. Фронта национального спасения во главе с И.Илиеску, избранным также президентом страны. В ходе выборов был также избран двухпалатный парламент.

³ Румынская революция началась с волнений в Тимишоаре 16 декабря, спровоцированных действиями властей по депортации видного диссидента кальвинистского священника Л. Тёкеша, венгра по происхождению. Воинские части, вошедшие в город, открыли огонь на поражение по участникам волнений, что привело к многочисленным человеческим жертвам.

⁴ Акция США по свержению режима генерала М. Норьеги в Панаме в декабре 1989 г. и арест 4 января 1990 г. американскими спецслужбами самого генерала, обвиненного в связях с международным наркобизнесом, усилили критику консервативными кругами в КПСС методов американской внешней политики.

⁵ Варшавский договор прекратил свое действие с подписанием 1 июля 1991 г. в Праге соответствующего протокола.

⁶ Протокол о расформировании СЭВ был подписан в Будапеште 28 июня 1991 г.

Много чего – без.

На бетонной дуге надземного перехода – надпись: «Траяскэ патриа ноастрэ...»⁷, а дальше текст здравицы сбит, выдран из бетона, но следы остались, и текст читается без труда – здравица в честь «гения Карпат» и «родной коммунистической...»

Встретивший нас в аэропорту Отопень новый министр иностранных дел Серджиу – Сергей Николаевич по Е. М. Тяжельникову – Челак, бывший личный переводчик Чаушеску, опальный литератор-переводчик «Любавиных» Шукшина – говорит Э.А.:

– И нам непросто будет обращаться к вам со словом – «товарищ».

Он буквально купается в своей новой роли, строит изысканные, литературно-отточенные фразы, любит себя и тем разительнее контраст между ним и его предшественником Ионом Поту, массивно каменным и непроницаемым как камень, без единой прожилки человеческого, изрекавшим, явно без стыда и содрогания совести, чаушесковские фразы – живой, из мяса, кожи, жил, волос – рупор, лишенный собственного разума и мнения. Итак, Румыния без Чаушеску, коммунистов, герба, коммунистических здравиц, сигуранцы проклятой, Тоту, кокард, страха и пр. и пр. – и с отоплением, светом, свободой высказываний, рождественскими елками и свечами, лозунгами – распылителем по стене – «Долой коммунизм!»

И с многим еще чем.

С толстеньким, лоснящимся, приземистым замминистра Оанчей – перекачивался при всех вождах таким чернявым упругим колобочком, катился от режима к режиму и докатился до революции, но не сгинул под пулями, не надорвал пупок в попытках прикрыть бывших патронов, а возопил: «Я – с вами! С народом! С революцией!»

Приняли.

– Очень мало осталось настоящих профессионалов, – говорит Челак. – Разрушение румынской дипломатии – лишь одно из многих преступлений Чаушеску. Старые дипломаты работают в страховых обществах, издательствах, сберегательных кассах. Надо воссоздавать аппарат...

Он знает, как это делать и знает, как расскажет об этом, а пока с излишней и преувеличенной велеречивостью актера на вторые роли, дорвавшегося до заглавной, ставит вопросы перед своим советским коллегой.

– Видите ли вы возможность какого-либо компромисса между концепциями общеевропейского дома и конфедерацией Европы – Миттерана?

Его не ответ интересует – возбуждает сам шанс спросить, сформулировать, образованность выказать.

⁷ «Да здравствует наша Родина» (рум.).

– Нам надо обсудить новые юридические принципы наших отношений;

– Меня интересуют ваши соображения о трансформации ОВД и СЭВ; о том, как будут складываться экономические и политические отношения. Чего определенно не вижу в наших нынешних собеседниках, так это высокомерия и чванливости, буквально выпиравших и перших из всех знакомых мне румын «эпохи Николае Чаушеску». Откуда в этих их мягкая, едва ли не заискивающая готовность слушать, выслушивать, соглашаться? Не из газопровода ли, по которому ежедневно из Союза в Румынию поступает двадцать два миллиона кубометров газа? Не из вагонов ли со 150 тысячами тонн говядины, которыми Чаушеску и К расплачивались с нами за нефть и газ? Не из стаканов ли с горячим чаем, который они пьют у нас в посольстве, не из вазочек ли с печеньем, к которому прикасаются с трепетной нежностью?

Что-то не припомню я, чтобы на рядовых чаепитиях в наших посольствах присутствовали высокоранжированные дипломаты «братских» стран, тем более такой «братской» страны как Румыния.

Все течет, все изменяется – страны, нравы, люди. Не все, однако, люди.

Вот Евгений Михайлович Тяжельников, Чрезвычайный и Полномочный Посол, «конкретный человек в конкретных обстоятельствах». Один из инициаторов награждения в 1988 году Чаушеску орденом Ленина⁸, он сейчас едва ли не братается с его преемниками. Такая переменчивость – постоянная константа системы и составляющих ее тяжельниковых.

И во многих уездных комитетах Фронта национального спасения Румынии руководящие посты вновь заняли «вечные бывшие». Впрочем, об этом речь еще впереди. Об этом нам еще скажет глава Фронта Ион Илиеску, к которому нам предстоит съездить и переговорить.

Ехать недалеко. Совет Фронта расположился в сером, с пропилями по фасаду, невыразительном здании румынского МИДа. Два кольца – из танков с БТРами и журналистов с телекамерами – преодолели и вошли в вестибюль, отделкой, деталями оформления и даже застывшими в ритуальных позах бойцах охраны напоявший интерьеры гитлеровского рейха. По широким лестничным маршам из мрамора, освещенным каким-то «ликторскими» светильниками, поднялись на третий, кажется, этаж и здесь прошли по коридору в маленькую приемную с юным брадатым безгалстучным секретарем. На пороге нас встретили Ион Илиеску, горбоносый невысокого роста обаяшка, Петру Роман, сорокалетний красавец-премьер и уже знакомый нам Сергей Николаевич Челак.

⁸ По случаю 70-летия; после свержения режима Чаушеску указ Президиума Верховного Совета СССР о его награждении был отменен.

Встреча – как в старые добрые времена «дружбы и братства» с полуобъятиями и «приветами от Михаила Сергеевича», но без «товарищ» и прочей кодовой словесной ерунды.

Господа новые руководители Румынии – в строгих, вполне протокольных серых костюмах, только Илиеску поддел под пиджак домашний шерстяной жилет на пуговицах. Беседа идет в теплом и светлом кабинете, отделанном панелями из орехового дерева, бра скверного хрусталя, скрытыми под подвесным потолком светильниками, светло-зелеными бархатными шторами, плотно задернутыми на окнах – весьма приятная, располагающая к душевной беседе обстановка. Собеседники говорят по-русски, временами переходя на румынский, видимо, для удобства стенографистки, которой вынужден переводить здешний толмач. Говорит он по-русски еле-еле, так, что профессионал Челак не выдерживает и постоянно поправляет его.

Э. А.: – Хорошо, когда перевод последовательный, есть возможность продумать вопрос или ответ...

Поездки для нас – привычная процедура. Но эта поездка связана с большим и сильным волнением – мы ехали в страну, где свершилась такая революция. С первых же часов мы заняли четкую позицию: Советский Союз – на стороне сражающихся на баррикадах.

Поздравляем вас с победой. Самое трудное начинается после победы.

Роман: – Это точно!

Илиеску: – Поддержка Советского Союза имеет для нас огромное значение. Мы ощутили ее с самого начала.

Что произошло в Румынии? Режим Чаушеску оказался самым мрачным периодом в ее истории с самыми катастрофическими последствиями. Остатки сталинизма по-разному проявлялись в разных странах, но такой жестокой системы после себя он не оставил нигде.

Правительство фактически не функционировало. Все решалось лишь на основе указаний Чаушеску. Он рассматривал общество, как казарму пирамидальной структуры, с вершины которой мог беспрепятственно дирижировать страной.

Когда-то он пользовался действительно всенародной поддержкой. Его подход к вступлению в Чехословакию союзных войск в 1968 году принес ему настоящую популярность. Брежнев совершил большую ошибку, она разрушающе ударила по мировому коммунистическому движению и в то же время, как увеличительное стекло – укрупнила масштаб Чаушеску. Благодаря этому он сумел полностью абсолютизировать свою власть единоличного диктатора, и в 1969 году подчинил себе ЦК, превратив в формальность все органы коллективного руководства.

В итоге – кризис везде и во всем. Кризис в экономике, который все больше сказывается на уровне жизни народа. Мне скоро 60 лет. Вырос в бедной семье железнодорожника, подпольщика. Помню разные времена.

Никогда так скучно не жилось народу, как в последние годы. Очереди буквально за всем. Режим в глазах людей полностью дискредитировал себя более чем очевидной деградацией социальных отношений и духовной жизни, коррупцией.

Кризис в культуре. В силу своих примитивных взглядов на общество Чаушеску и его супруга разрушили всю ее. Когда-то мы гордились своим телевидением – оно перестало фактически существовать, и в Румынии смотрели болгарское, советское, венгерское ТВ.

Кризис партии. В глазах народа партия и социализм были дискредитированы. Около трех с половиной миллионов немых – вот какую партию хотел и получил Чаушеску. В отличие от других социалистических стран, где в рядах партии нашлись реформаторские оппозиционные силы, у нас их не было и быть не могло – такой мощный аппарат слежки и репрессий создал Чаушеску.

Роман: – Им он занимался все время. Фактически это единственное хорошо сделанное им дело.

Илиеску: – Вооружал и оснащал госбезопасность в ущерб армии. Армия ослабла. Он не доверял ей. На то у него были веские причины: в армии вызрели силы, недовольные им.

Он пытался задушить – и задушил! – любое инакомыслие. Но все равно в обществе накапливалось такое внутренне давление. Которое могло иметь только один-единственный выход – взрыв. И он произошел. Вспышка народного негодования привела к свержению диктатора. Но это создало особые условия для нас.

Во главе восстания не было коммунистов. Революция прошла мимо них. Народ идентифицировал коммунистов с Чаушеску. Именно поэтому столь ценен мандат, полученный нами. Правда, сегодня многие из тех, кто нас поддерживал, начинает поглядывать на нас с подозрением. Слышны разговоры об узурпации власти. Наш совет объединяет очень разных людей, есть даже сторонники монархии, требующие восстановления конституции 1923 года и возвращения короля⁹...

⁹ Речь идет о Михея I Гогенцоллерне-Зигмарингене (р. 1921), короле Румынии в 1927-1930 и 1940-1947 гг. Вступил на престол 6-летним ребёнком после смерти своего дедушки короля Фердинанда, поскольку отец Михея, находившийся за границей кронпринц Кароль был лишен в конце 1925 г. права престолонаследования из-за сексуального скандала. Однако в 1930 г. Кароль, вернувшись в Румынию, сместил малолетнего сына с трона. В сентябре 1940 г., после утраты Румынией северной Трансильвании по второму Венскому арбитражу, Кароль был свергнут и изгнан из страны вследствие государственного переворота, предпринятого генералом (позже маршал) Ионом Антонеску, установившим свою военную диктатуру. Вновь заняв трон, 19-летний Михай был полностью изолирован от политики. В августе 1944 г., когда советские войска вошли на территорию Румынии, юный король встал на сторону антигерманских сил, вступив в открытый конфликт с Антонеску. 23 августа по его приказу военный диктатор был арестован, а румынская армия, проявив лояльность законному монарху, повернула

В ту ночь нам удалось выработать платформу национального спасения, в осуществлении которой могли бы сотрудничать разные силы, объединенные общей целью спасения страны. Мы провозгласили всеобъемлющий плюрализм для структур, необязательно партийных.

Конечно же, в нашей работе мало опыта и много энтузиазма. Мало знающих работников и много молодых энтузиастов. Абсолютно отсутствует опыт политического диалога. К сожалению, опытные люди из старого аппарата не могут быть использованы. Нас ждет опасность с двух сторон: с одной – могут дискредитировать люди, связанные со старым аппаратом (подозревают и нас, чего не было в начале), с другой – карьеристы карабкающиеся к власти по баррикадам – случайные люди, случайно оказавшиеся на площади в дни революции.

Выборы в апреле были нам навязаны. Сейчас начинают понимать, что этот срок слишком короток. Мы предлагаем увеличить его месяца

оружие против нацистской Германии. За это Михай был награжден Сталиным Орденом Победы, а французами – Орденом Почетного легиона (один из 5 иностранных кавалеров Ордена Победы наряду с Д. Эйзенхауэром, Б. Монтгомери, И. Б. Тито и М. Роля-Жимерским и единственный ныне здравствующий кавалер Ордена Победы). В 1945 г., подвергаясь шантажу советского эмиссара, зама наркома иностранных дел А. Я. Вышинского, противился принятию мер, направленных на установление в Румынии прокоммунистического правительства, однако был вынужден уступить. 30 декабря 1947 г., в условиях фактически уже установленной однопартийной коммунистической диктатуры, премьер-министр П. Гроза в присутствии лидера коммунистов Г. Георгиу-Дежа вручил Михаю подготовленный текст акта об отречении. В тот же день парламент провозгласил Румынскую Народную Республику. 3 января 1948 г. Михай был вынужден покинуть страну, лишенный гражданства и всего имущества. Вместе со своей супругой Анной Бурбон-Пармской экс-монарх жил в Великобритании и США, с 1956 г. поселился в Швейцарии, близ Женевы, приняв гражданство этой страны. Работал в авиакомпании, выполняя разные функции (имеет квалификацию профессионального лётчика). С середины 1980-х гг., по мере углубления кризиса режима Чаушеску, стал проявлять всё больший интерес к положению на родине и политическую активность. После падения Чаушеску, в марте 1992 г. бывший король посетил, наконец, Румынию с частным визитом (состоявшаяся незадолго до этого его попытка въехать в страну была пресечена пограничными службами, вызвав скандал, экс-монарха не пропустили, опасаясь с его стороны действий по захвату власти с помощью своих сторонников в самой Румынии). На самом деле, выступая за сохранение монархических традиций в румынском национальном сознании и политической культуре, экс-король никогда реально не претендовал на возвращение к власти, реально осознавая отсутствие таких перспектив (по всем опросам, число сторонников монархии в Румынии не превышает 10%). Если отношения экс-монарха с И. Илиеску и силами, представлявшими левый фланг на политической арене Румынии, явно не сложились, то правые и праволиберальные силы неоднократно заигрывали с ним (особенно, накануне выборов), надеясь использовать его родственные связи с монаршими фамилиями Европы в целях ускорения продвижения Румынии в евроструктуры. После победы на выборах Э. Константинуеску в 1996 г. экс-монарх был восстановлен в 1997 г. в румынском гражданстве, ему был предоставлен частный особняк в центре Бухареста. Приезжал в Москву на юбилейные торжества по случаю Дня Победы в 2005 и 2010 гг. В день своего 90-летия в 2011 г. выступил в парламенте с речью, вновь заявив о себе как о влиятельной политической фигуре, ищущей пути достижения общенационального консенсуса.

на два, провести выборы в июне-июле, а конституцию утвердить на уже избранном учредительном собрании¹⁰.

Илиеску переходит к ситуации в экономике.

– Уже в первый день мы постарались выработать меры, создающие у народа уверенность в завтрашнем дне. Пересмотрели все плановые наметки на этот год – совершенно нереальные, не имеющие под собой никакого фундамента...

Роман: – Чаушеску нарушил все соотношения между отраслями и полностью блокировал экономику.

Илиеску: – Замышлял гигантский проект стоимостью в 100 миллионов лей. Мой последний конфликт с ним произошел из-за канала Дунай-Бухарест¹¹. Я вырос в одном из портовых городков¹² и знаю: в этом районе есть и железнодорожные, и автомагистрали, но поток грузов таков, что они бездействуют. Зачем же тогда канал? Сперва я попросил министра дать мне техобоснование проекта, он сказал, что есть лишь указание президента. Тогда я направил свои замечания непосредственно Чаушеску...

...Он хотел всю страну исполосовать каналами. Не имея никаких представлений о топографии, считал, что раз канал расположен вверху карты, то вода потечет вниз...

Илиеску рисует в блокноте линию – русло Дуная, соединяет дугу прямой «линией Чаушеску».

– Поставил цель: Румыния должна выйти в первую мировую десятку по производству стали на душу населения. И это – без руды и коксующегося угля. Все это оказалось тяжелейшим бременем для страны.

Задумал создать собственное автомобилестроение. Сначала кооперировались с фирмой «Рено», потом, по приказу Чаушеску – отказались...

Возникла претензия – чтобы Румыния производила самолеты.

Для выплаты государственного долга обирались сельскохозяйственные кооперативы.

Были отобраны приусадебные участки.

Экономика подверглась жесточайшим разрушениям.

Сложилось крайне тяжелое положение с продуктами питания.

Мы вернули крестьянам приусадебные участки и разрешили пользоваться необрабатываемой землей госхозов. Приостановили экспорт продовольствия.

Э. А.: – Мы это почувствовали на себе.

Илиеску, улыбаясь и не реагируя, продолжает: – Опубликовали реальные объемы собранного урожая. Чаушеску утверждал, что собрано

¹⁰ Новая Конституция Румынии была принята 21 ноября 1991 г. на созванном Учредительном собрании.

¹¹ Следствием конфликта явились удаление Илиеску с должности председателя Национального совета по водному хозяйству и вывод из высших органов партии в 1984 г.

¹² И. Илиеску – уроженец г. Олтеница на Дунае.

шестьдесят миллионов тонн зерна – на самом деле с трудом наскребли около семнадцати миллионов тонн...

Главные для нас задачи: консолидация сил и стабилизация положения в стране. Выполнение программы экономического возрождения. Если нам удастся пережить этот период – история будет нам благодарна. Если нет – достанется крепко. И поделом...

В ответном слове Э. А. досталось – и поделом – Н. Чаушеску. Меня, однако, несколько покорила эта ретроспективная отвага и прозорливость, ибо кто, как не мой «Любимый руководитель» выдавал мне на орехи за нелестные высказывания в адрес Коли.

– Сказать, что мы ничего не знали – будет неверно. Но самое тягостное впечатление на меня произвело личное, непосредственное общение. Его образ мысли, его действия причиняли большой ущерб интересам – тут Э. А. запнулся – как мы раньше говорили – содружества. Любые наши попытки решать какие-то вопросы деятельности Организации Варшавского Договора или Совета Экономической Взаимопомощи наталкивались на сопротивление Чаушеску.

Отсюда – и наша реакция на революцию в Румынии. Диктаторский режим не совместим ни с нашими принципами, ни с международными нормами.

О прошлом говорить трудно. Из поездки в Бухарест Михаил Сергеевич Горбачев вернулся расстроенный¹³. Он говорил, что прямо критиковать Чаушеску было невозможно, и он больше вынужден был говорить о нашей стране.

– Меня в это время, – говорит Илиеску – услали из Бухареста.

– Была еще одна весьма интересная беседа. Она записывалась¹⁴. Речь шла о перестройке...

Роман: – Мы этого не знали...

– Беседа перешла в дискуссию, дискуссия – чуть ли не в драку. Охрана забеспокоилась. Несколько раз заглядывали в комнату, где шла беседа...

Завел знакомую песню – о перестройке, изменившей наш народ настолько, что его не узнать. При этом Тяжмаш угодливо поддакивал, а когда Э. А. сказал, что сейчас у нас другая идеология, бывший главный идеолог страны¹⁵ произнес:

Хорошая... – лаская любимое слово «идеология».

– Мы не можем допустить, чтобы наш Союз распался. Это может быть опасно для мира, в котором столь многое изменилось...

–...Благодаря вам, – сделал комплимент Илиеску.

¹³ Визит М.С. Горбачева в Румынию состоялся 25-27 мая 1987 г.

¹⁴ Содержание этой беседы, как и других встреч с Чаушеску нашло отражение в мемуарах Горбачева: *Горбачев М.С. Жизнь и реформы. Т. 2. М., 1995, с. 390-404 (Глава «Николае Чаушеску: падение самодержца»).*

¹⁵ Зав. отделом агитации и пропаганды ЦК КПСС в 1977-1982 гг.

Заговорили о международном взаимодействии с Румынией.

– Для этого у нас, перед нами открывается обширное поле, что, конечно, не означает, что у вас не может быть своей позиции.

– Может! – вскинулся Сергей Николаевич.

Коснулись многострадального вопроса о механизме Организации Варшавского Договора и перешли к СЭВ.

– СЭВ – неэффективный партнер, – заявил П. Роман. – В Софии нам прежде всего нужна откровенная дискуссия...¹⁶

Под занавес Э. А. откровенно попросил: – Пусть Европа почувствует, какие у нас отношения...

В том же здании спустя час – переговоры с Серджиу Челаком. В дни творения мира, когда подручному Бога пока нечего сказать, Сережа продекларировал концепцию нового Министерства иностранных дел Румынии. Каким оно будет, когда он проведет конкурс соискателей должностей, чтобы возродить румынскую дипломатию.

– У нас шутят: ни одно румынское посольство не было так хорошо обеспечено кадрами, как государственная лотерея...

Он упивался своим рассказом и вполне заслуженно получил комплимент Э. А.:

– Очень интересный план.

– У меня было двенадцать лет, чтобы хорошенько его обдумать.

Иными словами, он, Серджиу Челак, слишком долго находился в опале и теперь, когда она кончилась, он наконец-то дает выход своим незаурядным способностям.

– Какое-то время нашей командно-приказной системе придется привыкать к вашей перестройке – говорит Челак. – Хотя могу определенно утверждать, что Фронт очень непохож на политбюро.

– У вас устаревшее представление о политбюро...

Телефонная трель перебивает речь Э. А.

– Простите, – говорит Челак, – звонит вертушка.

Значит, политбюро нет, вертушка – есть.

Кое-что серьезное в переговоры прокралось. Например, сообщение о том, что Румыния снимает все оговорки прежнего режима в отношении Венского итогового документа¹⁷.

Пресс-конференция в Бухарестском «Интерконтинентале». Шестнадцать телекамер, четыреста журналистов. Как верно сказал Челак,

¹⁶ На многостороннем совещании в Софии 9-10 января обсуждались перспективы коренного обновления всей системы экономического сотрудничества стран-участниц СЭВ; в ходе совещания состоялась беседа глав правительств СССР и Румынии – Н.И. Рыжкова и П. Романа.

¹⁷ Румыния пыталась блокировать принятие Итогового документа Венской встречи государств-участниц Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, подписанного 19 января 1989 г., настаивала на исключении пунктов о защите прав национальных меньшинств и т.д., в конце концов приняла документ с рядом оговорок.

Румыния сейчас интересное место для прессы. И прессе интересен наш скоропалительный визит. Она сыплет горькие и колючие вопросы:

– Даже на стенах этого здания написано: «Долой коммунизм!». Что вы думаете по этому поводу?

– Как повлияет на отношения Румынии и Советского Союза исчезновение румынской компартии со сцены?

– Предполагали ли вы, что режим Чаушеску рухнет так скоро?

– Совместима ли многопартийность с социализмом советского толка?

– Если страны Варшавского Договора изберут разные политические системы, то какой смысл в существовании этой организации?

– Будут ли открыты границы между Молдавией и Румынией – наподобие границ между ГДР и ФРГ?

– Были ли у вас какие-нибудь контакты с ФНС до восстания?

Отвечал Э. А., как всегда – достойно, по делу, хотя моментами более общо и менее остро, чем хотелось. Перевод на русский и с русского был отвратительный. За нашими спинами стояли солдаты.

Самолет. «Воздушное» резюме:

– Наша спасение – в Единой Европе. Это для нас – ключевая идея.

– Нынешнее румынское руководство выгодно нам. Возникла идеальная комбинация, выгодная нашим интересам: заявление съезда¹⁸, обращение Горбачева¹⁹, его телефонный разговор с Илиеску²⁰, наш визит, приглашение в Советский Союз²¹. Своим же приглашением мы показали, что особых проблем у нас с ними – нет.

Если же отношения будут усложняться, то молдавский фактор проблемы нам – создаст.

– Учтите значение происходящего для общеевропейского процесса. Румыны предприняли крайне важный шаг – сняли оговорки в отношении Венского документа, сделанные одиозным режимом.

– Складывается такое впечатление, что румыны будут сотрудничать с нами в создании механизма Варшавского Договора²².

– Как бы ни складывались дела, люди Фронта сохраняют свое влияние.

– Самый трудный для нас вопрос – экономическая помощь Румынии. Весь мир рвется помочь ей. На этом фоне прекращать поставки Румынии – значит подрывать позиции – наши и Фронта.

¹⁸ Съезд народных депутатов СССР 22 декабря заявил о «решительной поддержке справедливого дела румынского народа».

¹⁹ Письмо М.С. Горбачева председателю Совета Фронта национального спасения Румынии И. Илиеску с выражением поддержки датировано 27 декабря. В тот же день опубликовано в «Правде».

²⁰ От 27 декабря (Правда. 1989. 28 декабря).

²¹ Приезд И. Илиеску в СССР был связан с подписанием 5 апреля 1991 г. советско-румынского договора о сотрудничестве, добрососедстве и дружбе; не вступил в силу из-за распада СССР.

²² Как отмечалось выше, ОВД прекратила свое существование в июле 1991 г.

– Следует осмыслить ситуацию с так называемыми коммунистами и компартиями. Вряд ли кто-нибудь мог нанести коммунизму более сокрушительный удар, чем люди, подобные Чаушеску. Что это за коммунисты, которые так просто уступили позиции? Под красным знаменем строили фашизм?

– Надо предупредить поползновения «помочь» румынам по партийной линии, сказать иным ретивым товарищам: «Не рвитесь участвовать в революции».

Компартию в Румынии разрушил Чаушеску. И теперь для нее – только ли для нее? – спасение: возродиться как левой партии социал-демократического толка.

Смотрите на дело широко, судите о нем только на основе объективной информации. Сейчас мы должны думать о спасении государства, а не о партийных интересах.

ISTORIE LOCALĂ

Ion Chirtoagă*

ASPECTE DIN ISTORIA SATULUI FEȘTELIȚA

În cele ce urmează vom elucida unele aspecte din trecutul satului Feștelița din raionul Ștefan Vodă, făcând precizările de rigoare în anumite chestiuni foarte importante din istoria localității menționate.

Moșia viitoarei localități Feștelița s-a aflat într-o zonă a Țării Moldovei, care pe parcursul secolelor a avut de suferit din cauza expansiunii turco-tătaro-nogaice în sud-estul spațiului pruto-nistrean. În urma campaniei lui Suleyman I din 1538 în Moldova, sultanul a rupt din trupul țării localitatea Tighina, împreună cu unele sate așezate de-a lungul Nistrului. Uneori, în literatura istorică se afirmă nefondat, că în 1538 Suleyman I ar fi rupt din trupul Moldovei Bugeacul, o regiune care la acel moment nu exista ca unitate administrativă, desemnată cu un atare oronim. De fapt, turcii erau interesați de trecerea de la Tighina, unde, cu câteva decenii mai înainte, Ștefan cel Mare construisese o fortificație din pământ și lemn. În 1538/1539, în locul cetății moldovenești din lemn și pământ, otomanii au construit una din piatră, pe care au numit-o Bender. Venind în 1541, a doua oară la domnie în Moldova, Petru Rareș a reușit să răscumpere de la otomani 35 de sate, aflate pe malul Nistrului între râul Botna și satul Chițcani (la nord) și Palanca din sangeacul (ținutul) Akkerman (Cetatea Albă, la sud)¹. La rândul său, Dimitrie Cantemir a emis ipoteza că în 1568 nogaii s-ar fi așezat cu traiul în Bugeac², o câmpie care atunci încă nu purta o așa denumire. În fapt, în vremurile acelea tulburii moldovenii aveau forțe suficiente pentru a-i expulza din țară pe oaspeții nepoftiți. Către anul 1585, otomanii au extins teritoriul sangeacului Akkerman până la Purcari inclusiv. În 1595 hanul din Crimeea a acaparat 6 sate cu centrul la Cioburciu³. Aici e vorba de satele Cioburciu, Talmaz, Răscăieți, Leuntea, Cârnațeni și Copanca. După 1639 lor li s-a adăugat Slobozia Hanesi (a Hanului), însăși denumirea constituind un indiciu cert, că satul a apărut după ce zona respectivă a nimerit sub ocupația potentatului de la Baccesarai. În așa

* **Ion Chirtoagă**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Chirtoagă I., *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699). Expansiunea și dominație turco-tătara*, București, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1999, p. 49-51.

² Cantemir Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1988, p. 30.

³ Chirtoagă I., *Sud-estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*... p. 125, 181.

mod s-a constituit o circumscripție supusă potentatului de la Baccesarai, numită ulterior „sate hănești”. Slobozia și Cărnățenii se aflau la hotarul de vest al celor „7 sate hănești”. Căușenii și moșia viitoarei localități Feștelița rămân în continuare sub autoritatea domnului Țării Moldovei.

În prima jumătate a secolului al XVII-lea, în sud-estul spațiului pruto-nistrean au încercat să se instaleze nogaii din neamul Mansur (Mangât) din Crimeea, conduși de războinicul mârzac Cantemir. Însă, de fiecare dată, Cantemir cu nomazii săi nu se rețineau prea mult la vest de Nistru, deoarece, întreprinzând campanii pustiitoare în Moldova, Polonia și Țara Românească, creau probleme autorităților otomane, care erau nevoite să-i returneze pe nogaii turbulenți în Crimeea. Cu ei, la vest de Nistru, uneori mai veneau și nogaii din neamul Orac oglu, care, împreună cu alt ulus (neam) similar Or-Mehmed (Orumbet, Or-Mambet) oglu, au trecut pe la 1630 de la est de Volga în supușenia hanului din Crimeea, fiind plasați în apropierea Mării Azov. După ce în 1637 Poarta l-a asasinat pe Cantemir mârza și i-a expulzat pe nogaii Mansur în Crimeea, aceștia n-au mai încercat să se instaleze la vest de Nistru. În schimb, pe „cărarea războiului”, bătătorită intens de ulusul Mansur, în anii 40-60 ai secolului al XVII-lea, au început să vină la vest de Nistru nogaii Orac oglu și Or-Mehmed oglu, care, de asemenea, după neplăcerile, pe care le produceau vecinilor creștini, erau returnați de către Poartă pe litoralul Mării Azov. Abia în 1673 Poarta le-a oferit cu generozitate neamurilor menționate de nogai un teritoriu, rupt din trupul Moldovei și cuprins între frontiere naturale: Valul lui Traian de Sus (la nord) și malul râului Ialpug (la vest)⁴. Anume, în 1673, sub dominația turco-tătaronogailor s-au pomenit Căușenii și moșia viitorului sat Feștelița.

În unele publicații este vehiculată ipoteza precum că satul Feștelița a apărut în 1703. Expusă inițial în primele decenii ale secolului XX⁵, ulterior ea a fost preluată în unele lucrări cu caracter enciclopedic⁶ de V. Nicu⁷, I. Leașco⁸, V. Trofăilă, I. Axenti. În sursa respectivă au fost plasate informații prețioase adunate de la primărie și de la alte instituții referitoare la numărul locuitorilor, unităților economice ș. a. Au fost incluse și „date despre înființarea localităților”, acestea fiind culese de la populație, care nici pe departe nu corespund realității. Acestea se referă și la pretinsa fondare a satului Feștelița în 1703. Drept dovadă servește faptul că satul Feștelița nu-i menționat în lista localităților dintr-un document turcesc publicat din 1708, alături de Căușeni, Leuntea, Talmaz ș.a.⁹.

⁴ *Ibidem*, p. 182-184.

⁵ *Dicționarul statistic al Basarabiei*, Chișinău, 1923, p. 194.

⁶ *Atlasul lingvistic moldovenesc*, Chișinău, 1968, p. 62-63; *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*. Vol. 7, Chișinău, 1977, p. 106.

⁷ Nicu V., *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi*. Vol. I, Chișinău, 1992, p. 348.

⁸ Leașco I., *Feștelița*, în *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*. Vol. 6, Chișinău, 2006, p. 252.

⁹ Серада А., *Силистренско-очаковския еялет през XVII-нач. на XIX в.*, София, 2009, с. 229-240.

Feștelița nu-i menționată nici în catagrafiile din 1774¹⁰. Însă, pe harta lui Bawr, întocmită în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, este localizată o localitate cu numele „Feschtilizej”¹¹, care amintește de toponimul Feștelița. Acesta ar fi putut fi un cătun de ciobani, părăsit la începutul ciocnirilor militare din timpul războiului. Nu trebuie uitat faptul că alături de acest cătun se aflau nogaii turbulenți, care în timpul confruntărilor militare jefuiau populația pașnică, o parte a ei fiind dusă în robie. Pe harta lui Bawr toponimul „Feschtilizej” este plasat în apropierea începutului pârâului Feștelița, apele căruia se varsă în râul Sărata. Mai la est de cătunul „Feschtilizej” (părăsit de locuitori), la izvorul râului Hagider, pe harta menționată a fost arătată localitatea „Ganeaska”¹², adică Slobozia Hanului.

Se pare că după o anumită perioadă viața în valea Feștelița a fost reluată, însă la o oarecare depărtare de vechea vatră. Asta ar reieși din cercetările lui S. Kornilovici din 1827, în care se menționează, că „în Valea Cănichii... acum este situată vatra satului; prin această vale curge un mic pârâu, din izvor, care se unește în sat cu valea Feștelița”. Referitor la valea Feștelița se relatează următoarele: „În această vale a existat cândva un sat moldovenesc, iar pe ambele părți ale văii, încă se mai observă urmele așezării și cimitirului”¹³. Însă viața în valea râului Feștelița și/ori Cănichii se restabilește foarte greu. Aceasta deoarece după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), mai exact, de la finele anilor 70 ai secolului al XIX-lea, la vest de Nistru au venit nogaii din neamul Iedisan, care ducând un trai nomad se dedau la abuzuri în relațiile lor cu vecinii, în primul rând – cu românii moldoveni din satele apropiate.

În timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, administrația militară imperială se străduia să perceapă de la populația locală cât mai mulți bani și produse alimentare, în vederea aprovizionării armatei de ocupație cu cele necesare, inclusiv prin intermediul unor arendași. În primele luni ale anului 1807, arendașul moșiei Feștelița a perceput de la contribuabilii satului 2 lei 36 bani, urmând ca mai apoi să fie adunați încă 65 de lei¹⁴. Tot atunci în sat au fost menționate 15 familii de contribuabili¹⁵. Pe parcursul războiului în cauză, referitor la Feștelița au fost înregistrate și alte informații care reflectă o anumită instabilitate în zonă. Spre exemplu, în 1809, fiind alcătuite două catagrafii ale contribuabililor din regiune, la Feștelița au fost înregistrați 10 și respectiv 15 familii de contribuabili¹⁶. La finele războiului, în Feștelița au fost înregistrate 36 familii, inclusiv 14 contribuabili,

¹⁰ Chirtoaga I., *Populația localităților românești de pe cursul inferior al Nistrului la 1774*, în *Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială*. Vol. III, nr. 3, 2012, p. 169-182.

¹¹ Bawr, F. G., *Carte de la Moldavie pour servir à l'Histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs, levée par l'Etat Major sous la direction de F. G. Bawr*, Amsterdam, 1783.

¹² *Ibidem*.

¹³ Bacalov S., *Regiunea Nistrului de Jos. Istorie. Genealogie. Demografie*. Volumul I, Chișinău, 2013, p. 188.

¹⁴ Arhiva de Stat Istorico-Militară a Rusiei (în continuare - ASIMR), f. 14 209, r. 5/165, d. 6, f. 18 verso-19.

¹⁵ *Ibidem*, f. 7.

¹⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare - ANRM), f. 1, r. 1, d. 3639, f. 57, 103.

plasați de către autoritățile militare ruse în categoria a doua (adică mijlocași). În categoria a treia de contribuabili (cu venituri modeste) au fost incluse 20 de familii¹⁷.

În satul Feștelița se afla o biserică ortodoxă care, în pofida condițiilor nu prea favorabile din această perioadă, continua să funcționeze. În 1810, protopopul Maliavinschi, care a vizitat mai multe lăcașuri sfinte din regiunea ocupată de trupele ruse, a constatat faptul că în biserică din satul Feștelița veșmintele erau vechi¹⁸. Această informație ar constitui un indiciu că biserică din satul Feștelița funcționa deja de mai mulți ani. Și numărul fețelor bisericești din localitate era pe măsură. În catagrafia din 1812, în satul Feștelița au fost înregistrate 2 familii de fețe bisericești¹⁹. Pe de altă parte, într-o listă alcătuită în 1812-1813 se menționează că biserică din lemn din Feștelița a fost construită în 1803²⁰. Prin urmare, doar veșmintele erau vechi, iar biserică funcționa de câțiva ani, fiind relativ nouă. Reieșind din aceste informații, se poate presupune că veșmintele au fost aduse dintr-o biserică mai veche, eventual, aflată în vechea vatră a satului din Valea Feștelița, care, rămânând câțiva ani fără supraveghere în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774 și în perioada imediat următoare, s-a deteriorat.

Informații mai exacte despre numărul locuitorilor satului Feștelița și îndeletnicirile lor economice se pot depista în perioada de după 1812. Noile autorități imperiale ruse de la Sankt Petersburg și din regiune erau interesate să cunoască exact numărul contribuabililor care puteau fi impozitați, precum și cuantumul mijloacelor financiare și materiale ce puteau fi colectate de la populația locală în vederea acoperirii unor cheltuieli la întreținerea trupelor ruse de ocupație.

Conform datelor culese în 1817, în satul Feștelița erau 48 gospodării țărănești cu familii complete. La ele se mai adăugau 4 familii incomplete formate din 4 văduve și 13 burlaci. Această precizare era necesară deoarece văduvele și burlacii se bucurau de anumite înlesniri la plata impozitelor și îndeplinirii prestațiilor în muncă în folosul statului în comparație cu familiile, constituite din bărbați și alte persoane apte de muncă. Populația locuia în vatra satului, care ocupa o suprafață de 20 falce (o falce = 14 322 m²). Pe această suprafață se aflau casele de locuit, anexele economice, loturile cu pomi fructiferi și zarzavaturi. Moșia satului mai cuprindea 40 falce de pământ arabil, 400 falce de imaș și tot atâtea de fâneată. La dispoziția locuitorilor se afla un iaz fără moară și fără pește²¹. După cum vom vedea mai jos, aceasta nu înseamnă că în localitate nu era cu ce măcina grânelor. Pe de altă parte, se poate observa că suprafața de pământ arabil era foarte mică, la o gospodărie revenind mai puțin de o falce ori circa un ha. În schimb, din moșia satului făceau parte 800 falce de imaș și fâneată ori

¹⁷ *Ibidem*, d. 3498, f. 20 verso.

¹⁸ Tomescu C., *Diferite știri din arhiva Consiliului Eparhial-Chișinău*, în *Arhivele Basarabiei*, 1931, nr. 4, p. 236.

¹⁹ ANRM, f. 1, r. 1, d. 3498, f. 20.

²⁰ *Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии*. Том III, Кишинев, 1907, с. 293.

²¹ *Ibidem*, p. 180.

de 20 de ori mai mult decât pământul arabil. În atare situație existau condiții favorabile pentru dănuirea sistemului de moină, când un sector de pământ arabil era exploatat până ce acesta secătuia după care el era utilizat în calitate de pășune (fiind îngrășat în mod spontan cu băligar al vitelor aflate la păscut), apoi ca fânează. În perioada respectivă se valorifica un nou sector, de asemenea, fiind exploatat până și el secătuia. În așa mod se restabilea fertilitatea solului din sectorul ce fusese lăsat să se „odihnească”.

În sat, funcționa în continuare o biserică, în care activau un preot, un dascăl și un clopotar. După cum se vede limpede din această informație, după 1810 numărul fețelor bisericesti s-a mărit cu un slujitor. Luând în considerație faptul că o biserică nu putea funcționa fără un preot, cea de a treia persoană ar fi fost ori dascălul, ori clopotarul. Conform informației lui S. Kornilovici din 1827, biserica din satul Feștelița era făcută din nuiiele unse cu lut, fiind acoperită cu șindrila²².

Informații mai ample conține catagrafia din 1827 referitoare la localitățile din sudul Basarabiei²³. Conform sursei citate, în 1827, în satul Feștelița locuiau 73 de familii impozabile, inclusiv 71 de birnici moldoveni, una de evrei și una de șlehtici (probabil, mazil cu un statut special în privința plății dărilor, fiind scutit de îndeplinirea prestațiilor în muncă). În localitate continua să funcționeze o biserică într-un local sfânt ridicat din lemn în stilul vechi moldovenesc cu hramul Sf. Mihail. Pe parcursul celor 10 ani, care se scurseseră de la catagrafia precedentă, numărul burlacilor se redusese de la 13 la 6 persoane (fără slujitorii cultului), iar văduvele nu se mai regăseau în numărul capilor de gospodărie. Cele 71 familii de moldoveni și 6 burlaci erau compuse din 349 persoane (inclusiv 185 de gen masculin și 164 feminin). Familia de evrei era alcătuită din 13 persoane (5 bărbați și 8 femei). Familiile de fețe bisericesti erau formate din 8 persoane (câte 4 pentru fiecare gen). Familia de români moldoveni era compusă în mediu aproape de cinci persoane, adică în ea intrau două generații – părinții și copiii lor. La evrei familia era mare, în ea intrând și rudele apropiate, încadrate în munca de toate zilele la întreprinderea comercială respectivă. Familia de șlehtici era formată din 5 persoane (două de gen masculin și 3 – feminin). Se pare, că în catagrafia din 1827, familia menționată doar dintr-o confuzie a nimerit în rândul celor de șlehtici, deoarece într-o statistică din 1830 ea n-a fost înregistrată printre cele 74 de gospodării și 13 burlaci²⁴.

Revenind la catagrafia din 1827, menționăm că majoritatea familiilor de birnici moldoveni locuiau în câte una din cele 66 case din nuiiele unse cu lut, după vechiul obicei românesc. Însă o parte din familiile din sat locuiau în clădirile, unde activau. Spre exemplu, cele 13 suflete din familia de evrei locuiau în

²² Bacalov S., *op. cit.*, p. 189.

²³ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака, Аккерман, 1899, с. 180-181.*

²⁴ ANRM, f. 2, r. 1, d. 1485, f. 12-13.

prăvălia, unde se comercializau băuturile spirtoase, unele produse alimentare și obiecte de uz casnic, femeile mai participând la servirea clienților, efectuarea curățeniei în local ș.a. În localitate, de asemenea, funcționau 5 mori (două cu tracțiune animalieră și trei de vânt), toate fiind întreținute de stăpânii acestora, familiile cărora, de asemenea, locuiau în clădirile întreprinderilor.

Referitor la solul din Valea Satului, în însemnările lui S. Kornilovici se poate de citit că el se numea „soloneț”, nefiind bun pentru cultivare, în Valea Ghelmeza, spre obârșie, se află o porțiune de pământ, unde este un lut galben, în rest – cernoziom pur sau nisipos²⁵.

Una din ocupațiile de bază ale locuitorilor din satul Feștețița o constituia creșterea animalelor domestice. Surprinde faptul că, deși Feștețița se află într-o zonă de stepă, unde creșterea ovinelor ar fi trebuit să fie pe primul loc, mai numeroase la data amintită în gospodăriile satului erau bovinele – 644 (în mediu câte 9 capete la o familie). Pe locul doi se aflau ovinele – 500 (câte 7 capete la o familie). Numărul cabalinelor era nesemnificativ (în total 20 de capete), acestea constituind „un lux” pentru familiile mai înstărite. Situația dată se explică prin faptul că în Moldova se acorda tradițional o atenție deosebită creșterii bovinelor, care erau utilizate la arat, căratul încărcăturilor, pentru lactate și carne. Bovinele erau trimise în Europa Centrală, comercializându-se cu profit pentru crescătorii de animale domestice și negustorii care le duceau în piețele marilor orașe industriale. Și resursele funciare permiteau gospodarilor să acorde o atenție mai mare creșterii animalelor. În această perioadă, anume ramura creșterii animalelor domestice crea condiții favorabile pentru acumulare de capital.

La dispoziția locuitorilor se aflau 2 243 destine de pământ (o desetină=1,1 ha) și 1 308 stângeni pătrați de pământ util, inclusiv 42 desetine 1 200 stângeni pătrați în vatra satului și 2 201 desetine 108 stângeni de pământ arabil și pășune/fâneață. La o familie reveneau circa jumătate de desetină în vatra satului și 30 desetine de pământ arabil, pășune, fâneață. În Feștețița mai erau 30 desetine 1 600 stângeni pătrați de drumuri, cărări, albie de râu ș.a. Locuitorii utilizau apa potabilă din 20 fântâni, aflate atât în vatra satului, cât și în câmp. În albia pârâului Feștețița se aflau două iazuri, apa cărora era utilizată la adăpatul animalelor domestice, „topirea” cânepei, creșterea stufului și papurii, pentru acoperirea caselor. Pe de altă parte, în condițiile climaterice din sudul Basarabiei iazurile erau necesare și din cauza că cele două pâraie (Feștețița și a Satului) pe timp de vară secau, acumulările artificiale fiind utilizate la adăpatul animalelor domestice și în alte scopuri. Din statistica prezentată și comentariile celor care au întocmit-o, ar reieși că resursele funciare erau prevăzute pentru mazăl și cele 72 familii de birnici moldoveni, cărora le reveneau 2 160 desetine (în mediu câte 30 desetine de pământ). În rezervă mai rămâneau 83 desetine și 1 308 stângeni pătrați. Fețele bisericesti și familia de evrei nu dețineau loturi în câmp, ele întreținându-se din activitățile capilor de gospodărie în domeniile spiritual și

²⁵ Bacalov S., *op. cit.*, p. 188.

comerț²⁶. În sat era obârșia Hârtopului lui Toderică, în care erau 2 fântâni, în vale aducându-se grânele pentru treierat. La marginea satului, în Valea Feștelița era un pod de lemn, în stare șubredă²⁷.

S. Kornilovici relatează că locuitorii din satul Feștelița seamănă pe jumătate din câmpul disponibil diferite feluri de grâne, în afară de ovăz și hrișcă, care pe atunci nu se făcea. Locuitorii nu semănau ovăzul, deoarece pierduseră sămânța din cauza lăcustelor care au făcut stricăciuni cu trei ani mai înainte, adică în 1824. Locuitorii satului practicau creșterea pomilor fructiferi, trei dintre ei deja plantaseră meri, pruni. Lângă iazul din Feștelița creșteau sălcii. Deși erau condiții prielnice pentru cultivarea legumelor, ramura menționată nu era practică deoarece aceste terenurile favorabile din apropierea apelor curgătoare erau ocupate de sărături²⁸.

Unii locuitori mai practicau și albinăritul. În 1827, în Feștelița au fost înregistrate 31 roiuri de albine²⁹. Mierea era utilizată la îndulcirea bucatelor, iar ceara – la iluminatul încăperilor pe timp de noapte. Produsele agrare erau realizate, în primul rând, la piața din Tighina, dar și în cele din Căușeni, Chișinău și Akkerman. Cârțiuma din localitate aducea un venit anual de 590 ruble³⁰, valoarea a 6-7 bovine. Cu un atare venit din comerț familia de evrei nu mai trebuia să practice alte ocupații, spre exemplu, agrare.

Se pare că o perioadă scurtă de timp, în satul Feștelița a locuit și un grup mic de ucraineni. Conform datelor furnizate de V. M. Kabuzan, în 1818, în Feștelița au fost înregistrate 366 persoane, inclusiv 231 de români moldoveni, 32 de ucraineni și 3 de alte etnii. În 1828, în sat au fost înregistrate 357 persoane, inclusiv 5 de ucraineni și 13 de alte etnii³¹. I. Leașco include fără niciun temei cele 3 persoane de altă etnie, atestate în 1818, în numărul bulgarilor³². Însă, luând în considerare faptul că în 1827 în Feștelița a fost înregistrată o familie de evrei alcătuită din 13 persoane, se poate afirma cu certitudine că cele 3 persoane de altă etnie din 1818 și 13 din 1828 erau de origine iudaică. Iar numărul ucrainenilor se reducea foarte repede, reprezentanții lor, transferându-se cu traiul în alte localități cu persoane de aceeași etnie din sudul regiunii, care se popula foarte repede cu oameni veniți de peste hotare. La mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea, în Feștelița locuiau 851 persoane, toți de etnie română³³.

²⁶ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака*, с. 180-181.

²⁷ Bacalov S., *op.cit.*, p. 189.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака*, с. 180-181.

³⁰ Bacalov S., *op.cit.*, p. 189.

³¹ Кабузан В. М., *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII - первая половина XIX века)*. Изд. Штиинца, Кишинев, 1974, с. 94.

³² Leașco I., *Feștelița*, p. 253.

³³ Кабузан В. М., *Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья*, с. 146.

În 1859, în sat au fost înregistrate 114 gospodării, cu 414 persoane de gen masculin și 388 de gen feminin³⁴. În 1862 satul Feștelița cu 402 persoane (probabil, doar de gen masculin) făcea parte din volostea Alexandrovca (ținutul Akkerman), ocupând locul trei la acest capitol după localitatea de reședință (456 oameni) și Semionovca (431). În circumscripție mai intrau încă trei localități (Frumușica, Nicolaevca și Copceac)³⁵. Nu trebuie să ne mire că uneori la o dată anterioară se indică cifre mai mari decât la una posteroară.

În 1870 Feștelița era formată din 170 de gospodării (în 1875 - 180) cu 505 persoane de gen masculin și 505 de gen feminin (în 1875 - respectiv, 463 și 428)³⁶. Statistica menționată conține și informații despre numărul animalelor domestice. În 1870, au fost înregistrate 158 cabaline (în 1875 - 292), 262 (411) bovine și 1193 (2104) ovine. Față de 1827 numărul bovinelor s-a redus mult. În schimb, a sporit numărul cabalinelor și ovinelor. Reducerea bovinelor se explică prin faptul că după 1812 regiunea dintre Prut și Nistru a fost izolată de piața externă din Europa Centrală, care anterior asimila o bună parte a cărnii de bovină din estul Țării Moldovei, anexat de Imperiul Rus.

În 1884 a fost întocmită o statistică, în baza căreia pot fi făcute unele constatări de ordin social³⁷. Mai întâi, au fost înregistrate 560 persoane de gen masculin și 555 de gen feminin, care făceau parte din comunitatea rurală. Însă, din numărul acestora erau 11 bărbați și 7 femei, care plecau pe o perioadă scurtă de 3 luni pe an pentru a munci în alte localități, iar alte 8 persoane (3 bărbați și 5 femei) plecaseră definitiv din sat (probabil, printre aceștia se aflau și cei căsătoriți în alte sate ori în târgurile din apropiere). În schimb, în Feștelița locuiau mai mulți oameni veniți din alte părți. Din punct de vedere social, 21 de persoane (10 de gen masculin și 11 de gen feminin) făceau parte din familii de nobili, iar 8 (5 de gen masculin și 3 de gen feminin) - din comunități urbane. Din punct de vedere profesional, 2 persoane de gen masculin practicau agricultura pe loturile lor, iar 9 bărbați și 2 femei lucrau în calitate de argați. Cele mai multe persoane venite din alte părți erau încadrate în comerț, inclusiv 3 (2 de gen masculin și una de gen feminin) în calitate de stăpâni de unități comerciale.

Și recensământul din 1897 conține informații despre viața socială din Feștelița, însă doar referitoare la populația stabilă a localității. În Feștelița erau 456 de persoane (237 de gen masculin și 219 de gen feminin). Majoritatea se ocupau cu agricultura. Doar 52 de persoane aveau alte ocupații economice. E lesne de înțeles că aceștia își câștigau pâinea „cea de toate zilele” din comerț (comercializarea unor produse industriale și băuturi spirtoase) și meserii (în primul rând, în calitate de fierar, lemnar ș.a.). Și aici atrage atenția faptul că numărul localnicilor indicați este cu mult mai mic decât în statistica anterioară.

³⁴ Список населенных мест Российской империи. Бессарабская область, СПб., 1861, с. 15.

³⁵ Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год, Кишинев, 1862, с. 270.

³⁶ Егунов Е. Н., Бессарабская область. Перечень населенных мест. 1870-1875, Кишинев, 1879, с. 105.

³⁷ ASIMR, f. 1290, r. 4, d. 201, f. 302-366.

Se creează impresia că în 1897 cineva a redus "intenționat numărul moldovenilor din Basarabia pentru a ascunde caracterul românesc al populației din regiune.

Un aspect dureros pentru locuitorii din satele basarabene, aflate sub dominația imperială rusă, o constituia instruirea generației în creștere. În cele mai multe localități rurale din Basarabia, instituțiile de învățământ primar au apărut abia la finele secolului al XIX-lea. La o dată necunoscută, o școală primară a fost inaugurată și în satul Feștelița, unde la 1 ianuarie 1906 au fost înregistrați 1 579 de locuitori, inclusiv 158 copii de vârstă școlară (de 8 - 11 ani). În 1907, în sat funcționa o școală parohială, în care un pedagog instruia 78 de elevi³⁸. Prin urmare, în școală erau înscriși doar jumătate din copii de vârstă școlară, restul rămânând în afara sistemului de învățământ. Instruirea se efectua în limba rusă, puțin cunoscută de majoritatea populației băștinașe de origine română din localitățile rurale ale Basarabiei. În școala primară de o clasă, copiii erau învățați timp de 3 ani a scrie, a citi și a socoti, învățăceii obținând doar cunoștințe elementare. Școala primară din regiunile naționale ale Imperiului Rus avea menirea să-i învețe pe elevi puțină carte în limba rusă, pentru ca tinerii în devenire, care urmau a fi incorporați în armată, să poată comunica cu superiorii. Nu-i întâmplător faptul că numărul elevilor înscriși în instituția de învățământ din satul Feștelița coincidea, aproape întocmai, cu jumătatea masculină a copiilor de vârstă școlară din localitate. Fetițele, cu mici excepții, nu frecventau școala, urmând ca, ajunse la vârsta respectivă, să nască și să educe o nouă generație de viitori soldați pentru o armată străină.

Noi informații despre situația demografică și cultural-spirituală a satului Feștelița au fost colectate și publicate în 1915, când armata imperială a suferit înfrângeri grele în fața trupelor puterilor Centrale. Anume, aceste eșecuri au forțat autoritățile imperiale să întreprindă măsuri energice în vederea ameliorării situației interne a țării, inclusiv în domeniul instruirii. În 1915, în satul Feștelița locuiau 1 184 persoane de gen masculin și 1 099 feminin. Pe băncile școlii se aflau 80 de elevi³⁹. Deși timp de 8 ani numărul locuitorilor s-a mărit de la 1 579 până la 2 283 de persoane, adică cu 684 de suflete, cel al elevilor – doar cu doi învățăcei, situația în domeniul învățământului devenind și mai precară.

În același an, în biserica Sf. Mihail din sat serviciul divin era oficiat de preotul paroh Alexandru Petru Bulancea în vârstă de 46 ani, absolvent al Seminarului Teologic, cu un stagiul total în domeniul de 26 ani, inclusiv 5 în Feștelița. El era ajutat de dascălul Constantin Gheorghe Harega, în vârstă de 68 ani, în serviciul respectiv activând de 42 ani⁴⁰. Preotul era antrenat și în școală la predarea religiei.

Din cele menționate rezultă că satul Feștelița a apărut în a doua treime a secolului al XVIII-lea, în vecinătatea imediată a nogailor care, către perioada menționată, trecând la un trai sedentar, deveniseră ceva mai reținuți în compor-

³⁸ Школьная сеть с кратким обзором состояния начального образования. Аккерманский уезд, Выпуск 7. Кишинев, 1907, с. 50, 59, 117.

³⁹ Справочная книга Кишиневской епархии на 1915 год, Кишинев, 1915, с. 19.

⁴⁰ Ibidem, p. 19.

tament față de vecinii lor români moldoveni. Însă, prima mențiune documentară poate fi considerată anul 1773, când s-a încheiat prima catagrafie din 1772-1773, care, împreună cu cea din 1774, a servit ca bază pentru elaborarea hărții lui Bawr. În prima treime a secolului următor, Feștelița se prezenta ca o localitate rurală românească tradițională cu vatra satului, biserică ortodoxă, ocupații economice precum: creșterea vitelor, prelucrarea solului, albinăritul ș.a. Timp de un secol și jumătate satul Feștelița a parcurs calea de la un cătun de ciobani la o localitate rurală cu o populație destul de numeroasă. Pe întinsele câmpii ale moșiei satului, locuitorii, în cea mai mare parte, de origine română, erau antrenați în ocupații agrare. Doar un număr mic de locuitori practicau anumite meserii și comerțul. Pe la finele secolului al XIX-lea, la Feștelița a apărut o școală parohială, în care învățau doar jumătate din copiii de vârstă școlară, cu prioritate de gen masculin.

RECENZII

PERCEPȚII PRIVIND FRONTUL DE EST ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ÎN ISTORIOGRAFIA AMERICANĂ, DUPĂ LUCRAREA LUI GRAYDON A. TUNSTALL, „BLOOD ON THE SNOW. THE CARPATIAN WINTER WAR OF 1915”

Cu toate că în istoriografia occidentală există un număr larg de publicații cu privire la Primul Război Mondial, marea majoritate a lucrărilor apărute sunt dedicate mai ales operațiunilor militare de pe Frontul de Vest, acțiunile de pe Frontul de Est rămânând relativ neacoperite. Drept urmare, spre deosebire de evenimente precum bătălia de la Tannenberg¹ sau ofensiva Brusilov², o altă confruntare titanică de pe Frontul de Est – bătălia dintre armatele austro-ungară și rusă pentru trecerile din Munții Carpați din iarna-primăvara anului 1915 – rămâne mai puțin cunoscută și cercetată în istoriografie.

Monografia lui Graydon A. Tunstall, profesor la Universitatea din Florida de Sud, Tampa, SUA, „Blood on the snow. The Carpatian Winter War of 1915” („Sânge pe zăpadă. Războiul de Iarnă Carpatin din 1915”), are meritul indubitabil de a aduce la lumină detalii cuprinzătoare despre această campanie relativ puțin cercetată în istoriografia Primului Război Mondial și de a restaura evenimentele respective în analele istoriei.

Graydon Tunstall își începe monografia prin argumentarea importanței temei de cercetare, relevând că „Războiul de Iarnă Carpatin din anul 1915 (*Karpatienkrieg*) prezintă unul dintre cele mai semnificative și, în termeni de sacrificiu uman, unul dintre cele mai tragice capitole ale istoriei Primului Război Mondial”, „fără precedent în epoca războiului total”³. Pe parcursul lucrării, concisă ca volum și conținând doar 6 capitole, ce includ *Introducerea* și *Concluziile* (fapt ce

¹ Dennis Showalter, *Tannenberg: Clash of Empires 1914 (Cornerstones of Military History)*, Potomac Books, 2004; John Sweetman, *Tannenberg 1914, Cassell*; y First edition, 2002.

² Timothy C. Dowling, *The Brusilov Offensive (Twentieth-Century Battles)*, Indiana University Press, 2009; Graydon A. Tunstall, *AUSTRIA-HUNGARY AND THE BRUSILOV OFFENSIVE OF 1916*, *The Historian*, Volume 70, Issue 1, Spring 2008, pages 30–53; <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6563.2008.00202.x/abstract>

³ Graydon A. Tunstall, *Blood on the snow. The Carpatian Winter War of 1915*, Lawrence: Univ. Press of Kansas, 2010, p.1.

nu diminuează în nici un caz valoarea acesteia), autorul demonstrează convingător importanța și consecințele imediate, dar și de lungă durată, ale acestei bătălii în contextul general al Primului Război Mondial.

Introducerea ocupă un spațiu substanțial din volumul lucrării și stabilește scena pentru punctele-cheie, la care autorul revine pe parcursul întregului text. Făcând trimitere regulată la numeroasele izvoare și surse istorice, pe care s-au bazat cercetările sale (este vorba, în special, de arhivele militare de la Viena și Budapesta), Tunstall se concentrează în special pe situația armatei austro-ungare și descrie într-un mod succint cele trei ofensive majore lansate de către Comandamentul Suprem Habsburgic, începând cu mijlocul lunii ianuarie și până către luna aprilie a anului 1915, în scopul eliberării fortăreței Przemysl (situată în Polonia de astăzi, lângă frontiera cu Ucraina) de sub asediul armatelor țariste și preîntâmpinării traversării Carpaților de către ostașii ruși în vederea ocupării Ungariei.

Confruntat cu cele două provocări majore mai sus-menționate, șeful de stat major și comandantul *de facto* al armatei habsburgice, generalul Franz Conrad von Hötzendorf, a făcut un obiectiv militar major din eliberarea fortăreței (în care se aflau blocați peste 120 mii de ostași austrieci), a cărei cădere putea determina, după părerea sa, intrarea în război, de partea Antantei, a Italiei și României. Tot în *Introducere*, autorul oferă o evaluare generală a condițiilor care au determinat insuccesele suferite de trupele austro-ungare pe parcursul operațiilor militare din iarna-primăvara anului 1915.

Printre cauzele care au dus la pierderile austriecilor este considerat terenul muntos din Carpați, desemnat de către strategii militari din ambele tabere drept o zonă de trecere, nepotrivită pentru desfășurarea operațiilor militare cu participarea unui larg număr de unități, și care, în pofida acestui fapt, a ajuns teatrul uneia dintre cele mai mari confruntări în războiul modern.

Drept cauză principală a înfrângerilor suferite de către austro-ungari este considerată însă incapacitatea generalului von Hötzendorf de a evalua cu exactitate capacitățile armatei sale (care suferise pierderi serioase de-a lungul verii și toamnei lui 1914)⁴, și insistența asupra acțiunilor ofensive chiar și atunci când totul era împotriva, iar cei mai apropiați dintre aghiotanții săi îl avertizau că aceste acțiuni puteau să se transforme într-un „omor în masă de manieră metodică”⁵. În consecință, sute de mii de ostași habsburgici au fost supuși unor privațiuni extreme în lupta lor simultană împotriva forțelor ruse superioare și condițiilor unei ierni aspre în munți, fapt care a subminat serios capacitățile de aprovizionare și avansare ale armatei austro-ungare. Datorită numeroaselor rapoarte oficiale, dar și amplei corespondențe private studiate în arhivele austriece, Tunstall aduce la cunoștința cititorului tabloul complet al ororilor care au însoțit această campanie și au determinat pierderea a peste 800 mii de oameni

⁴ *Ibidem*, p. 9-12.

⁵ *Ibidem*, p. 53.

de către Austro-Ungaria (număr care depășea de șase ori numărul trupelor garnizoanei din fortăreața Przemyśl) și a aproximativ unui milion de ostași de către Rusia.

În primul capitol, intitulat „Contextul bătăliilor”, autorul descrie operațiunile preliminare și pregătirile pentru prima dintre cele trei ofensive lansate de-a lungul iernii și primăverii anului 1915 de către Monarhia dualistă. O atenție specială este acordată situației generale a forțelor armate austro-ungare și evoluțiilor din vara și toamna anului 1914. După cum arată Graydon Tunstall, către luna ianuarie 1915, corpul ofițeresc de dinaintea războiului fusese distrus, cadrele calificate – anihilate, iar stocurile de armamente moderne și muniție ajunseseră aproape de zero. Situația în cauză a afectat serios capacitatea armatei habsburgice de a purta o operațiune militară majoră în condiții extrem de adverse de teren muntos și mai ales pe timp de iarnă, la acestea adăugându-se probleme de ordin logistic, dar și de dezertare în masă⁶, în special în rândul ostașilor de etnie slavă (mai ales, printre cehi)⁷.

În capitolele doi, trei și patru sunt analizate, separat, particularitățile fiecăreia dintre cele trei ofensive, o atenție specială fiind acordată cauzelor eșecului acestora. În cazul primei ofensive carpatine (a avut loc între lunile ianuarie⁸ – februarie 1915), Tunstall invocă drept cauze ale eșecului, pe lângă problemele mai sus-menționate, lipsa unor informații prealabile și exacte cu privire la situația reală de pe teatrul operațiunilor militare, fapt ce a făcut ca frontul de atac al Habsburgilor să fie prea larg pentru numărul de trupe disponibile. În cazul celei de-a doua ofensive (s-a desfășurat între sfârșitul lui februarie⁹ și mijlocul lui martie 1915), autorul indică printre cauzele înfrângerii armatei austro-ungare lipsa unei planificări și pregătiri militare corespunzătoare. În acest caz, Tunstall critică utilizarea unei tactici opuse celei din timpul primei ofensive, este vorba despre folosirea unui front de atac prea îngust pentru manevrele necesare, și care, în loc să fie frontal, ar fi trebuit să se concentreze pe flancuri.

În capitolul patru – „Cea de-a treia ofensivă și bătălia Paștelui: sfârșitul Războiului de Iarnă Carpatin” – este analizată cea de-a treia campanie pentru eliberarea fortăreței Przemyśl din încercuire (lansată la 20 martie 1915), care, deși o reproducere în miniatură a primelor două, a avut consecințe la fel de dezastruoase pentru participanți¹⁰. Aceasta a eșuat lamentabil aproape imediat, fapt ce a determinat capitularea fortăreței la 22 martie 1915 și a permis rușilor să mărească capacitatea de rezistență a unităților militare din Munții Carpați. Pericolul ca armatele țariste să intre în Ungaria a determinat consolidarea sprijinului german pentru austrieci și, în urma contraatacului germano-habsburgic lansat

⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁷ *Ibidem*, p. 116-117.

⁸ Ofensiva este lansată la 23 ianuarie 1915.

⁹ Ofensiva este lansată la 27 februarie 1915.

¹⁰ Graydon A. Tunstall, *op. cit.*, p. 162.

la începutul lui aprilie 1915, cunoscut și ca Bătălia Paștelui, situația a fost salvată, deși atacurile armatei țariste au continuat până către sfârșitul lunii.

În *Concluzii*, autorul reiterează cauzele imediate și de durată ale înfrângerilor suferite de austrieci de la începutul războiului și până către finalul Războiului de Iarnă Carpatin. Astfel, Tunstall consideră greșite deciziile lui Hötendorf de a purta război pe două fronturi¹¹ și de a refuza cu regularitate asistența militară germană; indică impactul negativ al luptelor politice interne dintre Viena și Budapesta asupra dotării și modernizării armatei și reamintește că eșecul legat de concentrarea unui număr suficient de trupe austro-ungare împotriva rușilor, de asigurare a sprijinului artileriei sau unui sistem de aprovizionare corespunzător pentru acestea, a fost cauzat de incompetența Comandamentului Suprem Habsburgic¹².

Tactica de luptă aleasă de generalul von Hötendorf este criticată în mod special de către Tunstall: cultul ofensivei și atacurile frontale masive practicate de către acesta sunt considerate a fi provocat pierderi extreme și evitabile¹³, cu consecințe tragice și multilaterale. În consecință, acest prim exemplu de război total purtat în condiții de teren montan s-a încheiat cu pierderi cumplite de ambele părți, care le-au egalat pe cele de la Verdun și Somme din 1916, și a provocat sutelor de mii de ostași de pe ambele părți ale liniei frontului o gravă traumă psihică și fizică.

Salvarea armatei austro-ungare de la dezastru s-a datorat germanilor, care au intervenit spre finele lui aprilie 1915. Ba mai mult, lansarea ofensivei comune germano-austro-ungare de la Gorlice–Tarnów, la începutul lui mai 1915, a rezultat în cea mai mare victorie a Puterilor Centrale din timpul războiului: pe lângă faptul că a slăbit presiunea rusă în Munții Carpați, succesul de la Gorlice–Tarnów a prevenit invadarea câmpiilor Ungariei de către armatele țariste, ieșirea Austro-Ungariei din război și intrarea României în război împotriva Monahiei dualiste.

În încheierea monografiei, având în vedere numărul de jertfe umane și condițiile extrem de dificile în care s-a desfășurat, autorul descrie Războiul de Iarnă Carpatin drept un „Stalingrad al Primului Război Mondial” și îl dă în calitate de unul dintre cele mai elocvente și dureroase exemple despre cum să nu fie purtată o bătălie de iarnă în condiții montane și despre consecințele negative ale unei conduceri incompetente.

Reiterând importanța monografiei lui Graydon A. Tunstall, menționăm că aceasta constituie rezultatul a peste 30 de ani de cercetări științifice, preponderent în cadrul arhivelor de război din Viena și Budapesta, ce încorporează și numeroase materiale extrase din relatările martorilor oculari, jurnale personale,

¹¹ Dislocarea a 40% din trupe pe frontul din Balcani, împotriva Serbiei a avut consecințe nefaste pentru confruntarea cu colosul rus pe frontul din Carpați.

¹² *Ibidem*, p. 209.

¹³ *Ibidem*, p. 210.

jurnale de bord ale armatei și corespondența între membrii comandamentului suprem habsburgic, și constituie o primă abordare sub forma unei monografii a subiectului în cauză în limba engleză, dar și una dintre cele mai actuale asupra acestui subiect.

Deși descrierea detaliată a celor trei acțiuni ofensive majore, poate fi excesivă pentru cei care nu se ocupă de istoria militară, Tunstall oferă mult mai mult decât o istorie pur operațională¹⁴. El reușește să redea în culori foarte vii ororile și frustrările suferite de participanții la acțiunile militare din Munții Carpați din iarna și primăvara anului 1915.

Printre criticile care pot fi aduse monografiei ar fi numărul insuficient de hărți, care să reflecte operațiunile militare descrise de autor și să cuprindă teatrul mai larg al operațiunilor de pe Frontul de Est și abordarea limitată a cauzelor politice și de altă natură, care au stat la baza deciziilor de lansare a ofensivelor armatei habsburgice¹⁵. În pofida acestor mici neajunsuri, monografia lui Graydon A. Tunstall constituie o lucrare fundamentală cu privire la Campania din Munții Carpați din iarna și primăvara anului 1915 și o lectură esențială pentru cei interesați de istoria Monarhiei Habsburgice și a Primului Război Mondial.

*Mariana Bagrin**

¹⁴ Eysturlid, Lee, Review of *Blood on the Snow: The Carpathian Winter War of 1915*, Graydon A. Tunstall. *Michigan War Studies Review* 2012, no. 2 (January 5, 2012). http://digitalcommons.imsa.edu/hss_pr/7/.

¹⁵ *Ibidem*.

* **Mariana Bagrin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ DE COMUNICĂRI „CULTURĂ ȘI ISTORIE LA EST DE CARPAȚI ÎN PERSPECTIVĂ SUD-EST EUROPEANĂ (SECOLELE XVII-XX)”. BUCUREȘTI, 16 SEPTEMBRIE 2016

La București s-a desfășurat, în ziua de 16 septembrie 2016, sesiunea științifică de comunicări cu tema *Cultură și istorie la Est de Carpați în perspectivă sud-est europeană (secolele XVII-XX)*, manifestarea fiind organizată de Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române și Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei. Conferința se înscrie în tradiția colaborării celor două institute în cadrul unor proiecte bilaterale de cercetare științifică, coordonate de către academicianul Andrei Eșanu, din partea Institutului de la Chișinău, și a profesorului doctor Constantin Iordan, din partea instituției academice de la București.

În cadrul sesiunii științifice au fost prezentate 8 comunicări, repartizate pe 2 secțiuni. Directorul instituției gazdă, prof. univ. dr. Nicolae-Șerban Tanașoca, în mesajul de salut, a menționat importanța acestor întruniri. Acad. Andrei Eșanu și dr. Valentina Eșanu au deschis lucrările sesiunii cu o comunicare referitoare la circulația cărții tipărite în spațiul est-european intitulată: *Circulația incunabilelor slave ale lui Schweipolt Fiol în sud-estul Europei (sec. XVI-XVII)*, subliniind importanța răspândirii cărții tipărite ca promotor al conexiunii spațiului românesc la valorile renascentiste europene. Prof. dr. Zamfira Mihail, în comunicarea intitulată *Un manuscris inedit din arhiva Paul Gore*, a pus în valoare importanța unui manuscris de istorie a Moldovei, atribuit unui scriitor anonim din Basarabia. Cercetătoarea atribuie scrierea manuscrisului prezentat primului pătrar al secolului al XIX-lea. În urma analizei documentului, inedit până la această dată, se confirmă o dată în plus prezența unor cărțurari cu școală temeinică pe teritoriul dintre Prut și Nistru încă la începutul secolului al XIX-lea, ipoteză deseori apostrofată de istoriografia sovietică. Dr. Emanuela Timotin a reliefat subiectul referitor la *Credințe și practici privind protecția familiei în Moldova secolelor XVIII-XIX*, iar dr. Andrei Timotin a vorbit despre *Circulația „Profetei lui Agatanghel” în Moldova în secolul al XIX-lea*.

A doua parte a sesiunii a fost dedicată problemelor de istorie contemporană. Astfel, acad. Valeriu Pasat a reliefat figura ambasadorului sovietic la București,

Mihail Ostrovski, în comunicarea „*E mai bine să avem pe ruși prieteni decât înamici*”. *Pagini inedite din viața și activitatea primului ambasador sovietic la București, Mihail Ostrovski*. În baza documentelor inedite de arhivă, urmărind completarea unui gol atât în istoriografia rusă actuală, cât și în cea românească, Valeriu Pasat și-a propus să elucideze activitatea diplomatului sovietic cu descendențe basarabene Mihail Ostrovski, de la numirea sa în funcția de ambasador al URSS la București (august 1934) și până la condamnarea sa în ianuarie 1939 la 15 ani de detenție în unul din lagărele staliniste de corecție prin muncă, unde s-a stins din viață.

Directorul Institutului de Istorie al AȘM, dr. hab. Gheorghe Cojocaru a pus în discuție tema relațiilor României cu URSS, și anume chestiunea confruntărilor sovieto-române în perioada interbelică în problema Basarabiei, cu accente pe conferința de la Viena. Prin comunicarea *Semnificațiile unei dispute diplomatice eșuate: conferința sovieto-română de la Viena (27 martie – 2 aprilie 1924)* s-a prezentat de fapt o amplă analiză, în plan comparativ, a tratării chestiunii Basarabiei în contextul relațiilor internaționale de către cele două școli istoriografice: sovietică și românească.

În cadrul sesiunii științifice, un loc aparte a fost acordat problemei recunoașterii internaționale a unirii Basarabiei cu România în anul 1918. Astfel, subsemnata (conf. dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc) a prezentat subiectul *Chestiunea ratificării Unirii Basarabiei cu România de către Parlamentul Italiei (1927) în presa italiană a timpului*, în care au fost reliefate cauzele și a contextul ratificării întârziate de către Italia (abia peste 6 ani) a Tratatului între principalele puteri aliate și asociate (Marea Britanie, Franța, Italia și Japonia) și România, privind recunoașterea Unirii Basarabiei cu România, semnat în cadrul Conferinței de Pace de la Paris la 28 octombrie 1920. Prof. dr. Constantin Iordan a venit cu întregiri la tematica secțiunii prin prezentarea unor noi abordări ale subiectului *Franța și recunoașterea Unirii Basarabiei cu România din 1918*.

În concluzia sesiunii științifice s-a constatat că între institutele academice de la București și Chișinău există motivații comune ale demersurilor istoriografice, menite să încurajeze studierea unor teme de istorie națională și internațională. Astfel, se poate spera că vom cunoaște mai bine istoria spațiului românesc și a celui est-european prin eliminarea mai multor semne de întrebare. Lucrările sesiunii vor fi publicate într-un volum comun.

*Silvia Corlăteanu-Granciuc**

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretar științific al Institutului de Istorie al AȘM.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

– **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

– **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

– **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

– **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

– **Data prezentării articolului.**

– **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tablele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenti, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022